

KÖNYV KÖNYVTÁR KÖNYVTÁROS

„Ideje tehát arról beszélni, mit is jelent a csatlakozás szakmánk szempontjából. Hogyan látjuk nemzeti kultúránk helyzetét, a könyvtárak, a könyvtárosok szerepét, felelősségét globalizálódó környezetünkben? Ahány országban és szűkebb szakterületen dolgozunk, annyiféle viszonyunk lehet a változásokhoz. A könyvtárosság fogalma rendkívül sokirányú tevékenységet takar: a kistéleplési könyvtáros mást lát a világból, mint az informatikus szakember, a könyvtörténésznek egészen mások a problémái, mint a minőségfejlesztéssel foglalkozó menedzsernek. A határok ma már nem jelentenek akadályt az információk terjedésében, de egy-egy ország belső szokás- és jogrendszere igenis befolyásolja a könyvtárosok napi munkáját. Egy dolog közös ebben a szétszóródott közösségben: a maga lehetőségei szerint ki-ki a kulturális értékek összegyűjtésén, megőrzésén és szolgáltatásán dolgozik...”
(*Dippold Péter*)

„Az informatikai fejlődés nem áll meg a határoknál, a szomszéd országok hozzánk hasonlóan érdekelték az informatikai fejlesztésekben s a világhoz való kapcsolódásban. Emmél fogva, ami nem sikerülhetett a XX. század elején, a XXI. század első egy-két évtizedében valóra válhat, és virtuálisan létrejön a Kárpát-medence egész területén a magyar nemzeti könyvtárhálózat.” (*Bálint-Pataki József*)

„A kulturális intézményrendszer most elvégzett föltérképezése adhat már komolyabb támpontokat stratégiaalkotáshoz, szisztematikus támogatási gyakorlat kialakításához. A jelenleg látható problémacsomaghoz nem könnyű hozzányúlni, az áttekintést nélkülöző másfél évtizeddel ezelőtthez pedig kizárólag azok a határon belül is felszabaduló energiák adhattak bátorságot, amelyeket a magyarság több évtizedes szétszakítottsága után a részleges egymásra találás élménye teremtett meg.” (*Kálóczy Katalin*)

KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

13. évfolyam 6. szám

2004. június

Tartalom

Dippold Péter: Köszöntő a Magyar Könyvtárosok VI. Világtalálkozója elé	3
Mezey László Miklós–Vajda Kornél: Interjú Bálint-Pataki Józseffel, a Határon Túli Magyarok Hivatala elnökével	5
Kálóczy Katalin: Láncszemek. A határon túli magyar könyvtárügy magyarországi perspektívából	10
Pegán Anita: „Legyen rendszere a közös munkának, fogalmazzódjanak meg közös célok, alakuljon hozzá közös cselekvési program.” Interjú Bakos Klárával, a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnökével	19
Varannai Zoltán: A külföldi magyar kulturális intézetek és könyvtáraik ...	22
Fazakas Csongor: A határon túli magyar könyvtárak támogatásának alakulása a rendszerváltozás óta eltelt időben	34
Gereben Ferenc: Az ezredforduló magyar olvasáskultúrája a Kárpát-medencében	40
Mándli Gyula: A váci és ipolysági közgyűjtemények szakmai együttműködésének története és eredményei	53

Contents

- Péter Dippold*: Words of welcome to the participants of the Sixth World Conference of Hungarian Librarians (3);
László Miklós Mezey–Kornél Vajda: Interview with the President of the Office of Hungarians Living Abroad, József Bálint-Pataki (5);
Katalin Kálóczy: Chain-links. Hungarian libraries abroad – a view from Hungary (10);
Anita Pegán: „We should co-operate, formulate common objectives and develop a joint action plan”. Interview with the President of the Association of Hungarian Librarians, Klára Bakos (19);
Zoltán Varannai: Institutes of Hungarian culture abroad and their libraries (34);
Csongor Fazakas: Support to Hungarian libraries in the Carpathian basin since the change of the political system (34);
Ferenc Gereben: Hungarian reading culture in the Carpathian basin at the turn of the Millennium (40);
Gyula Mándli: History and results of the professional co-operation of public collections in Vác, Hungary and Sahy (Ipolyság), Slovakia (53)

Cikkeink szerzői

Dippold Péter, a Könyvtári Intézet igazgatója; *Fazakas Csongor*, a Könyvtári Intézet munkatársa; *Gereben Ferenc*, művelődésszociológus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója; *Kálóczy Katalin*, a NKÖM vezető főtanácsosa; *Mándli Gyula*, a váci Katona Lajos Városi Könyvtár igazgatója; *Mezey László Miklós*, a 3K szerkesztője; *Pegán Anita*, az Országgyűlési Könyvtár osztály-vezetője; *Varannai Zoltán*, a NKÖM Kulturális Intézetek Igazgatóságának munkatársa

Szerkesztőbizottság:

Bartos Éva (elnök)

**Biczák Péter, Borostyániné Rákóczi Mária, Győri Erzsébet,
Kenyeri Kornélia, Poprády Géza**

Szerkesztik:

Mezey László Miklós, Sz. Nagy Lajos, Vajda Kornél

A szerkesztőség címe: 1827 Budapest, I. Budavári Palota F épület – Telefon: 224-3791; E-mail: 3k@oszk.hu; Internet: www.ki.oszk.hu/3k

Közreadja: az Informatikai és Könyvtári Szövetség, a Könyvtári Intézet, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Felelős kiadó: **Dippold Péter**, a Könyvtári Intézet igazgatója

Technikai szerkesztő: **Korpás István**

Nyomta az AKAPRINT Nyomdaipari Kft., Budapest

Felelős vezető: **Freier László**

Terjedelem: 5,7 A/5 kiadói ív.

Lapunk megjelenését támogatta a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram

Terjeszti a Könyvtári Intézet
Előfizetési díj 1 évre 4200 forint. Egy szám ára 350 forint
HU-ISSN 1216-6804

Köszöntő

a Magyar Könyvtárosok VI. Világtalálkozója elé

A világ nagy rendezvényeit általában négyévente szervezik. Ennyi idő elégséges ahhoz, hogy egy szakma képviselői újabb eredményeikről számot tudjanak adni, hogy személyes élményeik hosszabb szakaszáról számolhassanak be régen látott barátainak, anélkül, hogy ismételnék magukat. Négy év alatt új arcok, új problémák jelennek meg, van miről beszélünk, nem leszünk unalmasak.

Hatodik alkalommal kerül sor 2004-ben a magyar könyvtárosok világtalálkozójára, rendezője a hagyományok szerint ebben az évben is az Országos Széchényi Könyvtár, fővédnöke Hiller István kulturális miniszter.

Hogyan értünk el hatodik találkozóhoz? Múltidézőként néhány adatot szemezgettem a korábbi tanácskozások eseményeiből. Az első találkozásra 1980-ban került sor, a megbeszélés az első hivatalos kapcsolatfelvételt jelentette a nyugaton és itthon élő könyvtári szakemberek között. Szó esett a könyvtárosok szerepéről a magyar kultúra terjesztése érdekében, a bibliográfiai és gyűjteményi együttműködésről és sok egyéb szakmai kérdéstről. 1985-ben a tapasztalatcsere már szorosabb szakmai tematikába rendeződött, a résztvevők három szekcióban folytatták a tanácskozást. A fő témák a külföldi és hazai hungarika-gyűjtés és -feltárás problémái, az anyanyelvi kultúra ápolásának lehetőségei és a számítógépek könyvtári térhódításának kérdései voltak. A szomszédos országok könyvtárosai először a harmadik, 1992-ben megrendezett konferenciára kaptak meghívást, amely a rendszerváltás jegyében telt el: sok új szakmai kapcsolat született ekkor. 1996-ra már rutinná vált a szervezés, és a világtalálkozó összekapcsolódott a Magyar Könyvtárosok Egyesületének vándorgyűlésével, lehetővé téve a hosszabb együttlélet és a mélyebb tapasztalatcserét hazai és határon túli könyvtárosok között. Ekkor a központi téma a kisebbségi és többségi társadalom kommunikációja volt. Így értünk el azután 2000-hez, amikor utoljára találkoztunk határon túli kollégáinkkal egy rendkívül jó hangulatú tanácskozáson, nagy melegben csaknem harminc előadást meghallgatva.

Eltelt újabb négy év, és elérkezett 2004, hazánk Európai Unióhoz való csatlakozásának esztendeje. Ideje tehát arról beszélni, mit is jelent a csatlakozás szakmánk szempontjából. Hogyan látjuk nemzeti kultúránk helyzetét, a könyvtárak, a könyvtárosok szerepét, felelősségét globalizálódó környezetünkben? Ahány országban és szűkebb szakterületen dolgozunk, annyiféle viszonyunk lehet a változásokhoz. A könyvtárosság fogalma rendkívül sokirányú tevékenységeket takar: a kisteleplési könyvtáros mást lát a világból, mint az informatikus szakember, a

könyvtörténészek egészen mások a problémái, mint a minőségfejlesztéssel foglalkozó menedzsernek. A határok ma már nem jelentenek akadályt az információk terjedésében, de egy-egy ország belső szokás- és jogrendszere igenis befolyásolja a könyvtárosok napi munkáját. Egy dolog közös ebben a szétszóródott közösségben: a maga lehetőségei szerint ki-ki a kulturális értékek összegyűjtésén, megőrzésén és szolgáltatásán dolgozik, függetlenül szakterületétől.

Ezért a Magyar Könyvtárosok VI. Világtalálkozója központi témájának „Az európaiság – magyarság. Kulturális örökség és integráció” problémakörét választottuk. A világtalálkozóra az idén először a határon túl élő magyar könyvtárosokon, a külföldi könyvtárakban hungarika gyűjteményeket gondozó kollégákon kívül meghívtuk a külföldi magyar kulturális intézetek könyvtárosait, valamint a külföldön oktató magyar hungarológusokat is.

A rendezők által javasolt szekciótémák: a nemzeti nyelvek és a globalizáció; a kulturális örökség digitalizációja; hungarika gyűjtemények, együttműködési formák a hazai és a határon túli könyvtárak között. A beérkezett előadás-javaslatok alapján tartalmas tanácskozás várható júliusban.

Az elmúlt 24 év találkozóinak tartalma és hangulata bizakodással tölt el, hogy idei konferenciánk a hagyományörzés jegyében, de a változó világnak megfelelő új tartalommal épül be szakmánk történetébe. Ehhez kívánok mindannyiunknak jó munkát.

Dippold Péter
a világtalálkozó szervezőbizottságának elnöke

Interjú Bálint-Pataki Józseffel, a Határon Túli Magyarok Hivatala elnökével

– *Kérjük, hogy adjon képet olvasóinknak arról, hogy a rendszerváltozás óta eltelt másfél évtizedben milyen fő tendenciák, folyamatok jellemezték a határon túli magyarság kulturális, könyvtári életét!*

– A XX. század eseményei (két világháború, a háborúkat követő határváltozások, az 1920-as, az 1947-es békeszerződések, rendszerváltások) nem kedveztek annak, hogy a meglévő könyvtárak modern nemzeti könyvtárhálózattá szerveződjenek. A határváltozások következtében a magyar könyvtárak jelentős része a szomszédos államok fennhatósága alá került. Gyűjteményeiket, főleg a II. világháború után – az egyháziak egy részének kivételével – államosították, és szakmai felügyeletüket, irányításukat is a szomszédos államok kulturális kormányzatai alá rendelték. Bár a II. világháború után a szomszédos államokban is nagy számban hoztak létre állami közkönyvtárakat, ez azonban azt eredményezte, hogy a korábbi önálló magyar könyvtárak gyakorlatilag megszűntek. Gyűjteményeik beolvadtak a többségi könyvállományba, nemegyszer zúdába kerültek vagy eltűntek a rak-tárak mélyén.

A XX. század utolsó évtizede a határon túli könyvtárak számára is fordulatot hozott, ugyanakkor feltárta a szomorú valóságot is. A szomszédos országok könyvtárainak magyar könyv- és dokumentumállománya amellet, hogy hiányos, nagy része elavult, illetve elhasználdott. A könyvtárak jelentős részében nincs, tökéletlen vagy diszkriminatív a magyar állomány gyarapítása, a hiányzó dokumentumok pótlása. A térség rossz gazdasági helyzetéből adódóan ezek a tünetek az utóbbi években még politikai indíttatás nélkül is erősödtek, illetve erősödnek. A gyűjtemények jogi és financiális helyzete egyaránt bizonytalan. Némi stabilitásról csak azon magyar állománnyal rendelkező könyvtárak esetében beszélhetünk, amelyek állami-önkormányzati fenntartásúak. A magyar könyvállomány azonban ezek közül is csak ott van biztonságban, ahol a lakosság nagy többsége magyar, illetve magyar többségű az önkormányzat is. A szomszédos országokban nem volt magyar nyelvű könyvtárosképzés, továbbképzés, ennél fogva nincs elegendő szakképzett magyar könyvtáros. Hiányzott a magyar nyelvű könyvtári szaksajtó, gondot jelentett a térségi szakmai kapcsolatok hiánya, a magyar könyvtárosok szervezetlensége.

A '90-es évek első felében (olykor még ma is) spontán módon, többnyire magánkapcsolatok alapján nagy mennyiségben érkeztek könyvadományok Magyarországról a határon túli térségekbe, amelynek hatása (főleg a lélektani) nem lebecsülendő, ugyanakkor az is tény, hogy a kiszállított könyvek jelentős része erősen elhasználdott vagy elavult. A kiadók nemegyszer a fölös (Magyarországon már eladhatatlan) könyveiktől is a jótékony adományozás ürügyén igyekeztek

megszabadulni. Bár kétségtelen, hogy a könyvtárak állománya valamelyest bővült, és létrejöttek könyvtárak olyan településeken, intézményekben is, ahová korábban még a magyar könyv is alig jutott el, ez a támogatási és könyvtárfejlesztési módszer aligha felelhetne meg a korszerűség, és különösen nem a XXI. század követelményeinek.

– *Milyen elűtő tendenciákat, jellegzetességeket lát Ön a könyvtárügyben a Kárpát-medence különböző területein?*

– A könyvtárak állapota, könyvállománya a hasonlóság ellenére régióként eltéréseket mutat. Különösen leromlott állapotban vannak a könyvtári épületek Kárpátalján. A Vajdaság esetében a könyvállomány rendkívüli mértékben elhasználódott, és nagyon hiányos. Az állománygyarapítást, az új magyar nyelvű könyvek beszerzését nagy mértékben akadályozta, hogy a délszláv állam a '90-es években hosszú évekig nem engedélyezte könyvek bevitelét Magyarországról. Még adományok útján sem lehetett enyhíteni a hiányosságokat, mint történt ez más régiók esetében. Modern technikai eszközök (fénymásoló, fax, számítógép stb.) a kilencvenes évek elején úgyszólván nem léteztek a határon túli könyvtárakban. Bár történtek fejlesztések, érezhető az előrelépés, de a könyvtárak jelentős része ma sem rendelkezik ezekkel az eszközökkel. Ezek nélkül pedig modern könyvtári hálózat kialakítása lehetetlen.

– *Intézménye az imént vázolt helyzet szerint működik. Milyen visszacsatolókat kapnak? Hogyan érzékelik, érzékeli Ön, ha „jó úton” járnak? Hogy a hivatal azt (is) teszi, amit a határon kívüli magyarság valóban el is vár, amire valóban szüksége is van? Vannak-e az Ön látószögéből speciális vonásai a határokon túli magyar könyvtárügynek? Vagy az általános tendenciák jellemzők itt is?*

– A fenti alaphelyzetből kiindulva 1996-ban a békéscsabai könyvtáros találkozóon megalakult Kisebbségi Magyar Könyvtárosok Tanácsa beadványban kérte a művelődési szaktárcától a határon túli magyar könyvtárak rendszerszerű támogatását. A határon túli magyar könyvtárügyet egészében átfogó koncepció és támogatási rendszer kimunkálására a művelődési szaktárca szakmai bizottságot hozott létre az Országos Széchenyi Könyvtár, a Debreceni Egyetem Központi Könyvtára, a Zala Megyei Könyvtár, a Békés Megyei Könyvtár, az Informatikai és Könyvtári Szövetség, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, valamint a minisztérium közgyűjteményi és kisebbségi főosztályainak vezetőiből, képviselőiből. A szaktárca Határon Túli Magyarok Főosztálya 1997-ben a költségvetés közművelődési keretéből 5 millió forintot különített el, amely a következő években folyamatosan növekedett, és jelenleg 12 millió forint összegben nevesítve jelenik meg. Ezt kiegészíti a NKÖM Könyvtári Osztályának évi 5 millió forintos keretösszege, illetve a határon túli könyvtárak könyvellátását segítő Pro Hungaris Kulturális Értékközvetítő Alapítványnak juttatott évi 15 millió forint, ami azt jelenti, hogy a NKÖM jelenleg a költségvetési forrásokból évente 32 millió forint összeget biztosít rendszeresen a határon túli magyar könyvtárak és könyvtárügy támogatására. Az Illyés Közalapítvány 1990–2002 között 98 pályázatra összesen 26 597 122,- Ft összeget folyósított, illetve a Nemzeti Kulturális Alapprogram Könyvtári Szakkollégiuma és a Magyar Tudományos Akadémia is támogatta a határon túli könyvtárakat. (Az általuk juttatott támogatások adatai nem ismertek.)

A jelenleg ismert adatok alapján 1990–2003 között állami költségvetési forrásokból közvetlenül vagy közvetetten összesen mintegy 220–230 millió forint támogatás szolgálta a határon túli magyar könyvtárhálózat kialakításának, fejlesztésének ügyét.

A szaktarca főosztálya a szakmai bizottsággal, a Kisebbségi Magyar Könyvtárosok Tanácsával egyeztetve 1997-ben meghívásos pályázatot hirdetett a határon túli könyvtárak számára. A magyarországi megyei könyvtárak komplex feladatköréhez hasonlóan könyvtári rendszerközpontok, módszertani báziskönyvtárak kialakítását határozta meg célul. A pályázó könyvtáraknak vállalniuk kellett a könyvtári módszertani, képzési–továbbképzési, hálózati együttműködési, szakmai érdekképviseleti és információs szolgálati feladatok ellátását az adott régióban. Kiemelt feladat volt az informatikai fejlesztések (internetvonal létesítése) és a régió könyvtárügyének összefogott, összehangolt felvállalása.

A pályázaton részt vevő könyvtárak fejlesztéseinek köszönhetően kialakulóban vannak a határon túli magyar könyvtárhálózat korszerűnek mondható régióközponti alapintézményei. Mivel a fejlesztési program folyamatosan támogatást kapott, kiszámítható és tervezhető volt. A támogatott könyvtárakban jelentős fejlesztések történtek, kialakult az informatikai hálózat, saját honlapok, könyvtári hírlevelek, bibliográfiák készültek, a határon túli kiadványok egyre nagyobb mértékben kerülnek be a Magyar Nemzeti Bibliográfiába, megszokottá és mindennaposá vált az internet használata. A közművelődési könyvtárak területén Erdélyben három pillérről rendszer alakult ki a nagyváradi Könyvtári és Információs Központtal (a Bihar Megyei Könyvtárban), a kolozsvári Heltai Gáspár Könyvtári Alapítvánnyal, valamint Hargita (Csíkszereda) és Kovászna (Sepsiszentgyörgy) megye központi könyvtáraival. Felvidéken a komáromi Duna-menti Könyvtár, Vajdaságban a zentai Thürzó Lajos Közművelődési Központ Könyvtára vállalta a feladatokat. Kárpátalján az ungvári Megyei Könyvtár Magyar Osztálya keretében működik a program, és talán a Beregszászi Városi Könyvtárban is elkezdődhet a fejlesztés a közeljövőben. Elképzelhető, hogy a Muravidéken ezt a szerepet a Bánffy Központ könyvtára vehetné át. A horvátországi kisebbségi magyar könyvtárügyért jog szerint a példmonostori könyvtár felelős, amelynek azonban az infrastrukturális, a szakmai és a személyi feltételei meglehetősen hiányosak.

A támogatási és fejlesztési programnak köszönhetően a régiókban a tudományos könyvtárak is kaphattak támogatást: Felvidéken a somorjai Bibliotheca Hungarica, a kassai Fórum Társadalomtudományi Intézet könyv- és dokumentumtára, Erdélyben a marosvásárhelyi Teleki Téka, az Erdélyi Múzeum Egyesület és Kriza János Néprajzi Társaság könyvtárai. Kárpátalján a Magyar Értelmisségiek Kárpátaljai Közössége mellett szintén elkezdte működését a Bibliotheca Hungarica, és várhatóan Zentán is kialakul a tudományos hungarica gyűjtemény. Korszerű és jól felszerelt tudományos könyvtárként is működik Burgenlandban az alsóőri Magyar Média és Információs Központ. Egyre bővülő állományukkal a hallgatók tanulmányait, az oktatók tudományos tevékenységét vannak hivatva segíteni a határon túl szerveződött magyar felsőoktatási intézmények – a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Magyar Főiskola, az Erdélyi Magyar Tudományegyetem, a Partiumi Keresztény Egyetem, a komáromi Selye János Egyetem, a Királyhelmeczi Városi Egyetem – könyvtárai. (Jelenleg nem ismeretes a határon túli magyar könyvtárak pontos száma és megannyi adata. A NKÖM megbízásából jelenleg

folyamatban van az MTA Kisebbségkutató Intézete által koordinált felmérés, amelynek keretében intézményi katasztert állítanak össze, s ez hamarosan pontos adatokkal szolgál a szomszédos országokban működő magyar vagy jelentős magyar gyűjteménnyel rendelkező könyvtárakról is.)

Jelenleg alacsony hallgatói létszámmal csak a Babes-Bolyai Tudományegyetemen kapcsolt szakként folyik, a többi szomszédos államban viszont egyáltalán nincs magyar nyelvű könyvtáros szakképzés. A magyarországi egyetemeken, főiskolákon ugyancsak nagyon kevesen folytatnak tanulmányokat könyvtár tudományi szakon, s a végzettek jórészt alig térnek vissza szülőföldjükre. Mivel a képzett könyvtárosok hiánya is nehezíti a könyvtárhálózat dinamikusabb fejlődését, az 1997-ben beindított fejlesztési programban kellő hangsúlyt kapott a határon túli magyar könyvtárosok szakmai képzése, továbbképzése. A szakértő támogatási keretből évente egymillió forintot különített el a magyarországi képzéseken való részvételre, továbbképzésekre, szakmai rendezvényekre, amelynek megállapodásban rögzített szakszerű felhasználásával a Magyar Könyvtárosok Egyesületét bízta meg. Általánosan elterjedtek a magyarországi és helyi szakemberek közreműködésével szervezett, szülőföldön rendezett szakmai találkozók, képzések, amelyek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy több határon túli régióban (Erdély, Vajdaság, Kárpátalja) is létrejöttek a könyvtárszakmai szervezetek (könyvtáros egyesületek), amelyek testületileg is csatlakoztak a Magyar Könyvtárosok Egyesületéhez. Évente jelentős azoknak a száma, akik Magyarországon vesznek részt az OSZK, a MKE és a megyei könyvtárak által szervezett tanfolyamokon, képzéseken (pl.: számítástechnikai ismeretek, pályázás-módszertani ismeretek, könyvtármenedzselés, drámapedagógia, EU-információk stb. témakörökben), országos rendezvényeken, mint például a könyvtáros vándorgyűlések stb. Az elmúlt közel másfél évtizedben a testvérkönyvtári kapcsolatok sokasága alakult ki. Több hazai megyei és városi könyvtár (például Békés, Zala, Somogy, Szabolcs, Hatvan, Sárospatak stb.) tekinti szívügyének és kiemelt feladatának a határon túli könyvtárak segítségét, támogatását. (Például a nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár igazgatója és Hargita megye Önkormányzatának alelnöke 2003 júniusában írta alá azt a megállapodást, amely a két megye könyvtárainak szorosabb együttműködését célozza.) A könyvtárakat segítő Kölcsey Alapítvány olyan rendszert alakított ki, amelyben a határon túli könyvtárak nevében magyarországi testvérkönyvtáraik pályáznak, s ők juttatják el a támogatásokat a határon túlra, amit gyakran saját könyvadományokkal is kiegészítenek. Évente ez 20–50 ezer forintos könyvbeszerzési támogatási keretet jelent könyvtáranként.

A támogatási rendszer talán leggyengébb eleme az állománygyarapítás (a határon túli könyvtárak könyvellátása). A támogatott könyvtárak ugyan évről-évre kapnak néhány százezer forintos vásárlási lehetőséget, ez azonban csak a legszükségesebb kézikönyvek beszerzésére elegendő. Arra, hogy szélesebb körű állománygyarapításra, még inkább a csatlakozott kisebb könyvtárak könyvellátására is sor kerüljön, a források hiányában gondolni sem lehet. Némi segítséget jelentenek a más forrásból származó könyvadományok, de azok sem tudják a hiányokat pótolni. Az Országos Széchenyi Könyvtár korábban jelentős könyvadományokkal segítette a nagyobb határon túli könyvtárakat. A köteles példányok számának jelentős mértékű csökkenése azonban ezt a lehetőséget szinte teljes egészében

megszüntette. Az OSZK ugyancsak forráshiánnyal küzdve a támogatott könyvtárak szaklapokkal, folyóiratokkal való ellátását is csak nehézkesen tudja megoldani. Kb. 100 millió forint nagyságrendű éves keret tenné lehetővé az egész Kárpát-medence határon túli könyvtárainak hozzávetőleges ellátását magyar dokumentumokkal (könyvek, folyóiratok, egyéb ismerethordozók stb.).

Jelenleg folyamatban van annak a könyvtári fejlesztési programnak az indítása, amelyhez a NKÖM ötmillió, az Illyés Közalapítvány 38 millió forintot biztosít. Egyrészt a korábban folyó meghívásos pályázatokat, a báziskönyvtárak fejlesztését finanszírozza, de jelentős összeget fordítanak végre állománygyarapításra is. Megemlíteném, hogy a HTMH a közeljövőben kisebb összegű támogatást kíván biztosítani a határon túli könyvtáraknak magyarországi irodalmi lapok előfizetésére.

A HTMH esetenként kisebb támogatásokkal, illetve könyvadományokkal segítette a határon túli könyvtárakat, többször közreműködött a mások által adományozott könyvek kijuttatásában. (Például Britannica Hungarica Lexikon stb.)

– *Nagyobbrészt a jelenről és a közeljövőről beszélünk. Vannak-e, lehetnek-e távlatosabb elképzelések? Hosszú távú perspektívák? És ha igen, milyenek lehetnek ezek? Hogyan látja, képzeli el a jövőt a határon túli magyarság és kultúrája tekintetében?*

– Vörösmarty Mihály Gondolatok a könyvtárban című versében kérdezi: „Ment-e a könyvek által a világ elébb?” Mielőtt válaszolnánk, másként is megfogalmazhatjuk a kérdést, és jelenkorunk kérdését is érdemes mellé tenni: Ment-e a könyvtárak által, s még inkább, milyen könyvtárak által megy a világ elébb? Azaz: milyen legyen a jövő könyvtára?

Az 1997-es könyvtári törvény már rendszerben szemléli és kezeli a magyarországi könyvtárügyet. A könyvtári telematikai hálózat fejlesztésének koncepciója beleágyazódik a kormányzat Nemzeti Informatikai Stratégiájába, amely országos informatikai hálózat kiépítését határozta meg. Az információs társadalom létrehozása, amelynek célja az információhoz való korlátlan hozzájutás minden állampolgár számára, nem nélkülözheti a könyvtárakat. Mivel a könyvtárak behálózzák szinte az ország egész területét, a nyilvános könyvtári ellátási rendszert a jövőben alapvető információs szolgáltatási rendszernek is kell tekinteni. Létrejött az Országos Dokumentum-ellátási Rendszer, amely 55 magyarországi kiemelt könyvtárat foglal magában, és lakóhelytől, a könyvtár típusától függetlenül minden állampolgár számára ingyenesen a dokumentumokhoz való korlátlan hozzáférést teremt meg. Elkezdődött a nemzeti digitalizálási program, a kulturális örökség digitalizálása, amely a határon túli intézményekre is kiterjed. Az OSZK-ban működik a Magyar Elektronikus Könyvtár, amelyhez a fejlesztéseknek köszönhetően a korábban jelzett határon túli könyvtárak már most hozzákapcsolódnak, hozzákapcsolódhatnak. Az informatikai fejlődés nem áll meg a határoknál, a szomszédos országok hozzánk hasonlóan érdekeltek az informatikai fejlesztésekben s a világháléhoz való kapcsolódásban. Ennél fogva, ami nem sikerülhetett a XX. század elején, a XXI. század első egy-két évtizedében valóra válhat, és virtuálisan létrejön a Kárpát-medence egész területén a magyar nemzeti könyvtárhálózat.

– *Köszönjük a beszélgetést!*

Mezey László Miklós–Vajda Kornél

Láncszemek

A határon túli magyar könyvtárügy magyarországi perspektívából

Húbert Ferencnek

1989-cel új korszak vette kezdetét a szomszédos államokban élő magyarság könyvtárai számára is. A magyar közösségek maguk mögött hagyták – de a közösségi–személyes beállítódások szintjén megőrizve, fölerősítve – a trianoni döntések, majd a szocializmus korszakának kisebbségeket sújtó regionális történeteit. A fellélegzés után nagy iramú önszerveződést indítottak el.

Talán a kiegyezés utáni lázas tevékenységhez hasonlítható legjobban az, ami a kulturális önazonosságot jelentő cselekvési formák megteremtésében és a működéshez szükséges energiák létrejöttében végbement. De amíg az 1867 utáni Magyarországon egy, az állam által is gondozott építkezés kezdődött, addig a Kárpát-medencei, kisebbségi közösségekben élő magyarságnak jobbára saját teremtor erejére kellett hagyatkoznia. A művelődés hivatásos intézményei, a magyar színházak, folyóiratok, múzeumok stb. a korabeli politika és gazdaság viszonyainak függvényében – regionális eltérésekkel – nehezebb feladat előtt álltak, mint a szaporodó civil szervezetek a maguk emberi erőre számító vállalásaikkal. Az előbbieket nem nélkülözheték a fenntartó állam vagy önkormányzatok gazda szerepét, az utóbbiak a sajátos mozgalmi jelleg következtében a palackba zárt szellem kiszabadulásának hallatlan energiájával léptek színre, és nem ismertek lehetetlent.

A hivatásos intézmények és a civil szervezetek egy-két év leforgása alatt megtalálták és megerősítették kapcsolataikat a magyarországi kulturális kormánnyal. A rendszerváltás utáni első magyar kormány alkotmányos felelősséget vállalt a határon túli magyar közösségekért, nemzeti identitásuk megőrzésének, fejlesztésének elősegítéséért. E felelősséget azóta mindegyik kormányzat viseli. A politikai hangsúlyeltolódásoktól függetlenül, az eredményesség mértékének, az optimális hatékonyság elérésének vizsgálata nélkül az empirikus összegzés fejlődési folyamatokat érzékel.

A kulturális önazonosságot jelentő tevékenységek szolgálatában álló könyvtárak a rendszerváltás idején mind a magyar nyelvű állományok állapota, mind a felszereltségük, mind könyvtárosaik képzettsége, szervezetsége tekintetében gyenge-közepes szinten dolgozhattak. Sem a törvényi háttér, sem az állam mint fenntartó nem erősítette a kisebbségben élő magyarság könyvtárait. Színezte a képet, hogy a kényszerű, de nagy lendülettel vállalt önszerveződés a könyvtárügybe is behatolt. Sok helyen alakult alapítványi, egyesületi könyvtár, ezek közül természetesen jó néhány elemi szinten sem felelne meg a magyarországi

könyvtári törvény szakmai definíciójának. Viszont fontos közösség-összetartó és az olvasókat a magyar identitásukban megerősítő szerepet játszottak az adott településen – túl a könyvtár egyetemes és történetileg kialakult feladatkörén.

A rendszerváltozás utáni Kárpát-medencei magyar könyvtárak tipológiáját – akkori pontos adatok híján – a következőképpen lehetne vázlatyszerűen följrajzolni.

1. Muzeális anyagot (is) őrző történeti gyűjtemények
 - egyházi, illetve
 - állami/önkormányzati tulajdonban
 - civil szervezeti tulajdonban
2. Oktatási intézmények könyvtárai
 - felsőoktatási gyűjtemények
 - egyházi,
 - alapítványi,
 - állami tulajdonban
 - közoktatási gyűjtemények
3. Közkönyvtárak
 - állami/önkormányzati tulajdonban
 - civil szervezeti tulajdonban
4. Szakkönyvtárak
5. Hungarológiai, illetve magyar intézeti könyvtárak

Alapvető kérdés persze, hogy mitől tartozik a határon túli magyar könyvtárügy kötelékébe egy könyvtár.¹ A magyar állomány, a magyar olvasók teszik-e azzá, amitől e helyütt tárgyalunk róluk? Magyar könyvtár-e az, amelyiknek az állománya foszlott magyar könyveket őriz sok évtizeddel korábbról, és hosszú ideje csak a többségi nemzet nyelvén fródott könyvekkel, folyóiratokkal stb. gyarapodott? Ahol szakkönyvet, korszerű szakismeretet a magyar olvasók is csak románul, szerbül, szlovákul stb. olvashatnak? A választ nem szigorú tudományos logika mentén kell megadnunk, hanem az élő gyakorlat alapján. S bár ettől a kép igen tarka, mégis hiteles: magyar könyvtár az, amely helyi magyar olvasókat szándékozik ellátni – a lehetőségekhez mérten magyar dokumentumokkal. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma² a magyar olvasóközönséget szolgáló, a gyűjteményében meglévő magyar állományt szolgáltató, a nemzeti könyvtárügyhöz kapcsolódni kívánó intézményeket és az ott dolgozó magyar könyvtárosokat támogatja.

A vizsgált könyvtárügyek rendszerét azután az ellátott, ellátandó magyar olvasóközönség kisebbségi paramétereinek szempontjából is összeállíthatnánk:

- a tömbben élők
- a szórványban élők
- a nyelvi, kulturális rehabilitációra szorulókat ellátása
 - szépirodalommal illetve népszerű ismeretterjesztő irodalommal
 - szak- illetve tudományos irodalommal stb.

A muzeális értékeket őrző (köz)gyűjtemények a nemzeti kulturális örökség részét képezik. Nem egy határon túli gyűjtemény menekült meg – akár romantikus regénybe illő módon (lásd a komáromi Protestáns Teológia Könyvtárát³) – a szét-szóródástól, a megsemmisüléstől (a marosvásárhelyi Teleki Téka, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum könyvtára, a szabadkai Városi Könyvtár, egy-

házi gyűjtemények). Nem egy azonban megsemmisült véglegesen a trianoni „leltárkor”⁴ még meglevők közül. A muzeális állományrészek a valamikori magyar állam tulajdonából nem feltétlenül hungarikumokként maradtak meg magyar gyűjtemény részeként.

A felsőoktatási intézmények könyvtárai részben történeti múltra tekintenek vissza (lásd Babes-Bolyai Egyetem), részben az 1989 utáni, javarészt a magyarországi támogatásból megújuló felsőoktatás (magyar tanszékek, kihelyezett tagozatok, alapítványi intézmények) dokumentumgyűjtő, -szolgáltató egységei. Az egyes könyvtártípusok közül talán az ide tartozók állománya a legkorszerűbb; egyenletes gyarapodásukról a támogatást normatív módon biztosító magyar felsőoktatási törvény gondoskodik, illetve szakmai együttműködéssel a magyarországi egyetemek, főiskolák könyvtárai, valamint az országos szakkönyvtárak gondoskodnak.

Az alsó- és középfokú magyar oktatás könyvtári hátterének a színvonala ennél alacsonyabb, de – az iskolarendszerű képzés támogatottságának erőteljesebb volta miatt – valamelyest magasabb, mint az átlagos települési könyvtáraké. Természetesen ezen túlmenően nem szabad elfeledkeznünk a regionális különbségekről, a helyi önkormányzatok működésének minőségéről, a tárgyi és a – nagyon fontos – személyi feltételek különbözőségeiről.

A magyar közösségnek szolgáló könyvtári feladatokat dominánsan az ún. közkönyvtárak látják el.⁵ Megyei, járási, falusi könyvtárak működnek a Kárpát-medencében. Amelyik településen a magyar lakosság száma elég jelentős, és a helyi képviselő testületben választottja(i) révén jelen van, a magyar könyvtári feladatok ellátását már „csak” a gazdasági feltételek és a helyi önkormányzás minősége szabja meg. Ahol a kisebbségi lét települési szinten is érvényes, a kisebbségeket kedvezően megkülönböztető jogi szabályozás vagy jogalkalmazás hiánya (Szlovéniát kivéve) erősen gátolja a helyi magyar könyvtárügyet is. Az általános tendenciák mellett kiugró intézményi sikerek is születtek. Ilyen példa a székelyudvarhelyi Városi Könyvtár egésze vagy az Eszéki Magyar Oktatási és Kulturális Központ igen színvonalas állománya.

Megkülönböztetett helyet foglalnak el a közkönyvtári létben a civil szervezetek kezelésében működő intézmények. Egy részüknél sajátos módon keveredik az állami és a civil tulajdonlás, illetve tevékenykedés. Kárpátalján, a Vajdaságban, a Drávaszögben több olyan, az önkormányzatok tulajdonában levő magyar könyvgyűjtemény (könyvtár?) van, amelynek működtetéséről önkéntesek (például helyi nyugdíjas értelmiségiek) vagy éppen magyar civil szervezetek gondoskodnak, de arra is akad példa, hogy a civil szervezeti alapon létrejött, korszerű magyar könyvtár „fogadja be” és működteti a település könyvtárát (Somorja). A nem állami fenntartású könyvtári intézmények megteremtésében és működtetésében is akadnak sikertörténetek. Ilyen az előbb említett somorjai Bibliotheca Hungarica, amely a felvidéki Fórum Kisebbségkutató Intézet részeként működik, és amely gyűjti és szolgáltatja a (cseh)szlovákiai magyarságra vonatkozó összes dokumentumot és információt, a könyvtől a képeslapon át az oral history műfajában megörökített információtűpusig. Szlovákia legkorszerűbben felszerelt és működő magyar könyvtára ez. A rendszerváltozás utáni teremtő szándék hívta életre a kolozsvári Heltai Gáspár Könyvtári Alapítványt, amelyet a művelődési ernyőszerzetként működő Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület alapított. Önálló ingatlanban, ma már több mint 70 ezer kötetes állománnyal szolgálja az egyetemi hallgatókat és a városi olvasókat.

A magyar nyelvű tudományos irodalom alapvetően a felsőoktatási intézmények magyar, illetve hungarológiai tanszékeinek könyvtáraiban a leggazdagabb. De értékes, szintén civil tulajdonban levő szakkönyvtárak dolgoznak rajtuk kívül is az egyes tudománycsoportokban, a nagyobb régiókban. Erdélyben a történelmi múlttal rendelkező, az Erdély tudományos akadémiájának titulált Erdélyi Múzeum Egyesület könyvtára (Kolozsvár), ugyanitt a Kriza János Néprajzi Társaságé, az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaságé vagy épp a kisebbségi irodalmat gyűjtő Jakabffy Elemér Alapítványé. Megjegyezzük, hogy a magyar nyelvű szakirodalmat szolgáltató könyvtárak általános hiányának messze a könyvtárügyön túlmutató hatása van: ha csak a többségi állam nyelvén van lehetősége egy diáknak, kutatónak szakterületét elsajátítani (különös tekintettel a természettudományokra, illetve az alkalmazott tudományokra), az döntő lépésnek számít az asszimilációs folyamat kényszerű egyéni vállalásában.

A magyar érdekeltségű Kárpát-medencei könyvtárak között tartjuk számon a magyar állam által fenntartott hungarológiai központok könyvtárait, illetve a magyar kulturális intézetek könyvtárait; ezek feladatköre és működésük természete azonban kívül esik a vizsgált könyvtárügyön. [Lásd e számunkban Varannai Zoltán írását. *A szerk.*]

A főlvázolt áttekintés hozzávetőlegességére nyomós indokaink vannak:

1. A trianoni szerződést követő történelmi időszakban a szomszédos államok művelődéstörténet-írása nem foglalkozott a magyar könyvtárak különfejlődésének számbavételével. Születtek viszont az egyes gyűjtemények történetével foglalkozó gazdag monográfiák, illetve folytak, folynak kutatások.
2. A magyarországi könyvtártörténetek írói a mindenkori Magyarország könyvtárügyére irányították figyelmüket. A Kovács Máté összeállította kötet, illetve a Magyar könyvtártörténet rövid, nem egybehangzó statisztikája ad jelentést az „elcsatolt könyvtárak” számáról, a változatlanul magyar könyvtáraknak nevezett intézmények drasztikus csökkenéséről.⁶
3. Az egyes régiók magyar könyvtárügye nem vagy nehezen fogalmazta meg önmagát: a meglevő intézmények és könyvtárosok széttagoltságban, egyedi feltételeik és képességeik függvényében tevékenykedtek. Ennek megfelelően a rendszerváltozás előtti kis lépésekhez (állománygyarapodás, szakismeret) eseti és esetleges magyarországi személyes vagy intézményi kapcsolatokon keresztül jutottak. Ez a „szervezetlenség” okozta azt is, hogy a könyvtárügy késve fogalmazta meg önmagát a határon túli magyar művelődésügy egészében.
4. A határon túli magyarságért felelősséget vállaló magyar kormányzat magyar kultúrát támogató tevékenysége a Kárpát-medencében átfogó, egzakt, intézményi kutatásokon nyugvó adatok nélkül indult el 1990-ben.

Így pontos vagy ahhoz közelítő művelődési térkép mind a mai napig nem állt rendelkezésünkre. 2002 végén a magyar kulturális kormányzat megbízta a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézetét, hogy készítse el a Kárpát-medence magyar kulturális intézmény-, szervezetrendszerének kataszterét, köztük a könyvtárakét. A minden régióban lezajlott egységes adatfelvétel révén elkészült egy nyers adatbázis. Ez magán viseli a megelőző időszakok – korábban már taglalt – bonyolult viszonyainak nyomát, az egységességre törekvés meg-

valósításának nehézségeit (eltérő fogalomhasználat az egységes, szakmailag ellenőrzött kérdőívek, a kérdezőbiztosok felkészítése stb. ellenére), a lekérdezett könyvtárak képviselőinek felkészültségével, bizalmával kapcsolatos gondokat. Mégis megközelítőleg teljes címtárat jelent alapadatokkal, a sok esetben téves önbesorolások ellenére – mert utólag korrigálhatók – alkalmas a könyvtárak fenntartóival, felszereltségével, magyar állományával és magyar olvasóival kapcsolatos kérdések megválaszolására. A felmérés MTA készítette gyorsjelentéséből¹⁷ kiderül, hogy a „rendszeretlenül vagy csak rövid időre nyitva tartó falusi könyvtárak számbavételé” elmaradt, így az első összegzéseket ennek szem előtt tartásával kell értelmeznünk. Figyelembe véve azt a tényt, hogy a Kárpát-medencei magyarság java része éppen ezeken a kistelepüléseken él, ajánlatos az összegyűjtött adatokat óvatosan kezelni.

Összesen 324, a Kárpát-medence szomszédos országaiban működő „magyar” könyvtárat talált meg és írt le a felmérés. (Előre jelezzük, hogy a tételes olvasás tanúbizonysága szerint így sem pontos az intézményszám, mert például Kárpátalján egész könyvtárhálózatokat írtak le mint egyetlen könyvtári létesítményt.) A gyorsjelentés szerint a könyvtárak 10 százalékát alapították 1945 előtt, 63,3 százalékát 1945 és 1989 között és 26,7 százalékát létesült 1989 után.

A könyvtártípus meghatározása volt a legproblematisabb a kérdőívek és a gyorsjelentés tanúsága szerint is. Egyes állományrészeik definiálásával például jó néhány típusosan közkönyvtár önmagát mint szakkönyvtárat is megjelölte. Mind az empirikus ismeretek, mind pedig a kérdőívek tételes átnézése igazolja, hogy ezek a besorolások tévesek. Nagy öröm lenne, ha a felmért összességre vonatkoztatott arány (23,4 százalék sorolta be önmagát szakkönyvtárnak is) megállná a helyét. Ha az egyes szakmák magyar dokumentumtermése ilyen mértékben és intézményes háttérrel hozzáférhető lenne az adott településeken, az jótékonyan hatna a magyar nyelvű szakképzésre, ami pedig a munkaerőpiacon való helytállás amúgy tendenciózusan az asszimilációt serkentő folyamatát gátolná.

A fölmért könyvtárak 76,6 százaléka vallotta magát közkönyvtárnak. Megítélésünk szerint az arány nagyobb. Ugyanakkor emlékeztetnünk kell ismét arra, hogy sok helyen a könyvtár-fogalom alkalmazása nem állja meg a helyét (állományépítés helyett eseti és esetleges adományok, formai és tartalmi feltáratlanság stb.). A szülőföldön gyakorolt, megélt anyanyelvű kultúra fennmaradásának egyik záloga a jövődő felnőt nemzedék anyanyelvű művelődése. Ebből a szempontból rendkívül fontos a magyar nyelvű gyermek- és ifjúsági irodalom jelenléte. A kutatási gyorsjelentés még nem ad arra választ, hogy a magukat gyermekkönyvtárnak (is) valló intézmények (16,8%) állományának hány százaléka magyar nyelvű. Hozzávetőleges választ kapunk viszont erről a teljes állományok viszonylatában: a felmért gyűjtemények állományának átlagosan 64,5 százaléka magyar nyelvű. (Megjegyezzük, hogy meglehetősen magas azon könyvtárak száma, amelyek vagy nem tudtak adatszertű – vagy becsült – választ adni a kérdésre, de nem elenyésző azon intézmények száma sem, amelyek nem akartak felelni az ilyen típusú kérdésekre. A háttérben mindig az állományok feltáratlansága, illetve a válaszadástól való félelem áll.)

A gyorsjelentés három összefüggést érzékeltet. 1. Minél kisebb a könyvtár, annál nagyobb a magyar dokumentumainak száma. 2. Minél kisebb egy könyvtár, annál inkább érvényes, hogy a gyarapodás nagyrészt vagy teljesen magyarországi

adományokból valósul meg. 3. Minél kisebb a könyvtár, annál magasabb a magyar olvasók aránya.

A felmért könyvtárak legjellemzőbb állomány nagysága egyébként az 5–10 ezer darabból álló gyűjtemény (29,3%).

Az állományok 15 százalékában leltári jegyzék sincs, 28,4 százalékánál nincs hagyományos katalógus. A teljes állományra elkészült cédulakatalógus a könyvtárak 43,6 százalékában, teljes számítógépes nyilvántartás 8,2 százalékában van.

Fontos adatsor a látogatóké (a megkérdezettek jelentős számban itt sem adtak választ!); a kérdezőbiztosok a 2002. évi adatokat firtatták. A könyvtárak méretével egyenes arányban, de nagy szórással nő a látogatók száma a havi 66 főtől a 6352-ig. A nemzetiségi megoszlásukról (a magyar olvasók száma) nincs még földolgozott adatsor, illetve itt is magas a választ megtagadók száma. A becsléssel megállapított arány: 80 százalék. Régiókénti bontásban: Erdély – 86 százalék, Kárpátalja – 83 százalék, Felvidék – 75 százalék, Vajdaság – 67 százalék. A látogatók több mint felét a gyermekek alkotják.

A kulturális kataszter adatbázisának mélyebb föltárása lehetővé fogja tenni az infrastruktúra és a gazdasági–működési feltételek alaposabb megismerését is. (Bár éppen ezeket az információkat tartották vissza legerőteljesebben a megkérdezettek.) Felszíni közelítéssel is látható, hogy igen nagy a technikailag alapszinten sem fölszerelt könyvtárak száma. Sok helyen nincs telefon, híradás-technikai eszköz, fizetett alkalmazott. A könyvtárosok tekintélyes részének nincs szakmai, illetve felsőfokú végzettsége. A számítógépesítés alacsony foka lehetetlenné teszi a csatlakozást a világ és benne a könyvtárügy információs rendszereihez. Az ilyen irányú előrelépés is messze túlmutatna azonban e kapcsolódásokon. A könyvtárügyben fölhalmozódott elmaradásokat is föl lehetne általa számolni: a helyi állományokat föl lehetne dolgozni a nyilvános adatbázisok felhasználásával, a hiányzó dokumentumokat pótolnák az elektronikus úton hozzáférhető stb. Az eszközhiány a korszerű dokumentumtípusok hiányát is magában foglalja (DVD, CD stb.).

A kulturális kataszternek a könyvtárakra vonatkozó része elemzésre és továbbkutatásra vár. Az összegyűjtött adatok mélyebb földolgozása és a megmutatkozott kutatási gondok és hiányok megoldása célzottabb folytatást igényel.

Bárdi Nándor kisebbségkutató történész a frissiben megjelent, Tény és való című kötetének⁸ sajátos, eredeti műfaji elnevezést adott: problémakatalógus. Amikor munkájában az 1989 utáni magyar kormányok és a határon túli magyarság kapcsolattörténetét vizsgálja, a jelen dolgozat témájával kapcsolatban is érvényes megállapításokra jut. Azt a kulturális, azon belül könyvtárügyi helyzetet, amelyet az 1989 utáni kulturális kormányzat „kezelní” kezdett, valójában és átfogóan nem ismerte senki. A támogatások mégis megindultak az állami költségvetésből is – a dolgok ilyen természete szerint: esetlegesen. A kulturális intézményrendszer most elvégzett föltérképezése adhat már komolyabb támpontokat stratégiaalkotáshoz, szisztematikus támogatási gyakorlat kialakításához. A jelenleg látható problémacsomaghoz nem könnyű hozzányúlni, az áttekintést nélkülöző másfél évtizeddel ezelőttihez pedig kizárólag azok a határon belül is felszabaduló energiák adhattak bátorságot, amelyeket a magyarság több évtizedes szétszakítottsága után a részleges egymásra találás élménye teremtett meg. S ezek a befektetések eredményekhez is vezettek. Részben a magyarországi költségvetési támogatásoknak, részben a

könyvtári szakmai intézmények és szervezetek együttműködésének, részben a határon túli magyar könyvtárak és könyvtárosok önérvényesítő küzdelmének köszönhetően volt előrelépés a regionális könyvtáriügyben. A fontos eredmények között a magyarországi könyvtáriügybe integrálódást tartjuk számon elsősorban. Egyéni és közösségi (szervezeti) formában tagjai a határon túli magyar könyvtárosok a Magyar Könyvtárosok Egyesületének. Állandó és aktív résztvevői a vándorgyűlésnek, a magyarországi szakmai tanácskozásoknak (Vác, Sárospatak, Szentes, Békéscsaba, Kaposvár stb.), a honi könyvtárak képző kurzusainak (Békéscsaba, Zalaegerszeg stb.). Rendszeresen és viszonylag széles körben kapják a könyvtári szaksajtót.

Az elmúlt évtizedben a határon túli magyar könyvtárosok önmagukat is megszervezték. Létrejött a Romániai Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Szlovákiai Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Vajdaságban pedig a Kapocs Könyvtári Csoport, amely a magyar érdekltségű könyvtárak együttműködésén alapul. Hogy a szervezetség milyen mértékű fejlődésre teremt lehetőséget, azt éppen a vajdasági Kapocs Csoport példája mutatja. Tevékenységük révén a vajdasági magyar könyvtáriügy egésze előre mozdult. A zentai Thurzó Lajos Közművelődési Központ köré szerveződött hálózat közös projektekkel pályázik, a tagok között rendszeres és igényes az információ-áramlás, képzéseik szervezettek és építkező jellegűek. A Kárpát-medencének mind kivitelében, mind tartalmában egyetlen igényes könyvtári hírlevelét jelentetik meg, amely elektronikusan is hozzáférhető. Magas a szervezetségi foka a székelyföldi könyvtárak együttműködésének is a Kovászna és a Hargita megyei könyvtári központok irányításával, illetve az ungvári járás könyvtári hálózatának, a megyei könyvtár magyar osztályának irányításával. Hozzátezzük, hogy ezek az együttműködések a költségvetésből gazdálkodó intézmények formális hálózatán nyugszanak.⁹ 2003-ban Illyefalván lezajlott az erdélyi magyar könyvtárosok első vándorgyűlése.

Horvátországban és régebb óta Szlovéniában a kisebbségi könyvtári ellátásnak törvényi háttere van. Muraszombatban és Lendván sem egzisztenciális bizonytalansággal, sem szakmai fogyatékoságokkal nem küszködnek az intézmények. A gépesítettség mértékével, az állományok feldolgozásával, az olvasóközönség korszerű és teljes körű ellátásával sincsenek gondok. Horvátországban a kisebbségi magyar könyvtáriügy kijelölt központja Pélmónostor, jóllehet az észéki Magyar Oktatási és Kulturális Központ mind helyzeténél, mind igényes állományánál fogva alkalmasabb lenne a központi szerepre. A szervezetség és az együttműködési készség gyengébben valósult meg eddig Kárpátalja több részén, a Partiumban (korábbi ígéretes próbálkozás után), és gyermekcipőben jár a Felvidéken is. Eredményként könyvelhetjük el a helyi képzések rendszeressé válását és színvonalát Erdélyben (elsősorban a Székelyföldön) és a Vajdaságban.

Bár a magyar nemzeti könyvtár hungarikaanyag-gyűjtő köteletségének szintén csak az esetlegesség bizonytalanságával tudott eleget tenni a határon túli magyar régiók regisztrálatlan dokumentumtermése miatt, mára a folyamatos adatszolgáltatás ígéretével kecsegtetnek az épülő adatbázisok és a kutatások. Modell értékű a somorjai Bibliotheca Hungarica már említett gyűjtő-, feldolgozó és szolgáltató munkája. A (cseh)szlovákiai magyar dokumentumtermésről számot adó, strukturált adatbázis megtalálható a Fórum Intézet honlapján¹⁰, de a könyvek és folyóiratok bibliográfiája megjelent nyomtatott formában is. Mintájukra szerveződött

az ungvári Bibliotheca Hungarica, és vélhetőleg a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet keretén belül megszerveződik a délvidéki is.

Az elmúlt évtized egyik legjelentősebb eredménye a magyarországi támogató-sok szempontjából kiemelt fontosságú partnerintézmények, az ún. magyar könyvtári központok bekapcsolódása az internetre, amelyeknek számos további eredménye van. Ezen alapulnak a regionális könyvtárügyön lendítő honlapok, az együttműködések, a könyvtári szolgáltatások elérése. További jelentős eredmény a számítógépes fejlesztés, az állományok korszerű feldolgozása integrált magyar szoftver segítségével.

Bár az eredmények között ejtünk szót az állománygyarapításról is, nyilvánvalóan ez a terület a határon túli magyar könyvtárügy legelmaradottabb része, mert ez kizárólag financiai kérdés, és bővizű forrásokhoz sem Magyarországon, sem a többségi államokban nem sikerült eljutni. A több évtizedes dokumentumhiányon számottevően változtatni az elmúlt tizenöt évben sem lehetett. A tényleges hiányt növeli a meglévő állományok régen selejtezésre érett állapota. A szomszédos államok többségében a magyar dokumentumellátásra szinte sehol sincsenek források vagy csupán igen csekélyek. A gyarapodási lehetőség a magyarországi könyvtáraktól, alapítványoktól és állami költségvetési intézményektől származik. Az Országos Széchényi Könyvtár a köteles példányok számának jelentős csökkentéséig a legfontosabb támogató volt. Az 1993-tól 2001-ig terjedő időszakban komoly könyvtár-alapítási és állománygyarapítási tevékenységet fejtett ki a Pro Hungaris Kulturális Értékközvetítő Alapítvány. A magyarországi partnerkönyvtári kapcsolatokon keresztül hosszú évek óta ad állománygyarapításra támogatást a Kölcsény Alapítvány. Nagyszabású akciói keretében két ízben juttatott el könyvadományokat a határon túli magyar gyűjteményekbe a Duna Televízió. A testvér-települési, testvérkönyvtári kapcsolatok is segítenek a szerény magyar állományok gyarapításában, aminthogy a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és az Illyés Közalapítvány is ajándékoz dokumentumokat, illetve finanszíroz vásárlásokat.

A határon túli magyar közösségek könyvtárai és könyvtárosai általános kulturális kihívásokkal is szembenéznek: a hagyományos, írott dokumentumok szerepének változásával, a „fogyasztott” irodalom hígulásával, a gyermekek olvasóvá nevelésének nehézségeivel, a dokumentumellátás megszervezésével. Ám mindezek a gondok jellegzetesen a kisebbségi kultúra őrzésének, fejlődésének köntöskéiben jelennek meg. Az ennek való megfelelés vagy megfelelni vágyás során nem hagyhatnak föl erős önérvényesítő törekvésekkel, amelyekkel irányt kell kijelölniük és – a kisebbségi létben kulcsfontosságú – elhivatott, képzett személyiségekre lelniük. Erejük záloga a rendszerszerű működés, a szervezethez. Mindehhez normatív állami támogatásra van szükségük, amelynek révén az esetlegességek helyét átveszi a kiszámíthatóság, a mozgalmi jelleg helyét a professzionalizmus.

* * *

JEGYZETEK

- 1 A dolgozatban később részletezett magyar kulturális intézményrendszer kutatásának gyorsjelentéséből idézzük: „...a magyar kulturális intézményrendszert az intézmények tevékenységterülete lapján határolja körül, „magyar” jellegűnek tekintve mindazokat az intézményeket, amelyek valamekkora magyar lakosság számára magyar nyelven valamilyen kulturális szolgáltatást nyújtanak, függetlenül azok működési formájától.” In: Kiss Dénes–Kiss Tamás–Csata Zsombor: A közép- és nyugat-erdélyi kulturális intézményrendszerről, 2004. Kézirat
- 2 A dolgozat írója a határon túli magyar könyvtárak támogatásával foglalkozik itt.
- 3 Az intézet korábbi igazgatójának szóbeli közlése alapján: a gyűjtemény négy, különböző személyeknél őrzött kulcsokkal toronyba zárva, szinte láthatatlanná vált.
- 4 Statisztikai adatokat közöl Kovács Máté. In: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig. Bp. Gondolat, 1970., 382. p. A veszteségeket könyvtártípusonként összegzi Vértesy Miklós. In: Csapodi Csaba–Tóth András–Vértesy Miklós: Magyar könyvtártörténet. Bp. Gondolat, 1987., 348. p.
- 5 A dolgozat írójának elsősorban erre a könyvtári területre van rálátása saját munkaterületéből adódóan.
- 6 Lásd a 4. számú jegyzetet.
- 7 A határon túli magyar kulturális intézmények adattára. Kutatási program és intézményi adatbázis. Gyorsjelentés. Bp. MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004. 3. p.
- 7 Bárdi Nándor: Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. Problémakatalógus. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2004.
- 9 „Továbbá magas arányban képviselve van a könyvtár (a szervezetek 11,1 százaléka tartozik ebbe a kategóriába), ez újból a könyvtárhálózat kiépítettségével magyarázható (községi könyvtárak). Viszonylag kevés, mindössze 15 könyvtár működik a költségvetési intézményrendszeren kívül, ez az egész könyvtárállomány 17,9 százaléka.” In: A határon túli magyar kulturális intézmények adattára. Gyorsjelentés. Székelyföldi régió (Maros, Hargita, Kovászna, Brassó megye). Készítette: Miklós István Ottó. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, 2004. Kézirat
- 10 <http://www.foruminst.sk>

Kálóczy Katalin

„Legyen rendszere
a közös munkának, fogalmazódjanak
meg közös célok, alakuljon hozzá közös
cselekvési program.”

Interjú Bakos Klárával, a Magyar Könyvtárosok
Egyesületének elnökével

– *2003 tavasza óta vagy a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnöke. Hogy érzed magad ebben a szerepben?*

– Nem értem rá ezen elgondolkodni, belelendültem a munkába, és a lendület még tart. Az elmúlt évben módom volt az egyesületi munka minden szférájából tevőlegesen kivenni a részem. Talán előnyömré vált, hogy megtapasztaltam mind a magasságokat, mind a mélységeket. Minden nehézség ellenére rengeteg hasznom származott belőle. Az elnökség tagjai sokat segítettek a munkámban. Úgy érzem, a hangot megtaláltuk egymással, jó munkamegosztással és koordinálással – bár hiányzott a főtitkár személye – sikerült az egyesület tervezett feladatait megoldani, napi életét továbbvinni.

– *A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem könyvtárának az igazgatója is vagy. Ez a munkakör a könyvtár jellege miatt talán egy zártabb világban való tevékenységet jelent. E két szerep, e zárt intézmény igazgatójává és az egyesület elnökéé, mely által nagyon sok emberrel kerülsz kapcsolatba, hogyan fér meg egymás mellett az életedben?*

– Nem érzek kettősséget sem magamban, sem szerepköreimben. A „civil” kommunikációval, kapcsolataim sokaságával nem az elnökségi szerepkörben találkoztam először. A Nemzetvédelmi Egyetem Központi Könyvtár nyilvános felsőoktatási könyvtár, ODR tagkönyvtár, igen kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkezik – nem nevezném zártnak. Minden könyvtárnak megvan a sajátossága, váltig küzdök az ellen, hogy a Nemzetvédelmi Egyetem könyvtárának egyetlen ismerve a zártság legyen.

– *Biztos vagyok benne, hogy lesz majd alkalmunk arra, hogy a nemrég, a korszerű igényeknek teljes mértékben megfelelően felújított könyvtárat is bemutathassuk a lap hasábjain. Most viszont olyan témáról szeretnék főként beszélgetni veled, melynek közelgő aktualitás ad okot. Idén hatodik alkalommal rendezik meg a Magyar Könyvtárosok Világtalálkozóját. Az MKE gyakorlott a találkozók szervezésében, hiszen évről évre vándorgyűlést szerveznek intézményi és egyéni tagjai részére.*

Hogyan vesztek részt most ennek a világtalálkozóknak a megrendezésében? Milyen szerepet vállaltok a lebonyolításban?

– A világtalálkozót a Könyvtári Intézet szervezi. Az MKE az intézet megítélt felkérésére vesz részt a rendezvényen egyrészt szponzorként, másrészt egy kerekasztal-beszélgetés rendezőjeként, ahol a határon túli magyar könyvtárosokat tömörítő egyesületek tisztségviselői lesznek jelen. A szponzorálásról annyit, hogy az előkészítő szakaszban az MKE pályázati forrászerzési lehetőségeit az intézet rendelkezésére bocsátotta, pályázatot adott be a világtalálkozó támogatására, a kerekasztal-beszélgetésekkel szemben pedig nagyok az elvárások. Fontosnak tartom, hogy a korábbi évekhez hasonlóan az intézet számít az egyesületre.

– Tehát a találkozó egyik programja egy kerekasztal-beszélgetés lesz az MKE és a Kárpát-medencei könyvtáros egyesületek tisztségviselőinek részvételével. Mit gondolsz, mik azok a fő témák, amik felmerülnek majd e beszélgetés alkalmával? Milyen stratégiát fogalmazott meg az MKE a határon túli magyar könyvtárosokkal való kapcsolattartás ápolása tekintetében?

– Hasonlóan más területekhez, a határon túli kapcsolattartás is változásokon megy keresztül. Megszűnnek a formális elemei, hogy átadják helyüket érdemi kérdések megbeszéléseinek. Új történelmi szituációban új kihívásoknak kell megfelelni, ezt valamennyien jól látjuk. A kerekasztal-beszélgetést az elnökség és magam is szorgalmaztam. Mindenképpen fontosnak tartjuk az eszmecserét együttműködésünk megújításáról. Legyen rendszere a közös munkának, fogalmazódjanak meg közös célok, alakuljon hozzá közös cselekvési program. Szűnjön meg a még mindig létező paternalista szemlélet, lépjen helyébe a partnerség. És főleg: mindezt ne csak mondjuk, tegyünk is ennek érdekében. Megjegyzem, az MKE békéscsabai tagszervezete által rendezett tavaszi konferencián, ahol ötven határon túli magyar könyvtáros kolléga vett részt, ezek az igények már hallhatók voltak. Tagszervezeteink e témában kiváló partnerek, és elnökségünk sem egyik percről a másikra alakította ki elképzeléseit. A világtalálkozó kerekasztala egy folyamat stációját jelenti, ahol megfogalmazódnak helyzetelemzések, irányok, lehetőségek, és így szó esik természetesen az Európai Unióról, esélyről, dokumentumellátásról, digitalizálásról, hogy csak a fő kategóriákat említsem.

– Esetleg már az új stratégia, az előbb említett célok gyakorlatban való megvalósításának része volt az, hogy a 2003. évi vándorgyűlés a „Könyvtár – kapu a világra” jegyében zajlott Nagykanizsán? A mottóban egyértelműen a nyitás gondolata fogalmazódott meg.

– A vándorgyűlés egy évtizede alkalmas fóruma a Kárpát-medencei magyar könyvtárosok találkozájának. A 2003-as nagykanizsai rendezvényen azonban e területen határozottan megjelent a változtatás igénye. A vándorgyűlés ajánló mondatai között szerepelt, hogy a határon túli magyar könyvtárosokat az MKE vonja be a rendezvény tartalmi előkészítésébe, kérjen fel előadókat a különböző szekciók témaköréhez. Ez az ajánlás a korábban jól működő, de mára vérszegénnyé vált jelenléti formát egy csapásra elsöpörte.

Visszacsatolva a fentebb mondottakhoz, ebből is világosan kitűnik, hogy az együttműködési alappontok, ha úgy tetszik, a közös stratégia újrafogalmazása

megfelelő támogatást kap a határon túli magyar könyvtárosok oldaláról is. Elnökségünk úgy döntött, hogy a kerekasztal-beszélgetést követően a 2005. évi vándorgyűlést már az ajánlás és persze a megállapodások szellemében rendezzi. A kapu nyitva, mindkét térfélről egyformán szabad az átjárás.

– *A nemzeti kultúra megőrzésének egyik feltétele a határon túli magyar könyvtáraknak a magyarországi dokumentumokkal való ellátása.*

– E kérdésben a válaszadásra nem vagyok kompetens személy, de úgy vélem, ezen a területen bőven akadna teendő. A NKÖM határon túliakkal foglalkozó főosztálya rendelkezik e célra bizonyos pénzügyi kerettel, ami viszont nem elégséges. Megemlítendő, hogy a határ menti megyék (Békés, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén stb.) közkönyvtárai sokat tesznek a dokumentumellátás nehézségeinek enyhítésére, illetve vannak kiegészítő források is. Gondoljunk csak Hiller miniszter úr vándorgyűlésünkön tett 5+1 pontos felajánlására, amelynek plusz pontjában saját pénzügyi kerete terhére ajánlott föl 500 példányt a Magyar művelődéstörténet tízkötetes kiadásából a határon túli magyar könyvtárak számára. Tudom, mindez nem egyetemes megoldás, ide komoly forrásra lenne szükség.

– *Hogyan befolyásolja a határon túli magyar könyvtárakkal való kapcsolattartást az, hogy országunk az Európai Unió tagja lett?*

– A világtalálkozó alkalmával is gyakran kerülnek majd beszélgetéseink fókuszába az európai uniós feladatok. Többféle és nagyon felelősségteljes feladatunk lesz e téren. A saját uniós tapasztalataink átadásán túl részt kell vennünk a felkészítés folyamatában – amennyire lehetséges. Gondolok itt a jogszabály-értelmezésekre, könyvtárosképzésre, a különböző tematikájú továbbképzésekre, kommunikációs tréningekre (ezt a munkát az egyesület az idén határon túli kollégákkal már megkezdte), pályázatírásra, amennyiben Románia megkapja az Unió zöld tábláját, stratégiai értelmezésekre, esélyegyenlőségre, illetve a kollégák által hozott problémák megoldására.

Nem gondolom, hogy nehezebb lesz a jövőben a kapcsolattartás a határon túli könyvtárakkal, sőt, úgy vélem, konstruktívabb lesz az együttműködés az európai szellemiség jegyében.

– *Köszönöm az interjút, és munkádhoz sok erőt és kitartást kívánok!*

– Én is köszönöm a 3K-nak, hogy válaszolhattam a kérdéseire.

Pegán Anita

A külföldi magyar kulturális intézetek és könyvtáraik

A külföldi magyar intézetek könyvtáiról a könyvtári szaksajtó hasábjain utoljára 1991–1992-ben látott napvilágot átfogó körkép. Az akkori bemutatkozás annál inkább indokolt volt, mert a hazai és a kelet-európai rendszerváltozások alapján változtatták meg azokat a külső és belső körülményeket, amelyek meghatározták a kulturális intézetek és könyvtáraik működési feltételeit, sőt a nehéz gazdasági helyzet okozta szűkös anyagi körülmények esetenként további fennmaradásukat is kétségessé tették. Ebben a helyzetben át kellett gondolni, milyen funkciói vannak a kulturális intézeteknek a magyar kultúra közvetítésében, a kulturális dialógus esélyeinek megteremtésében, amelyek indokoltá teszik további fennmaradásukat a megújult Európában és a nagyvilágban, és miképpen illeszkedhetnek ebbe a munkába a könyvtárak, amelyek hagyományosan annak az írott kultúrának a megőrzői és továbbadói, amely kultúra (dívatos kifejezéssel a Gutenberg-galaxis) maga is válságba került a XX. század végére.

Most, az Európai Unióhoz való csatlakozás másnapján – amely csemény bizonyos szempontból a másfél évtizeddel ezelőtt elkezdődött változások lezárásaként is felfogható – időszerűnek tűnik egy új körkép felvázolása arról, miben különbözik az intézeti könyvtárak állapota a korábitól, mennyire töltik be szerepüket a magyar kultúra továbbításában a befogadó ország felé, és mennyiben tudtak alkalmazkodni eszközeikben és módszereikben az információk kor kihívásaihoz.

A jelenlegi helyzet jobb megértéséhez írásom első részében a külföldi kulturális intézetek hálózatának kialakulását és módosulásait szeretném röviden bemutatni a kezdetektől napjainkig. Ezt követően egyenkénti bemutatásukkal áttekinteném a könyvtárak mai helyzetét. A befejező részben pedig megpróbálom felvázolni azokat a feladatokat és terveket, amelyek végrehajtása a közeljövő feladata lesz, és amelyek fontosak lennének a könyvtárak korszerűbb és célirányosabb működésének biztosításához.

A kulturális intézetek és könyvtáraik történeti fejlődése

Köztudott, hogy a mai intézeti hálózat elődje az 1920-as években, gróf Klebelsberg Kunó kultuszminisztersége alatt alakult ki. Ám már a XIX. században fölmerült (főként történész körökben), hogy a külföldön (Bécsben, Rómában, Isztambulban) található magyar vonatkozású emlékek felkutatása csak állami ösztöndíjakkal képzelhető el, komolyabb eredmény csak kutatási tervek kidolgozásával, egymásra épülő és nem párhuzamos projektekkel valósítható meg. Ugyancsak több évszázados hagyománya volt a külföldi értelmiségi elitképzésnek, a peregrinációnak, amelynek Rómában és Bécsben intézményes formái is kialakultak (Pápai Né-

met–Magyar Egyetem, Pázmáneum, Theresianum). 1895-ben Rómában Fraknói Vilmos püspök alapított történeti intézetet és művészházat a vatikáni levéltár magyar vonatkozású anyagainak feltárásához, illetve művészettörténeti és régészeti kutatásokhoz. Az intézmény 1913-ban a magyar állam tulajdonába került, és működését a Magyar Tudományos Akadémia felügyelte. A berlini Humboldt Egyetem keretein belül 1916-ban alapítottak Magyar Intézetet Gragger Róbert szervezésében. Ideiglenesen, 1917–18-ban Isztambulban is létezett egy, a magyar állam által fenntartott intézet, amelynek Klebelsberg volt az ügyvezető alelnöke. Ki kell emelni, hogy Berlinben és Rómában az intézetekhez kapcsolódó könyvtár is jelentős volt, különösen a Fraknói-gyűjtemény volt gazdag értékes régi nyomtatványokban.

Az intézeti hálózat, a collegium hungaricumok szervezetének tudatos kialakítása azonban Klebelsberg nevéhez köthető, aki a trianoni összeomlás után, az általa meghirdetett „kultúrfőlny” gondolatának részeként törekedett a külföldi elitképzés intézményes hátterének megteremtésére, amely képzés helyszínéiként magától értetődően adódtak azok a városok, ahol eleve szükség volt a magyar vonatkozású források föltárására, összegyűjtésére és kiadására. Cél volt természetesen a magyar kulturális értékek külföldi terjesztése, a háború után külföldön kialakult negatív magyarsággép javítása is, amely a szűk diplomáciai mozgástér miatt hagyományos eszközökkel nem volt elérhető. Elsőként, 1920-ban a Bécsi Magyar Történetkutató Intézetet hozták létre, majd 1923-ban a Római Magyar Történeti Intézetet. Hozzájuk hasonlóan a magyar állam tulajdonában volt az 1924-ben Bécsben és Berlinben, majd az 1928-ban Rómában megnyílt Collegium Hungaricum, ezek már több szakterületről fogadtak ösztöndíjasokat. A párizsi magyar ösztöndíjasok istápolására 1927-ben állította föl a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a Franciaországi Magyar Tanulmányi Központot (1941-től Párizsi Magyar Intézet). Az egységesség, az áttekinthetőség biztosítására, az addigi eredmények kodifikálására hozták meg „A külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség céljait szolgáló ösztöndíjakról” szóló 1927:XIII. törvénycikket, amely a kiutazó ösztöndíjasok kiválasztására létrehozta a neves tudósokból és ismert művészekből álló Országos Ösztöndíjtanácsot. A magyar történelemben azóta is példátlan méretű kulturális költségvetés biztosította mindehhez az anyagi alapot. Az intézetek könyvtárait az ösztöndíjasok igényeinek megfelelően alakították ki.

A gazdasági világválság és annak következményeképp a külföldi magyar intézetek addigi támogatásának csökkentése komoly gondokat okozott a Collegium Hungaricumok fenntartása terén. Ennek ellenére a második világháború kitöréséig terjedő időszak több intézet első aranykorának tekinthető. A harmincas években egy új intézet alakult, Varsóban, de ez néhány évi működés után, a II. világháború kitörésével szüneteltetni kényszerült tevékenységét egészen 1948-ig. 1935-ben gyakorlatilag egyesítették a bécsi Történetkutató Intézet és a Collegium Hungaricum könyvtárát, amely így 22-23 000 kötetével a berlini után a második legnagyobb intézeti könyvgyűjtemény lett, és minőségében is sokat javult. A II. világháború alatt, 1943-ban a lebombázott berlini magyar nagykövetség elfoglalta az ottani Collegium Hungaricum épületét, és bár egy ideig még ösztöndíjasok is laktak az intézetben, 1944 őszén a Dorotheenstrassén levő épület is elpusztult, a Collegium évtizedekre megszűnt. 1942-ben egy rövid életű intézet létesült a semleges Svédország fővárosában, Stockholmban, és egy Magyar Tájékoztató Könyvtár a szintén semleges Svájcban (ez utóbbi rövid ideig a háború után is működött).

A II. világháború utáni rövid, átmeneti időszakban történtek kísérletek a kulturális intézetek hálózatának újjáépítésére és új intézetek alapítására is, már amennyire a szűkös anyagi lehetőségek és a gyorsan változó politikai széljárás engedte. 1947-ben Szófiában, 1952-ben Prágában kezdte meg működését kulturális intézet, természetesen már az új idők szellemének megfelelő módon, inkább kulturális kirendeltségként, mint tudományos műhelyként. A feszült kelet–nyugati viszonyoknak megfelelően Londonban csak 1947–1950 között állt fenn intézet, a bécsi kulturális–tudományos intézmények pedig 1950 után gyakorlatilag szüneteltették működésüket. 1961-ben a volt magyar királyi testőrség patinás palotáját is eladták, a könyvtár állományát hazaszállították (a Bécsi Collegium Hungaricum 1963-ban nyitotta meg kapuit a mai helyén). A Római Magyar Akadémia a nagykövetség része lett, és megfosztották önálló tudományos és művészeti intézeti jellegétől, pusztán propaganda célokat szolgált. A Fraknoi-gyűjtemény legértékesebb részeit hazaszállították, más része elkallódott, vagy a rossz tárolási körülmények miatt még a könyvtár 1980-as átépítése előtt megsemmisült, a megmaradt állomány pedig jórészt feldolgozatlan maradt. A „hidegháború” alatt a Párizsi Magyar Intézet tevékenysége nem szűnt meg teljesen, csak visszafogottabbá vált. Fokozatos változás csak a hatvanas évektől volt tapasztalható. A külföldi kulturális és tudományos programok szervezésének újraindítása persze eredendően az a távlatosabb célzattal történt, hogy közvetett módon bizonyítsa a nemzetközi közvéleménynek: Magyarországon nincs elnyomás, semmi sem korlátozza a művészi–szellemi alkotómunkát. Am ha a produkció kellően magas színvonalú volt, akkor önmagában, a politikai körítés nélkül is önkéntelenül hatni kezdett.

A hetvenes évektől kezdve újabb intézetek alakultak. 1973-ban megnyílt a berlini Magyar Ház, mely korának legnagyobb magyar intézetévé vált, és a keményvonalas NDK-ban nagy népszerűségnek örvendett az ottanihoz képest nyitottabb, színesebb kulturális kínálatával. 1974-ben Kairóban alapítottak intézetet, amely ugyan 1977-től, a korabeli politikai kapcsolatok elhidegülése következtében a kairói Magyar Nagykövetség részeként működő Kulturális Tanácsosi Hivatallá (KTH) alakult át, de azóta is kulturális diplomáciai feladatokat lát el, részt vesz a magyar régészeti missziók szervezésében, az ásatások adminisztrációs előkészítésében és lebonyolításában. 1978 óta kicsiny, de India kulturális életében nagy tekintélyt kivívott intézet működik Újdelhiben. A helsinki Magyar Kulturális és Tudományos Központ 1980-ban nyílt meg a finn fővárosban, kezdetektől otthont adva a Finn–Magyar Társaság (FMT) országos központjának is. Magyarország és Finnország nyelvrokonságban gyökerező erős érzelmi kötődése sajátos feltételrendszert biztosít az intézet számára.

Sajnos, az ebben az időszakban alapított vagy átalakított könyvtárak nem érték el elődeik színvonalát: többnyire inkább egy jól-rosszul összeállított művelődési ház könyvtárára emlékeztettek, mintsem tudományos kutatóhelyre, és leginkább a helyi magyar kolónia igényeihez alkalmazkodtak. A másik célközönség, a Magyarország iránt érdeklődő helyiek számára sok esetben behatároló tényező volt az az 1987-ig központilag Magyarországról az OSZK által kiküldött könyvanyag, amely természetéből kifolyólag döntő mértékben magyar nyelvű volt. Ezért a magyarul nem tudó látogatók számára inkább a zenei anyagnak, a turisztikai brosúráknak és a számos esetben a könyvtárak keretein belül megrendezett nyelvtanfolyamoknak lehetett a legnagyobb vonzereje. A befogadó országban megjelent műfordítások, egyébként

hungarikumok beszerzése ugyanakkor sokszor anyagi, másszor politikai–ideológiai akadályokba ütközött. A nyolcvanas évek második felétől az intézetek már maguk dönthették el a Budapestről kapott ajánlójegyzékek alapján, a helyi viszonyokat figyelembe véve, hogy milyen könyveket, periodikákat szeretnének beszerezni, de ekkorra a szűkülő anyagi lehetőségek váltak korlátozó tényezővé. Ezért a kilencvenes évek elejére az intézeti könyvtárak állománya jelentős részben elavult, hatvanas–hetvenes évekbeli kiadványokból állt. További problémát jelentett a könyvtári helyiségek szűkösége, rossz elhelyezése, a könyvtárak tevékenységének az intézeteken belüli periférikus jellege, végül pedig az a tény, hogy a kezelésüket szinte kivétel nélkül szakképzetlenek, többnyire a kiküldöttek munka nélkül maradt házastársai végezték. Ezen hiányosságokat csak részben lehetett orvosolni a könyvtár munkatársak jelentős részének nem lankadó lelkesedésével és az OSZK által nyújtott szakmai segítséggel.

A rendszerváltozás anyagilag nehéz helyzetbe hozta a kulturális diplomáciát, így az intézeti hálózatot is. Szerencsére intézetbezárásra nem került sor, de csak szigorú takarékosági intézkedésekkel, a személyzet létszámának jelentős csökkentésével lehetett biztosítani az intézetek fennmaradását. Ez a folyamat nem kedvezett az amúgy sem előtérben lévő könyvtáraknak. A beszerzésre fordítható források tovább csökkentek; a szállítás megszervezése, részben költségtakarékossági okokból, átkerült az OSZK-ból a kulturális életért felelős minisztériumba. A pénzhiány következtében ritkábban kerülhetett sor szakmai ellenőrzésre, állományrevízióra is, pedig a fentebb jelzett okokból (elavult állomány, szakképzetlen kezelők) erre fokozottan szükség lett volna.

Ugyanakkor az évtizedes hiányokat bepótolandó több új kulturális intézet létesült, sőt az alapítások dinamikája még a „hőskort”, a húszas évek tempóját is meghaladta. Egy 1987-es magyar–német megállapodás alapján 1990-ben nyílt meg a stuttgarti Magyar Kulturális és Tájékoztatási Központ Baden-Württemberg tartományban, ahol számos, a II. világháború után kitelepített német és emigráns magyar letelepedése biztosítja az élénk érdeklődést hazánk iránt.

Két olyan szomszédos országban is nyílt intézet, ahol a kisebbségi magyarság nagy létszáma, identitásának erősítése és az ott élő népekkel való kulturális kapcsolatok bővítése erőteljesen indokolta ezt: 1991-ben vált önállóvá prágai anyaintézetétől Magyarország pozsonyi kulturális intézete, 1992-ben pedig hosszas küzdelmek és tárgyalások után megnyitotta kapuit a Bukaresti Magyar Kulturális Központ (már egy 1969-es magyar–román kormányközi megállapodás megfogalmazta a kölcsönösségi alapon működtetendő intézetek megnyitásának szándékát).

Szintén hosszas előkészítő munka után, 1990-ben nyílt meg a moszkvai Magyar Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központ, az oroszországi levéltárakban folyó hungarikakutatás koordinálására pedig 2001-ben a moszkvai intézethez kapcsolódóan Levéltári Intézet kezdte meg működését.

1998-ban nyílt meg a londoni Magyar Kulturális Központ, amelynek munkáját a hagyományos kultúrdiplomácia fogalmán is túllépve az ún. közszolgálati diplomácia, az erőteljes kommunikációs politika jellemzi. Eddigi tevékenységének csúcspontja a jelenleg is zajló „Magyar Magje” kulturális évad megszervezése, lebonyolítása.

A megalapítása, 1992. szeptember 13-a óta a helsinki intézet alárendeltségébe tartozó Tallinni Magyar Kulturális Iroda, majd 2000. február 21-étől Tallinni Ma-

gyar Intézet 2001. október 1-jei hatállyal önálló intézetté vált, és az észtszágai feladatok mellett átvette a helsinki intézet baltikumi feladatait is.

A New York-i Magyar Kulturális Központ 2001. december 4-én nyílt meg, de az intézet valódi működésének megindításához a jogi környezet további tisztázására van még szükség.

Az intézeti könyvtárak jelenlegi helyzete

A jelenleg 17 intézetből álló hálózat működésének irányítását, felügyeletét és ellenőrzését 2000. január 1-jétől a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma (NKÖM) által létrehozott Kulturális Intézetek Igazgatósága (KII) végzi. A 11/200. (II. 8.) számú kormányrendelet – amely többek között szabályozza az intézethálózat jogi és szervezeti kereteit, célját, tevékenységét – az intézetek két típusát különbözteti meg: a kulturális intézeteket és a collegium hungaricumokat (Bécs, Berlin, Moszkva, Párizs, Róma). A kulturális intézetek esetében a magyar kultúra (beleértve a határon túlit is) külföldi bemutatása, az egyetemes magyar kulturális örökség közkinccsé tétele, valamint a kortárs művészeti–kulturális értékek közvetítése az alapvető feladat, amelyhez eltérő mértékben oktatási és tudományos funkciók is kapcsolódhatnak. A collegium hungaricumok a fenti alapfeladatokon kívül közvetlenül részt vesznek a közös tudományos kutatások szervezésében, az ösztöndíjasok fogadásában és elhelyezésében, segítik munkájukat, tudományos kutatásokat végeznek, és azok eredményeit rendszeresen közzéteszik. A collegium hungaricum-típusú működéssel kapcsolatos, részletes szakmai koncepció kidolgozása a collegium hungaricumok igazgatóinak és a KII közreműködésével jelenleg is zajlanak. Az intézeti könyvtárak munkájának segítségét, a megrendelt hazai könyvanyag beszerzését, a kapcsolattartást a KII könyvtári referense végzi, a szakmai felügyelet a NKÖM Könyvtári Főosztályához tartozik.

Az intézeti könyvtárak tevékenységének a fenti feltételrendszerbe kell beilleszkednie. Egyrészt az általuk gyűjtött információhordozókon keresztül kell ismertté tenniük a magyar kulturális értékeket és tudományos eredményeket az adott országban. Ezért figyelmüknek, az általános tájékoztató irodalmon túl, ki kell terjednie a magyar irodalom, nyelvészet, művészet, néprajz, történelem és országismeret körébe tartozó dokumentumok gyűjtésére, de az egyéb, magyar vonatkozású társadalom- és természettudományos területekre is gondot kell fordítaniuk. Hasznos, hogy a célközönség kiszélesítése érdekében, minél nagyobb arányban a befogadó ország nyelven vagy legalább valamely világnyelven tudják nyújtani mind ezeket. Másrészt az oda látogató magyarokat megfelelő információkkal kell ellátniuk az adott országról, népről. Emellett figyelemmel kell kísérniük a működési területükön megjelenő magyar vonatkozású kiadványokat, arról tájékoztatást kell nyújtaniuk az OSZK-nak, és lehetőség szerint eljuttatni azokat oda. Természetesen a könyvtárnak alapfeladata az intézeti programokba, rendezvényekbe való bekapcsolódás, segítségnyújtás.

Ezen általános elvárásokon túl minden könyvtárnak számításba kell vennie intézete speciális feladatait és környezete sajátosságait is. Lényeges kérdés, hogy mekkora magyar kolónia, esetleg magyar kisebbség található az adott területen, mivel hagyományosan a legtöbb intézeti könyvtárban ők alkotják a törzsközön-

séget. Fontos szempont, hogy található-e más hungarológiai gyűjtemény, tanszék, lektorátus az országban, mert egyrészt az ilyen könyvtárak léte (főként a tudományos irodalom terén) jelentős terheket levehet az intézet válláról, másrészt számítani kell rá, hogy a magyar nyelvvel, kultúrával ismerkedő hallgatók tanulmányaik során fel fogják keresni a magyar kulturális kirendeltséget is. Ha nincsenek ilyen intézmények, sok esetben a magyar nyelv oktatásának megszervezése, így az ehhez szükséges tananyagok, szótárak biztosítása is az intézet feladata lehet. Amennyiben a könyvtár egy Collegium Hungaricumban működik, tekintettel kell lenni az ösztöndíjasok érdeklődésre, kutatási területére, és tudományterületük alapvető referenciaindalmának beszerzésével kell segítenie munkájukat.

Kérdés, hogy mindezen feladatok ellátásához adott-e az anyagi és személyi háttér? Az 1995–96-os pénzügyi mélypontot követően az ezredforduló körüli években örvendetesen nőtt az intézetek működtetésére szolgáló költségvetési támogatás, amely a könyvtárak helyzetére is kihatott. Nagyobb összegek jutottak a könyvtári állomány fejlesztésére, a korábbi hiányok pótlására, megindult a könyvtárak gépesítése (hardverek beszerzése, könyvtári programok telepítése, internet-hozzáférés biztosítása). Lehetőség nyílt a rendszeresebb szakmai ellenőrzések lebonyolítására, a leltárra, az avult vagy fölöslegessé vált állományrészek selejtezésére. Az elmúlt években elkészült a könyvtárak gyűjtőköri leírása. 2000 óta hagyománnyá vált, hogy az Ünnepi Könyvhét alkalmából hazahívják a jelentősebb intézeti könyvtárak munkatársait, hogy közvetlenül megismerhessék a legfrissebb hazai könyvtermést, és alkalmuk nyíljon az egymás közti és külső szakemberekkel folytatott szakmai megbeszélésekre. Idén könyvtárosaink első alkalommal vesznek részt a külföldön élő magyar könyvtárosok VI. világtalálkozásán.

Sajnos, a korábbi időszakból öröklött hiányosságok, problémák egy része továbbra is fennáll. A könyvtárak egy része helyhiánnyal küzd, vagy nem megfelelő helyiségben működik (több helyiségre osztott állomány, nem megfelelő polcrendszer, a könyvtár olyan, nyilvános rendezvények megtartására is szolgáló helyiségben van, ahol nehezen megoldható az állományvédelem). Az évtizedek alatt kialakult állományhiányok még antikváriumokból is nehezen pótolhatóak. Némileg javít a helyzeten, hogy a KII fenntart egy átmenő könyvraktárat, ahol részben a jövődi könyvtáralapításhoz nélkülözhetetlen alapkönyveket gyűjti, másrészt az egyes intézeti leltárak során kiselejtezett, de más könyvtárakban még hasznosítható duplumokat tárolja. Gondot jelent ugyanakkor a kurrens folyóiratok késedelmes kijutása az intézetekbe, mert a hetes csúszások miatt a napi- és hetilapok aktualitásukat veszíthetik.

A kilencvenes években lezajlott létszámcsoökkentések után a legtöbb könyvtárban helyi, bár szakképesítéssel többnyire nem rendelkező, de magyar származású vagy a magyar kultúrát jól ismerő alkalmazott dolgozik. Megjegyzendő, hogy a sok éves vagy évtizedes tapasztalat, a lelkesedés számos tekintetben pótolhatja a könyvtárosi végzettség hiányát. Hosszabb távon azonban mindenképp hasznos lenne, hogy legalább a nagyobb állománnyal rendelkező, collegium hungaricum-típusú intézetek könyvtárainak mindegyikében szakképzett, korszerű tudással rendelkező könyvtáros-informatikus kapjon alkalmazást.

Ez utóbbi azért is tűnik fontosnak, mert az elmúlt másfél évtized tendenciái alapján az intézeti könyvtárak kettős kihívás előtt állnak: egyrészt a befogadó társadalom változásaiival módosul szerepük a magyar kultúra helyi átadásában, másrészt az

információs forradalom következményeképp kell kitágítaniuk hagyományos, eddig főként a nyomtatott irodalom bemutatására épülő szerepkörüket. E két szempont azonban számos tekintetben összefügg. Az egyre inkább a vizuálisan, gyorsan befo-
gadható információkra épülő, „on-line” világban az intézetek kitűzött céljainak el-
éréséhez nem elegendő, ha csupán egy jól-rosszul összeállított hungarológiai alap-
könyvtár áll az érdeklődők rendelkezésére (főként ha a könyvanyag nagyrészt csak
a helyiek számára nem érthető magyar nyelven hozzáférhető), hanem naprakész,
színvonalas, a könyvtár falain kívülről is hozzáférhető információt kell nyújtani. A
hatékony tevékenység alapjait egy olyan, a magyar kultúra minden területét átölelő
referenzszanyag képezheti (collegium hungaricum-könyvtárak esetén az ösztöndíja-
sok kutatási céljait szolgáló tudományos alapkönyvekkel kiegészítve), amibe be-
tartoznak a nyomtatott irodalom kívül nem csupán a zenei és prózai CD-k, videók,
DVD-k és multimédiás CD-ROM-ok, hanem az interneten fellelhető, Magyaror-
szággal, a magyar kultúrával foglalkozó anyagok is. Az intézeti könyvtárak ez irá-
nyú fejlesztésére az első lépések már megtörténtek, de az adott költségvetési keretek
csak nehezen teszik lehetővé, hogy a könyvállomány kielégítő fejlesztése mellett a
nem hagyományos dokumentumok beszerzésére is jusson elég pénz (gondoljunk
csak például a DVD-filmek borsos árára). Legtöbb helyen gondot okoz az egyre
kevésbé használható hagyományos lemezen található zenei állomány. Sajnos, az
intézeti könyvtárak speciális helyzetükből kifolyólag a legtöbb, a hazai könyvtárak
számára kiírt pályázati lehetőségből ki vannak zárva.

E rövid, általános helyzetelemzés után szeretném röviden bemutatni a külön-
böző intézeti könyvtárakat is az igazgatóságunkra beküldött 2003-as és 2004-es
jelentések alapján.

Bécsi Collegium Hungaricum

Az egyik legnagyobb és egyben az egyik legrendezettebb intézeti könyvtár. Az
épület 1997-es átépítése során a könyvtár megszépült, de méreteiben nem vál-
tozott. Könyvállománya majd' 12 000 kötetre rúg, amelyhez 39 kurrens folyó-
irat, több mint 1000 hanglemez, 791 videokazetta, 300 CD-lemez és 146 CD-
ROM tartozik. Az intézetek közül elsőként kezdett hozzá még 1992-ben a
számítógépes katalogizáláshoz, az állomány nagy része már gépre került. Az
időközben elavult ISIS-alapú rendszert a közeljövőben le kellene cserélni, hogy
a katalógus az interneten is megjelenhessen. A könyvtárat döntő mértékben a
Bécsben tartózkodó, tanuló, dolgozó magyarok, illetve magyar származásúak
használják (874 beíratkozott olvasó, 2641 látogató). A könyvtárat két szerző-
désses alkalmazott működteti (egyik közülük szakképzett).

Berlini Magyar Ház

A könyvtár állománya a tavaly végrehajtott selejtezés után kb. 7000 kötetre
csökkent, amelynek 80 százaléka magyar nyelvű. A valaha közel tízezres állo-
mány nagy mértékű apasztását (amely már 1993-ban elkezdődött) a hetvenes
években kiszállított anyag nagymérvű elavulása és a kínzó helyhiány indokolta.
Szerencsére a berlini Humboldt Egyetem gazdag hungarológiai gyűjteménye
lehetővé teszi, hogy az intézeti könyvtár főként a szépirodalomra és a magyar
kultúrára, országismeretre vonatkozó referenzszanyag gyűjtésére koncentrálhas-
son. A helyhiány pedig remélhetőleg megoldódik, ha az intézet 2006 elején

átköltözhet az egyetem tőszomszédságában álló új épületébe, amely a háború előtti Collegium Hungaricum régi telkén fog felépülni. A rendszeres látogatók (100–150 fő) többsége magyar, de az utóbbi időben egyre több hungarológiaiával foglalkozó egyetemi hallgató is igénybe veszi a könyvtár szolgáltatásait. Az állományhoz még 21 kurrens időszakos kiadvány, több mint 500 videokazetta és kisebb mennyiségű CD és CD-ROM is tartozik. A közelmúltban kezdődött a könyvtári állomány számítógépre vitele. A kölcsönözhető filmek listája a könyvtár honlapján megtalálható. A könyvtárat helyi alkalmazott működteti.

Bukaresti Magyar Kulturális Központ

Az 1992-ben alapított intézet könyvtára jelenleg kb. 6500 leltári egységet tartalmaz, 23 magyarországi és 20 romániai időszakos kiadványt rendel meg. Az állomány számítógépre vitele 2002 óta zajlik. A beiratkozott olvasók száma 300 fölött van, de a könyvtár látogatottsága (főként hungarológus diákok, valamint bukaresti magyar és román értelmiségiek fordulnak meg itt) ennél lényegesen magasabb. Mivel a könyvtári dokumentumok visszaszerzésének jogi körülményei Romániában nincsenek kellőképp tisztázva, kölcsönözni csak a régebbi folyóiratszámokat lehet, egyéb dokumentumok csak helyben olvashatóak. A könyvtár törekszik minél nagyobb mértékben idegen nyelvű (főként román) kiadványokat beszerezni, hogy jobban kielégítse a román értelmiség Magyarországra vonatkozó információigényét. A könyvbeszerzések során figyelembe veszik a bukaresti Hungarológia Tanszék oktatóprogramját, tanárainak és diákjainak könyvigényét. Prioritása van a korszerű CD-ROM-tár kiépítésének. A könyvtárban helyi alkalmazott dolgozik.

Delhi Magyar Tájékoztatói és Kulturális Központ

A közel 3000 kötetből álló könyvtár, viszonylag szerény méretei ellenére, egész Ázsiában egyedülálló hungarológiai gyűjtemény, amely az intézet tevékenységének támogatásán túl, háttérrel nyújt az intézetben és a Delhi Egyetemen folyó nyelvtanításhoz, anyagot biztosít a magyar irodalmat indiai nyelvekre átültetni kívánó fordítóknak, turisztikai információt nyújt a Magyarországra utazóknak, nyomon követi a magyar–indiai kapcsolatok jelenét és múltját. A helyi igényeknek megfelelően főként angol nyelvű dokumentumokat gyűjt, nagy az igény a szótárakra is. Speciális problémát jelent a mostoha éghajlati körülmények között az állományvédelem megoldása. Az intézet film- és videotára helyi szinten jelentős, alkalmanként helyet biztosít a saját vetítőteremmel nem rendelkező EU-országok nagykövetségeinek is legjobb hazai alkotásaik bemutatására. A könyvtárban helyi (magyar származású) alkalmazottat foglalkoztatnak.

Helsinki Magyar Kulturális és Tudományos Központ

2002-ben a finn főváros központjában található épületbe költözött az intézet, és ez optimális feltételeket biztosít a 4200 kötetes könyvtár számára. A váltással az olvasók és kölcsönzők száma is a korábbinak többszörösére nőtt. Kertész Imre Nobel-díja (több más intézetéhez hasonlóan) robbanásszerű kereslethez vezetett az író művei iránt. A könyvtár legnépszerűbb részlege a videotár, ezért a gyorsan romló állagú videokazetták mellett fokozottan törekednek a klasszikus magyar filmek DVD-n való beszerzésére. 2003-ban megtörtént az elavult, finn fejleszt-

tésű könyvtári program korszerűbbre cserélése. A könyvtárosi feladatokat az intézet szervező titkára látja el.

Kairói Kulturális Tanácsos Hivatala

A Hivatal 2700 kötetes könyvtárának több célt kell szolgálnia. Mivel Egyiptomban, sőt az egész régióban nincs más hungarológiai gyűjtemény, minden alapvető információt biztosítani kell Magyarországról magyar és idegen nyelven. Az Egyiptomban tartózkodó kutatók, diákok számára egy szerény egyiptológiai, arabisztikai és a térség egyéb fontos tudnivalóira irányuló alapkönyvtárat biztosít. Külön figyelmet fordít a magyar orientalisták, arabisták és egyiptológusok műveire. Gyűjti az arab nyelvű hungarikákat és a magyar irodalom angol nyelvű műfordításait is.

Londoni Magyar Kulturális Központ

A még csak néhány éve létező intézet könyvtára mintegy 1300 könyvtári egységből áll. Az állomány címlistája az intézet honlapján megtalálható. Az elmúlt évek könyvbeszerzésénél figyelmet fordítottak arra, hogy olyan képzőművészeti kiadványokat is megrendeljenek, amelyek a jelenleg is folyó magyar kulturális évad kiállításaihoz szolgálhatnak promóciós anyagként. A könyvtárhoz nemcsak Nagy-Britanniából fordulnak nagy számban személyesen és elektronikus levélben információszerzés céljából, hanem több, Magyarországról érkező brit vonatkozású kérésnek sikerült eleget tenni. Az Angliai Magyarok Országos Szervezete által évente rendezett irodalmi versenyhez is a könyvtár szerzi be a jutalmkönyveket. A gyűjteményt helyi alkalmazott kezeli.

Moszkvai Magyar Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központ

A könyvtári állomány 6500 kötetből áll, amelyhez csaknem 400 darab VHS-kazetta, néhány száz darab lemez és CD tartozik. Az orosz közvélemény-formáló értelmiség tájékoztatásán kívül az intézmény gondot fordít az Oroszország területén élő rokon népekkel kapcsolatos irodalom gyűjtésére is. 2003-ban 210 látogatója volt a könyvtárnak, számos telefonon történő információkérés is kielégítettek. Folyamatban van a könyvtár collegium hungaricum-igényeknek megfelelő átalakítása és számítástechnikai fejlesztése.

New York-i Magyar Kulturális Központ

Az intézet helyzetéből adódóan nem rendelkezik komolyabb könyvgyűjteménnyel, csak néhány, a munka elvégzéséhez szükséges kézikönyvvel és CD-ROM-mal.

Párizsi Magyar Intézet

A nagy múltú intézet könyvtára (körülbelül 9700 leltári tétel) helyhiánnyal küzd: a könyvanyag jelentős részét a pincében kell elhelyezni. Az állomány számítógépre vitele megkezdődött. A gyűjtemény folyamatosan kap könyvadományokat Franciaországban élő magyar, illetve magyar származású támogatóktól, az állományba nem illő részeket a munkatársak tematikusan osztályozzák, és igyekeznek más intézményekbe eljuttatni. A könyvtárnak jelenleg 137 beíratkozott (kölcsonzó) olvasója van, de a tényleges látogatók száma en-

nél jóval magasabb. Mivel a könyvtár az intézet egyetlen ülőhellyel rendelkező nyilvános fogadóhelyisége, általános tájékoztató helyként működik. Emellett a törzsolvasók jelentős hányada a magyar sajtótermékekért és a műholdon fogható magyar tévécsatornák megtekintéséért is látogatja az intézményt. Itt is a könyvtár egyik legnépszerűbb szolgáltatása a CD- és videokölcsönzés. Egy informatikus-könyvtáros és egy helyi alkalmazott olvasószolgálatos végzi a könyvtárral kapcsolatos munkákat.

Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, Pozsony

Az intézet – speciális helyzetéből adódóan – a magyar kultúra szlovákiai reprezentálásán, népszerűsítésén túl missziójának tartja a magyarországi magyar és szlovák kultúra ismert és kevésbé ismert alkotásainak, illetve alkotóinak szlovákiai bemutatását, valamint külön hangsúlyt helyez a szlovákiai magyar kultúra ápolására, felkarolására. Emellett feladatának tartja a kárpát-medencei és a nyugati magyar kultúra egészének bemutatását a Szlovák Köztársaság területén. Ennek keretében a kultúra eszközeivel járul hozzá a felvidéki magyarság identitásának megőrzéséhez, amely a szlovákiai magyarság fennmaradását szolgálja. Az ennek a feladatrendszernek a szolgálatában álló könyvtár (kb. 3600 kötet, 1020 videokazetta, 165 CD, 91 CD-ROM) katalógusa az interneten keresztül is elérhető, jelenleg folyik a kölcsönzés gépesítése. Mivel Pozsonyban egyedüli intézményként kínálják a nagyközönségnek a magyar nyelvű napilapokat, magyarországi folyóiratokat, talán nem véletlen, hogy a látogatottsága folyamatosan növekszik (540 nyilvántartott olvasó, nagy részük diák, tudományos kutató, újságíró). A könyvtár helyiségeiben három számítógép áll a látogatók rendelkezésére. Az állomány gondozását helyi alkalmazott végzi.

Prágai Magyar Kulturális Központ

A könyvtár, amely 10 243 állományba vett kötetével Csehország legnagyobb hungarológiai gyűjteménye, nagy gondot fordít a cseh–magyar kapcsolatok történetét feldolgozó publikációk gyűjtésére is. A beíratkozott 1179 olvasó jelentős része Csehországban élő magyar, de növekszik az érdeklődő cseh írók, tudósok, művészek, újságírók és egyetemi hallgatók száma is. A zenei és CD-ROM állomány még jelentéktelen, szemben a szép kottatárral és a legnagyobb forgalmat lebonyolító videotárral. A könyvtár két helyi alkalmazottja megkezdte az állomány elektronikus feldolgozását.

Római Magyar Akadémia

A legnagyobb múltú, és több mint 25 000 kötetével messze a legnagyobb méretű és értékű intézeti könyvtár, amelynek gyűjteménye sokkal szélesebb kört ölel fel az átlagos intézeti könyvtárakénál (vallástörténet, jog, jogtörténet, művészettörténet, régészet, hadtörténet). Bár a háború utáni évtizedek megvisselték, a klebelsbergi alapítású collegiunok közül a Római Akadémia könyvtára őrizte meg leginkább a századelőn megszervezett gyűjtemények jellegét. A jelenlegi könyvtár feladata kettős: egyfelől a humán tudományok (történelem, irodalom- és nyelvtudomány, művészettörténet stb.) területéről érkező magyar kutatók, ösztöndíjasok konzultációs könyvtára, másfelől az olasz érdeklődők,

diákok és tudományos szakemberek számára ad tájékoztatást a magyar kultúráról és tudományról, az egykori és mai Magyarországról. Sajnos, a patinás épület többi részéhez hasonlóan a könyvtár helyiségei és raktára is felújításra szorulnának, zaklatott történetéből kifolyólag jelentősek a könyv- és folyóirat-állományában mutatkozó hiányok, és számos rossz állapotban lévő dokumentumot kellene újrakövetni. A pénzügyi háttér azonban nem elegendő a fenti problémák gyors megoldásához. 2001 óta folyik az állomány gépre vitele. eddig mintegy 6000 rekordot tartalmaz az adatbázis (kurrens beszerzések, kézikönyvek, filozófia, vallás, általános társadalomtudomány, magyar irodalom). Tervbe vették a feldolgozott anyag internetes bemutatását. A könyvtári feladatok ellátása az intézet tudományos titkárának hatáskörébe tartozik.

Stuttgarti Magyar Kulturális és Tájékoztatói Központ

A 14 éve létrehozott intézet könyvtára több mint 4800 leltározott kötetből áll. Sajnos, a könyvtár két helyisége túlszűfolt, de az épületben nincs mód megfelelőbb elhelyezésre. A 185 beíratkozott olvasó többsége fiatal, egyre több közöttük a németajkú, akik elsősorban a filmújdonosságok iránt érdeklődnek. Nagy szükség van ezért a kortárs magyar művek műfordításaira, és a német nyelven feliratozott filmekre (főként DVD-n). Megnőtt az interneten érkező kérések, kérdések száma is. A könyvtárat a tudományos titkár kezeli.

Szófiai Magyar Kulturális Intézet

Több más gyűjteményhez hasonlóan ez a könyvtár is súlyos helyhiánnyal küszködik; állománya: 5000 könyv, 480 VHS, 192 CD, 1274 hanglezem. 251 kotta. A gyarapításban igyekeznek a hangsúlyokat a CD, CD-ROM és videokazetta beszerzések felé elvinni. A könyvtár látogatottsága jelentős, mert ez az egyetlen nagy hungarológiai gyűjtemény az országban. A videotárnak a Bolgár Televízió is rendszeres használója. A kotta- és hanglezemcztár – bár jelentős részben elavult, hagyományos hanghordozókból áll – igen népszerű a bolgár zenészek közt. A könyvtárban helyi alkalmazott dolgozik.

Tallinni Magyar Intézet

Az intézet a közelmúltban új épületbe költözött, így a helyproblémák jelentősen csökkentek. A pár száz öröklött könyvből álló állomány feldolgozása, könyvtárrá szervezése, a hiányok pótlása jelenleg is folyik.

Varsói Magyar Kulturális Intézet

A könyvtár a Lengyelországban működő négy hungarológiai könyvtár közül (a másik három a varsói, a krakkói és a poznani egyetemen van) a legkorszerűbbnek tekinthető (kb. 8000 könyv, 727 videó, 216 CD és 300 lemez, 96 CD-ROM). A nyelvi akadályokra való tekintettel a könyvtár igyekszik nyomon követni a lengyelországi piacon megjelenő magyar újdonságokat. Havi átlagban a könyvtárat 100 olvasó látogatja. Egy részük magyar vagy más szakos egyetemista, cikkkehez, rádiós–televíziós adásokhoz anyagot gyűjtő újságíró vagy CD-ket és videofilmeket kölcsönző fiatal. A könyvtár gyakori látogatói a varsói általános, valamint középiskolák tanulói, akik különböző anyagokat, hanglezemczeit, VHS-kazetákat, turisztikai ismertetőket kölcsönöznek ki magyar témájú rendezvényekre,

magyar napokra, vetélkedőkre. Az uniós csatlakozással megnőtt az érdeklődés hazánk iránt. A könyvtári katalógus számítógépre vitele folyamatban van. A könyvtárat nagy tapasztalattal rendelkező helyi alkalmazott működteti.

Kulturális intézetek az európai csatlakozás után

Magyarország 2004-es uniós csatlakozása új történelmi helyzetet teremt, amely felveti a kérdést, hogyan, milyen alapelveknek megfelelően működjenek tovább a külföldi kulturális intézetek. A jelenlegi nemzetközi kulturális és politikai helyzet kivételesnek tekinthető, hiszen az általános érdeklődés nemcsak Európában, hanem a távolabbi országokban is megnőtt Magyarország iránt. Erre a kihívásra próbál választ adni a NKÖM „Névjegyük Európában és a nagyvilágban” elnevezésű programja, amelyhez szervesen kapcsolódnia kell egy átgondolt kulturális intézeti stratégiának. Ennek értelmében az intézetek a magyar kulturális külpolitikai stratégia kitüntetett helyet elfoglaló intézményei, és a kormányprogram külügyi célkitűzéseit hivatottak megvalósítani. A kulturális kormányzat különösen három területen fektet hangsúlyt a külföldi magyar kulturális intézetek működésére. Az Európai Unió országaiban működő intézetek esetében a fő feladatok: az integráció támogatása, a magyar kulturális identitás bemutatása, valamint együttműködés a Magyarország-kép formálására irányuló nemzeti kezdeményezések megvalósításában. A közép-európai régióban található intézeteknél a regionális együttműködés kiindulási alapját biztosító közös kulturális örökség ápolása és bemutatása a cél. A másutt működő intézetek központi feladata a külpolitikai törekvések segítése a kulturális diplomácia eszközeivel. Az elmúlt évek tapasztalatai alapján az intézetek szakmai munkájában továbbra is hangsúlyozottan fognak szerepelni a fogadó ország célközönsége igényeihez, érdeklődéséhez igazított nagy rendezvények: kulturális napok, hetek vagy évek, valamint a tematikailag körük szervezett kísérfőprogramok (ilyen a pillanatnyilag Nagy-Britanniában zajló „Magyar Magic” évad). A jövőben nagyobb szerepet fognak kapni a nagy presztízsű külföldi intézményekkel való együttműködésben megvalósuló kihelyezett programok. Ennek a koncepciónak az értelmében – főként az új alapítású központok esetében – előnyt fognak élvezni a csupán egy-két irodahelyiséget igénylő, menedzser szemléletű intézetek (erre szintén a londoni intézet a jó példa).

Az intézethálózat fejlesztése terén előkészítés alatt áll egy brüsszeli kulturális központ megnyitása, de jelenleg prioritása a meglévő intézetek infrastruktúrája európai szintre való emelésének van. Ezen belül is kiemelt fontosságúak az informatikai fejlesztések, amelyek elengedhetetlenek a könyvtárak modern információs központokká válásában. Azzal, hogy egyre több, a magyar kulturális örökség részét képező alkotás válik elérhetővé digitális formában, hogy a friss, naprakész információk legfőbb forrásává az internet válik, megváltozik a könyvtár szerepe is. Már nem csupán az amúgy is szűkösnek bizonyuló saját állományból tud információkat szolgáltatni az érdeklődőknek, hanem egy sokkal szélesebb körű, globálisabb forráshoz biztosíthat hozzáférést. A könyvtáraknak azonban – főként, ahol hagyományos törzsközönségük van – közösségi térnek is meg kell maradniuk, amelyek találkozási, informálódási lehetőséget biztosítanak a helyi magyar kolóniának, a magyar származásúknak és a magyar kultúra iránt érdeklődőknek.

A kulturális intézetek könyvtárai fennállásuk alatt többnyire nem álltak az érdeklődés homlokterében, egy látványos kiállítás, színvonalas előadás mindig nagyobb feltűnést kelt, nagyobb tömegeket vonz. Ezért talán sokszor fenntartásukra, fejlesztésükre is kevesebb anyagi forrás, odafigyelés jutott a szükségesnél. Ha azonban a mai körülmények között is sikeresen tudnak közreműködni az egyetemes magyar kultúra és tudomány eredményeinek bemutatásában, eljuttatásában a befogadó ország közönségéhez, segítik a magyar ösztöndíjasokat munkájukban, az odalátogatókat tájékozódásukban, akkor talán nem hiábavaló a létezésük, érdemesek a továbbfejlesztésre.

Varannai Zoltán

A határon túli magyar könyvtárak támogatásának alakulása a rendszerváltozás óta eltelt időben

1989 fordulópont volt a Kárpát-medence magyarsága számára. No persze itt most nem magáról a politikai változásról van szó, hanem annak egyik hozadékáról, az országhatárokkal sokfelé szabdalt magyarság közötti, illetve az anyaország és a határon túl élők közötti kapcsolatok megváltozásáról. Mindenki emlékszik a romániai forradalom idején megindult spontán segélyszállítmányokra, amelyek között az alapvető életfeltételeket biztosító élelmiszer és ruhanemű mellett már akkor megjelentek a szellemi táplálékot nyújtó könyvek. Az eltelt mintegy másfél évtized során aztán a könyvadományok spontán akciói (alkalmi könyvgyűjtések, alapítványi támogatások stb.) mellett egyre gyarapodtak a szervezeten és rendszeresen juttatott támogatások (pl. az Országos Széchényi Könyvtár, megyei és városi könyvtárak közvetlen kapcsolatai határon túli könyvtárakkal), végül 1996-ban megszületett a támogatások egységes keretbe szervezésének intézményes fóruma (a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma szervezésével megalakult A határon túli magyar könyvtárak fejlesztési programját gondozó szakmai bizottság). Sajnos – főleg anyagi okok miatt – ma, idestova tizenöt év után sem nélkülözhetik a határon túli magyar olvasók a hazai támogatásokat. A változás abban összegezhető, hogy a könyvjuttatások mellett egyre nagyobb teret kap a könyvtár mint intézmény fejlesztése, mind a technikai (számítógépes hardverek és szoftverek), mind a személyi (könyvtárosok képzése, továbbképzése) feltételek terén.

A támogatások rendszere és intenzitása régióként változó, eltérő lehetőségek és feltételek jellemzik a magyar könyvtárakat, könyvtári hálózatokat. És bizonyos mértékig eltérőek az olvasói igények is, amelyeknek a gyűjtemények meg kívánnak felelni.

A létszámában legkisebb magyar közösség Muravidéken él, mintegy hét és fél ezres (1991-es adat) lélekszámmal. Iskolai és közművelődési könyvtárak terén a jobb körülményekkel rendelkezők közé tartoznak. A Murszombati Területi Könyvtár magyar kapcsolatai az 1960-as évek közepéig nyúlnak vissza, amikor is a

szombathelyi Berzsényi Dániel Könyvtárral cserekapcsolatot alakított ki. A könyvek cseréjén túl könyvtárosok cserelátogatásaira is kiterjed a kapcsolat tanulmányutak formájában, valamint folyamatos a könyvtárközi kölcsönzés is a két intézmény között. Ezen felül az OSZK-val történt megállapodás értelmében megkapják a régióról szóló kiadványok mikrofilmes változatát, az OSZK pedig igényt tart a szlovéniai hungaricumokra. Továbbá kiterjedt kapcsolatot tart fenn a könyvtár a magyarországi szlovén kisebbségi önkormányzatokkal (Szentgotthárd, Szombathely, Mosonmagyaróvár, Budapest) és más a szlovén nemzetiséggel kapcsolatos kulturális intézményekkel. A könyvtár 2001 óta igénybe veszi a Magyar Elektronikus Könyvtár szolgáltatásait.

A szlovéniai magyarság főleg Lendván és környékén él (a lendvai járás lakóinak mintegy 25 százaléka magyar). A Lendvai Városi Könyvtár könyvtárosai beszélik a magyar nyelvet (szemben a muraszombati könyvtárosokkal), az itteni könyvállomány is gazdagabb, kapcsolatai magyar intézményekkel azonban sokkal szegényesebbek. Alacsonyabb státusza miatt alacsonyabb a technikai ellátottsága is. Némileg jobb helyzetben van a lendvai kétnyelvű általános iskola könyvtára, amely kapcsolatot tart szentgotthárdi általános iskolákkal és a zalaegerszegi Deák Ferenc Megyei Könyvtárral. Ezek a kapcsolatok jelentős mértékben segítik az állomány magyar részlegének fejlesztését.

Szintén kis létszámú közösséget alkot a horvátországi, dél-baranyai magyarság, amelyet a szerb–horvát háború tovább tizedelt. A háborút a könyvtárak is erősen megsínylették. A valamikor (1991-ig) központi szerepkörű pélfmonostori könyvtár az ezredfordulón mindössze 2711 magyar nyelvű könyvet tart nyilván; Vukováron, Szentlászlón, Kórógyon megsemmisült, Újbezdánon és Bellyén elégett, Batinán a pincében tönkrement a könyvtár állománya. Ma Horvátország területén mintegy ötvenezer magyar nyelvű könyv található. A Pélfmonostori Városi Könyvtárnak a mohácsi Mohácsi Jenő Városi könyvtárral, az Eszéki Városi és Egyetemi könyvtárnak a bajai Ady Endre Városi Könyvtárral van könyvtárközi kapcsolata. Gondot jelent a magyarul tudó könyvtárosok hiánya. Az iskolai könyvtárak anyagát az ott dolgozó magyar tanárok kezelik, más közművelődési könyvtárban is legfeljebb egy magyarul is tudó könyvtáros dolgozik. Kevésbé problematikus az állomány gyarapítása. Évente többször kapnak pénzt állami keretből könyvvásárlásra.

A mintegy háromezres lélekszámú vajdasági, szerbiai magyar közösség talán a legelhanyagottabb régiója a kisebbségi magyarságnak. A háború pusztította könyvállománnyal nemcsak az a baj, hogy kevés, ennél is súlyosabb probléma, hogy nincsen önálló magyar könyvtár, a magyar állománnyal is rendelkező szerb könyvtárak nem tudnak beszerezni magyar könyveket, mert nincsen rá pénz, és mert nem engedik át a határon az ajándékkönyveket. Továbbra is csempészárúnak számít a magyar könyv. A magyar nyelvű könyvek szinte egyetlen gyarapítási lehetősége az iskolai könyvtárak beszerzési kerete. Ez sajátos, a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó megoldást szült: a magyar iskolák beszerzési keretüket és könyveiket átadják a közművelődési könyvtáraknak, a diákok pedig innen kölcsönöznek (a nyugdíjasok mellett amúgy is ők a könyvtárak legszorgalmasabb látogatói). Talán egyetlen biztató jel a civil szerveződésű Kapocs Könyvtári Csoport léte, amely szervezi és vezényli a magyar könyvek elosztását. Ahogy honlapjukon olvashatjuk, a csoport „tíz délvidéki könyvtár – az adai Szarvas Gábor Könyvtár, a csókai Közművelődési Központ Népkönyvtára, a Felsőhegyi Olvasókör, a kis-

hegyesi Népkönyvtár, a magyarkanizsai Cnesa Oktatási és Művelődési Intézmény József Attila Könyvtára, a topolyai Népkönyvtár, a szenttamási Népkönyvtár, az újvidéki Magyar Tanszék könyvtára, az Újvidéki Magyar Olvasókör és a zentai Thurzó Lajos Közművelődési Központ Városi Könyvtára – összefogásával jött létre”. Megalakulásuk annak a technikai körülménynek volt köszönhető, hogy az anyaországi pályázatok elbírálásánál előnyt jelentett, ha több könyvtár összefogása állt a pályázat mögött. A Kapocs Csoport vállalta azt a feladatot, „hogyan ellássa a térségünkben működő magyar könyvtárak együttműködésének szervezését, hogy gondoskodjék a helyi könyvtárügyet építő szolgáltatások és képzések megszervezéséről, illetve egyéb könyvtári és közművelődési szolgáltatásról”, az évek során pedig elérte, hogy „a vajdasági magyar könyvtárosok körében sikerült elindítania azokat a kedvező változásokat, amelyek révén elérkezettnek látszik az idő, hogy összefogjunk, és megkeressük a viszonyainkhoz illő formákat általában a délvidéki magyar kultúra továbbfejlesztéséhez (...), a magyar nyelvű könyv hatékonyabb beszerzéséhez és terjesztéséhez, a magyar identitástudat őrzéséhez, ápolásához, a világ kultúrájának és az egyetemes magyar kultúrának a rendszerébe való szerves bekapcsolódáshoz, valamint magyar közösségünk kulturális örökségének a megőrzéséhez”. És hogy ez a terv vagy szándék mára mennyire vált valósággá, azt jól mutatja a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség 2004. évi vajdasági magyar eseménynaptára, amelyben meghatározó helyet tölt ki a Kapocs Könyvtári Csoporthoz tartozó intézmények által szervezett kulturális események sora.

Kárpátalján több mint száz magyarok által lakott település található, olvasási igényüket kilencvenöt könyvtár elégíti ki, amelyek könyvtárlománya mintegy harminc százaléka magyar nyelvű. 1994 óta bejegyzett formában működik a Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Egyesülete, amelynek megalakulásától fogva kitűzött célja a megye magyar könyvtárainak módszertani segítése. Hivatalból az úngvári Területi Tudományos Könyvtár idegen nyelvű osztálya látja el a könyvtárak könyvtártudományi és szakmai irányítását, amely szakmai munkából a Beregszászi Járásai Könyvtár is kiveszi a részét. Ehhez az intézményhez negyvenegy könyvtár tartozik, amelyek működési feltételeire jellemző, hogy többségük víz, villany és fűtés nélküli helyiségekben működik. A magyarok által is látogatott közoktatási intézmények mindegyikében működik könyvtár. Ezek ellátásáról a Kárpátaljai Magyar Pedagógus Szövetség, illetve annak megbízásából a Tankönyv- és Taneszköztanács gondoskodik. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség látja el a segély formájában érkező könyvek elosztásának a feladatát. A könyvtárak általában nem vagy csak igen csekély mértékben kapnak állami támogatást, fő támogatóik magyarországi intézmények (Oktatási Minisztérium, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Országos Széchényi Könyvtár), illetve alapítványok (Illyés, Apáczai, Kölcsey alapítványok), valamint magánszemélyek. Nagyon fontos az a módszertani segítség, amit a nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár nyújt továbbképzések és egyéb szakmai fórumok formájában.

Igen jelentős kulturális esemény volt a beregszászi Kárpátaljai Tanárképző Főiskola megnyitása 1996-ban. És ugyancsak fontos szerepet tölthetne be Kárpátalja magyarsága kulturális életében a főiskola könyvtára, amelynek mintegy harmincezer kötetes állománya adományokból állt össze, ám sajnálatos módon a megalakulása óta nem gyarapodott.

A Kárpát-medence magyarságának második legnépesebb csoportját alkotják a Felvidéken élő magyarok. Könyvtári ellátottságuk látszólag megoldott, hiszen több százezer magyar nyelvű állománnyal rendelkeznek. Valójában azonban részben elavult állományról van szó, a gyarapítás pedig igen nehézkes. Ennek alapvetően anyagi okai vannak, a könyvkereskedői hálózat ugyanis szinte naprakészen kínálja az anyaországban megjelent könyveket, a szimbolikus mértékű állami költségvetési támogatás azonban nem tesz lehetővé érdemi állományfejlesztést. Szinte teljes mértékben anyaországi támogatásra szorulnak, ehhez viszont hiányzik – az ország keleti régiójában – a koordinálásra képes és hajlandó, bázisközpont szerepét ellátó intézmény. Igen jelentős a győri Kisfaludy Károly Könyvtár szerepe a felvidéki könyvtárügy alakulásában. Együttműködési megállapodás keretében támogatták korábban – a Kölcsey Alapítványon keresztül – a dunaszerdahelyi Csallóközi Könyvtár, a galántai könyvtár, a nagymenyéri Városi Könyvtár és a somorjai Fórum Társadalomtudományi Intézet könyvtára állománygyarapítási törekvéseit. Az utóbbi időben inkább szakmai segítséget nyújtanak képzések, cserélátogatások, könyvtárügyi konferenciák szervezésével. Sokoldalú feladatot lát el a komáromi székhelyű Dunamenti Könyvtár. Könyvtáros találkozót szervez, helyismereti kiadványokat jelentet meg, régió szintű módszertani központi szerepet lát el, és szerteágazó nemzetközi, elsősorban magyarországi kapcsolatot tart fenn megyei (József Attila Megyei Könyvtár, Balassi Bálint Megyei Könyvtár, Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, Békés Megyei Könyvtár, kaposvári Megyei és Városi Könyvtár) és városi könyvtárakkal (komáromi Jókai Mór Városi Könyvtár, váci Katona Lajos Városi Könyvtár, valamint az esztergomi és a győri városi könyvtárak). Ugyancsak széles körű, az egész dél-szlovákiai régióra kiterjedő feladatot vállal magára a somorjai Fórum Társadalomtudományi Intézet könyvtára, a Bibliotheca Hungarica. Elvégzi a Szlovákiában megjelenő magyar nyelvű folyóiratok és könyvek számítógépes bibliográfiai feldolgozását, gyűjti a magyar vonatkozású helyismereti, helytörténeti dokumentumokat, adatbázisokat hoznak létre (pl. a szlovákiai magyar sajtóbibliográfiát, amely jelenleg az 1990–2000 közötti időszakot öleli fel), szakmai találkozót szerveznek stb. Jelentős fotógyűjteménnyel, képeslap-gyűjteménnyel, valamint a Szlovák Rádió magyar adásainak irodalmi és publicisztikai anyagát tartalmazó hangarchívummal rendelkezik.

A burgenlandi magyarság természetesen egészen más természetű kapcsolatot tart az anyaországgal. A győri Kisfaludy Károly Könyvtár az érvidéki Kismartoni Tartományi Könyvtárral kötött megállapodást helytörténeti munkák közös gondozására, hiszen Trianon előtt Moson és Sopron vármegyék nagy területei tartoztak a mai Győr-Moson-Sopron megyéhez. A közös munkára a Burgenland, valamint Vas és Győr-Moson-Sopron megyék által létrehozott Határmenti Regionális Tanács Tudományos és Kulturális Munkacsoportja keretén belül nyílik mód.

A legnépesebb határon túli magyar közösség Erdélyben él, és itt található a könyvtárügyre váró legszerteágazóbb problémahalmaz is. Más feladatot jelent a szórványmagyarság könyvtári ellátása, és mást a székely megyékben, többen élők helyzetének kérdése. Szerencsére itt a legerősebb a magyarság megtartóereje, és talán a híres-neves székely furfang is segíti az itt élőket, hogy megoldást találjanak nehézségeikre. Jó példát szolgáltat erre az a mód, ahogy a szórványterületek önkormányzati fenntartású könyvtárainak egyik gondját orvosolták, a csak románul tudó könyvtárosokkal ugyanis a magyar olvasók (főként a gyermekek) nem

tudtak saját nyelvükön szót érteni. Létrehozták tehát az Erdélyi Magyar Könyvtárosok Egyesülete Heltai Gáspár Könyvtári Alapítványát, amely – ahogy az alapítvány ügyvezető igazgatójától, Pillich Lászlótól tudjuk – egyebek között az alábbi négy közösségi igény mentén szervezi munkáját: könyvtáralapítás, rendezvény-szervezés és információellátás, népi hagyományok megőrzése, valamint kulturális cserekapcsolatok ápolása. Ilyenformán mintegy hatvan egységből álló könyvtári hálózatot működtet, amelyben magyar könyvtárosok segítik az olvasók tájékozódását, visszaadva a magyar olvasóknak a könyvtár meghitt hangulatát.

Az elmúlt évek során kialakultak az erdélyi magyar könyvtári hálózat súlypontjai, bázisintézményei. A partiumi magyar könyvtárak a nagyváradi Bunyitai Vince Könyvtár köré szerveződtek, a közép-erdélyi szórványtelepülések könyvtárai a kolozsvári Heltai Alapítvány fenntartásában működő Gróf Mikó Imre Könyvtárhoz kapcsolódtak, a székelyföldi állami magyar könyvtárakat pedig a sepsiszentgyörgyi székhelyű Kovászna Megyei Könyvtár és a csíkszeredai Hargita Megyei Könyvtár támogatja, végzi szakmai irányításukat. Könyvtárosait az EMKE Könyvtári Szakosztálya fogja össze. Az erdélyi felhasználók számára nagy távlatokat nyit a Kolozsvárra telepített tükörszerver, amely lehetővé teszi a Magyar Elektronikus Könyvtárba való belépést.

A határon túli magyar könyvtárügy támogatásában jelentős szerepet tölt be a már említett munkabizottság, amely az 1996-ban kezdődött helyzetfelmérés eredményeként arra a felismerésre jutott, hogy „nem adományokat kell adnunk, hanem olyan, a regionális könyvtárügyet egészében megmozdító fejlesztésekhez kell hozzájárulnunk, amelyek (...) pénzügyi és módszertani segítség útján a kezükbe adja a rendszerszerű fejlesztés lehetőségét”. A bizottság azon fáradozik, hogy egy-egy „könyvtári rendszerközpont”, illetve „módszertani báziskönyvtár” jöjjön létre a Kárpát-medence minden határon túli, magyarok lakta régiójában, amely koordinálja a területén lévő könyvtárak állománygyarapítási munkáját, az anyaországból érkező könyvek igény szerinti szétosztását. Erdélyben ilyen központi feladatot lát el a közművelődési könyvtárak részéről egy-egy nagyváradi (Bunyitai Vince Könyvtár) és kolozsvári (Gróf Mikó Imre Könyvtár), valamint a már említett két székelyföldi megyei könyvtár. A tudományos könyvtárak báziskönyvtárai a Teleki Téka, az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtára, valamint a Kriza János Néprajzi Társaság könyvtára. Vajdaságban a zentai Városi Könyvtár jelenti a hálózatfejlesztés központját, Felvidéken a komáromi Dunamenti Könyvtár és a somorjai Fórum Társadalomtudományi Intézet könyvtára látja el a közművelődés és a tudományos könyvtári központ feladatait. Kárpátalján a magyarság tömbjében található beregszászi a Járasi Könyvtár és az ungvári Megyei Könyvtár gondoskodik a régió könyvtári hálózatáról. Megoldásra vár Muravidéken és Horvátországban e központok helyzetének végleges rendezése.

A központi, regionális funkciót ellátó könyvtárak támogatásának, fejlesztésének első lépcsőfoka az informatikai eszközellátottság, az internethez való hozzáférés lehetőségének megteremtése volt. A szükséges szoftverek, számítógépek beszerzése megtörtént, illetve pályázatok útján folyamatosan zajlik. Az ezek használatát lehetővé tevő ismeretek megszerzését, a könyvtárosok szakmai képzését többek között a budapesti Könyvtári Intézet szervezi. Az ilyen módon kiépített rendszer már lehetővé teszi a támogatások racionális elosztását. Most már csak több könyv kellene érkezzen.

A határon túli magyar könyvtárak gyűjteményfejlesztési munkájának támogatásához elengedhetetlen az ott élő magyarság olvasási szokásainak, preferált olvasmányainak megismerése. Ebben jelentős szerep jut az olvasáskutatási vizsgálatoknak, amelyek során sok esetben az olvasott könyvek beszerzésének körülményeire is rákérdeztek a kutatók. A felmérésekből kitűnt, hogy főleg rokonok, barátok, ismerősök egymás közötti cseréje útján jutottak olvasmányaikhoz a határon túli magyar olvasók, és kisebb mértékben könyvtári kölcsönzéssel. Az is megállapítható, hogy a klasszikus magyar szerzők sokkal népszerűbbek, mint az anyaországi olvasók körében; sokkal kisebb mértékű az amerikai (többségében bestseller/lektúr-típusú) irodalom olvasottsága. Erdélyben Jókai Mór, Wass Albert, Móricz Zsigmond, Mikszáth Kálmán és a Biblia vezeti az olvasott könyvek listáját (Magyarországon Lőrincz L. László, Robin Cook, Danielle Steel, Rejtő Jenő). Erdélyben az olvasás „mintegy erkölcsi feladat, az identitás megvédésének eszköze”; Felvidéken a polgári hagyományok erősebben gyökeret vertek, „itt az olvasást nem morális feladatnak, hanem az örömszerzés forrásának tartják”. Kárpátalja a magyarság számára anyagi és kulturális értelemben egyaránt a Kárpát-medence legelhanyagotabb régiói közé tartozik. Az itteniek olvasási szokásai morálisan az erdélyi magyarsághoz állnak közel, a választás minősége azonban alacsonyabb szintű. Egy 1999-ben végzett felmérés szerint Szilvási Lajos, Alexandre Dumas, Margaret Mitchell és Berkesi András reprezentálja a népszerű lektúrt; Jókai, Mikszáth, Gárdonyi az értékes irodalmat. Fontos felismerés, hogy a szórványban élő magyarság hátrányos helyzete ellenére (vagy éppen ezért) erősebb anyanyelvi identitással rendelkezik a tömbmagyarságnál: többet áldoznak házikönyvtárak gyarapítására, többet olvasnak, olvasásuk elmélyültebb, választásuk igényesebb és konzervatívabb. Ezek az ismeretek eligazító jellegű információt nyújtanak akár az olvasási igények kielégítése, akár az igényesebb olvasási kultúra kialakítása céljára szánt támogatásoknak.

Fazakas Csongor

Az ezredforduló magyar olvasáskultúrája a Kárpát-medencében

Az olvasás nemcsak egy az ún. szabadidős tevékenységek közül, hanem kitüntetett, mondhatni, szimbolikus szereppel rendelkező cselekedet. Különleges vonása nem merül ki abban, hogy nehezen képzelhető el „háttértevékenységként” (mint a rádióhallgatás és televíziónézés vagy akár a zenehallgatás), hanem főleg abban az értékegyüttesben ölt testet, amelyet a „fontos dolgok” széles választékából magához vonz. Korábbi kutatásokból tudjuk, hogy a gyakori és esztétikai értékekre koncentráló könyvolvasás – szociológiai értelemben – tendenciaszerűen együtt jár a *harmonikus, kreatív, az embertársaira, más értékorientált kulturális tevékenységekre és információkra egyaránt nyitott, toleráns személyiségvonásokkal*.¹

Az alábbiakban – az ezredforduló olvasási szokásainak ismertetése után – az olvasás érték-„holdudvarának” egy speciális szeletét: az egyént a társadalom különböző alakzataival összekötő identitástudatot, azon belül is a nemzeti közösséghez (szorosabban vagy lazábban) fűződő nemzeti azonosság-tudatot, illetve ennek az olvasási teljesítményekkel való kapcsolatát vesszük górcső alá. A magyar olvasáskultúra és nemzettudat vizsgálatára immár Kárpát-medencei méretekben tudunk ismét vállalkozni.

A közép-európai rendszerváltozási folyamat egyik pozitív következményeként ugyanis csaknem másfél évtizede van lehetőségünk – szellemi profiljuk minél hívebb megrajzolása céljából – a határon inneni és túli magyarság különböző regionális csoportjainak összehasonlító szociológiai vizsgálatára. A kilencvenes évek első felében és derekán egy felméréssorozat révén a Kárpát-medence nyolc országának (Szlovákia, Ukrajna, Románia, [Kis-]Jugoszlávia, Horvátország, Szlovénia, Ausztria és Magyarország) felnőtt magyar népesség tudati jellemzőit mértük fel.²

Az ezredforduló-közeli években – országonként a korábnál szélesebb és megbízhatóbb bázison – újabb vizsgálat-sorozatra nyílt lehetőségünk. Ennek során – Tomka Miklós vallásszociológussal – *Erdély* (1998), *Kárpátalja* (1999), *Felvidék* (1999), *Vajdaság* (2000) és *Magyarország* (2000) felnőtt (18 éven felüli) magyar lakosságának (500 főtől 1000 főig terjedő) reprezentatív mintáin végeztünk kérdőíves felmérést a nemzeti, vallási és kulturális identitástudat témakörében. (A vallásosság kérdésével itt nem foglalkozunk, mert az erre vonatkozó vizsgálati eredményekről Tomka Miklós számolt be.)³

Könyvolvasás és olvasmánybeszerzés

A 2000-ben végzett magyarországi felmérés – 1985-ös reprezentatív vizsgálatunkhoz képest – jelentős *visszaesést* tapasztalt: a 18 éven felüli *könyvolvasók* (a felmérést megelőző évben legalább egy könyvet elolvasók) aránya 64%-ról 49%-

ra, az ún. *rendszeresen* (havi átlagban legalább egy könyvet) olvasók aránya pedig 19-ről 12%-ra csökkent.

1998 és 2000 közötti felmérési adatok alapján Erdélyben és Kárpátalján a felnőtt magyarok 65-70%-át találtuk könyvolvasónak, Felvidéken és a Vajdaságban pedig 60-60%-át – tehát mindenütt többet olvasnak, mint Magyarországon (49%). (A rendszeres olvasók aránya határon túl is a magyarországi érték [12%] körül mozgott, csak Erdélyben volt valamivel magasabb.) Sajátos módon: a kevésbé modernizálódott keleti térségek (Erdély, Kárpátalja) tradicionális értékrendjének szellemi talaján nagyobb olvasási aktivitás terem, mint a modernizáltabb felvidéki és délvidéki magyarság köreiben; nem is beszélve az európai integráció küszöbén álló anyaországról, amely – a Kárpát-medence leggyengébb olvasási teljesítményéből kiolvashatóan – nem tartja európai csatlakozása fontos feltételének a könyvkultúrát. Fogyatékos polgári értékvilággal társuló modernizációs folyamat egyfelől, polgári értékeket ápoló premodern állapotok másfelől: többszörösen is ellentmondásos helyzet kontúrjai rajzolódnak ki! Persze csak akkor beszélhetünk igazi ellentmondásról, ha – azon korábbi felmérési tapasztalatokra támaszkodva, amelyek az aktív olvasás szoros vonzáskörében többek között a kreativitás és a nyitottság értékeit találták – elfogadjuk, hogy a „polgári” jelző bizonyos kulturális értékvilágokra s annak részeként az (aktív) olvasói magatartásra is alkalmazható, és nem tekintjük (legfrissebb tapasztalataink csábításának engedve) egyre inkább *premodern* jelenségnek. Bonyolítja a helyzetet, hogy azok az idők, amelyek – a mából visszatekintve – a magyar olvasáskultúra kifejezetten pozitív korszakainak tűnnek (talán az ötvenes évek, de felmérési adatokkal is bizonyíthatóan a hatvanas évek első fele), nemcsak egyszerűen premodernnek, hanem diktatórikusnak is minősíthetők. A diktatúrák lebontásával elnyert szabadság tehát, sajnos, nem eredményez (legalábbis nem automatikusan) magasabb kulturális nívót – és ezt nemcsak az olvasás mennyiségi adatai, hanem az olvasás (és az olvasmányok) *minőségét* firtató kérdésekre adott válaszok is bizonyítják. Mielőtt azonban ez utóbbi kérdésre rátérnénk, vizsgáljuk meg az olvasmánybeszerzéssel kapcsolatos fontosabb tapasztalatainkat. (Erdélyi vizsgálatunkban sajnálatosan hiányoztak ezek a kérdések, így az alábbiakban csak négy ország magyarságára vonatkozóan tudunk adatokat közölni.)

A legutóbbi (a felmérés idején, illetve előtte utolsóként olvasott) olvasmányok beszerzési módja, illetve forrása tekintetében jelentős eltéréseket észleltünk a különböző országok magyarsága között. A legfőbb olvasmányszállítónak a *családi könyvtárak* bizonyultak: kb. minden harmadik olvasmány innen került ki Magyarországon, Kárpátalján és a Felvidéken. (A Vajdaságban még jelentősebb a szerepe: 100 olvasmányból 44 származott a házi könyvgyűjteményekből.) A *frissen vásárolt* könyvek aránya Magyarországon volt a legnagyobb (itt azonos súlyt képvisel a házi-könyvtárakkal), a legkisebb pedig Kárpátalján, valamint a Vajdaságban volt (mindössze 10% körül). *Közkönyvtárakból* általában a legutóbbi olvasmányok 10-15%-a származott, a legtöbb a Felvidéken (16%), a legkevesebb Kárpátalján (itt csak 3%!). Kárpátalja magyar olvasótábora a jelek szerint a könyvesboltok és a könyvtárak (nyilván objektív okokkal magyarázható) erősen visszafogott igénybevételét részint a saját, részint viszont a baráti házikönyvtárak állományával pótolja: minden harmadik olvasmányuk *ismerősök*, *barátok* kölcsönkönyveként jutott el hozzájuk. (Ez az egyharmados arány emlékeztet a hatvanas évek Magyarországnak hasonló adatára, de akkor a könyvtárak is az olvasmányoknak mintegy egyötödét közvetítették.)

Az otthoni könyvgyűjtemények azért tudnak jelentős szerepet vállalni a lakosság olvasmányellátásában, mert elterjedésük széles körűnek mondható. Egy-egy régió mintasokaságának legfeljebb egytizede nyilatkozott úgy, hogy nincs otthon könyvük, és a megkérdezetteknek általában 20-25%-a (a délvidékieknek csak egytizede) 300 kötet feletti állományról számolt be. Ezekben a gyűjteményekben túlsúlyban vannak a magyar nyelvű könyvek: a kárpátaljai magyarok kétharmada, a felvidékiek és a vajdaságiak mintegy fele él olyan házikönyvtártól övezve, amelynek túlnyomó többségét (több mint 90%-át) magyar nyelvű könyvek adják.

Végül, de nem utolsó sorban megvizsgáltuk a *könyvtártagság* kérdését. A megkérdezettek között 10 és 20% között mozgott azoknak az aránya, akik könyvtárnak mondták magukat: a Felvidéken és a Vajdaságban közlebb az egyötödös, Kárpátalján és Magyarországon pedig az egytizedes arányhoz. A szlovákiai magyarok valamivel magasabb könyvtárhasználói aránya az olvasmányközvetítésben is hasznosulni látszik (lásd fent), a vajdaságiaké kevésbé.

Olvasmányszerkezet, olvasói ízlés

Az olvasás minőségi mutatói – a hagyományos értelemben vett esztétikai–kulturális értékek tekintetében – az anyaországban legalább olyan mértékű visszaesést sejtetnek, mint a már említett mennyiségi adatok. Magyarországon az utóbbi másfél évtized alatt a *legutóbbi olvasmányok* között a XX. századinál régebbi (romantikus és realista) *klasszikus* irodalom aránya jelentősen csökkent (lásd az 1. sz. táblázatot), a *szórakoztató* („lektúr”, „bestseller” stb.) irodalom aránya pedig megnőtt. Emelkedett az elolvasott *ismeretközlő* könyvek aránya is. (A non-fiction iránti kereslet növekedését természetesen nem tarthatjuk negatív tendenciának, legfeljebb akkor, ha a szépirodalom teljes mellőzésével jár együtt – ami egyébként egyre gyakoribb jelenség.) Ha ezeket a tendenciákat összevetjük a legfrissebb határon túli adatokkal, az összehasonlításból az derül ki, hogy a klasszikus irodalom különböző válfajait inkább Magyarország határain kívül, a kommercialitásokat pedig határon belül preferálják. (A non-fiction és a modern irodalom esetében viszonylag kiegyensúlyozott az érdeklődés.) Tehát *a kisebbségben élők körében kedvezőbb az értékesebb irodalom, és erősebb a hagyományőrző attitűd.*

1. sz. táblázat

A legutóbbi olvasmányok összetétele a művek stílusa–jellege szerint
(Reprezentatív felnőtt minták százalékos megoszlása)

Az olvasmányok stílusa–jellege	A magyar könyvvasolók százalékában					
	Magyarország (1985)	Magyarország (2000)	Erdély (1998)	Kárpátalja (1999)	Felvidék (1999)	Vajdaság (2000)
Romantikus	8	3	9	8	6	8
Klasszikus realista (XIX. sz. és korábbi)	8	3	10	11	6	10
XX. századi realista	18	17	34	24	28	31
Modern (esztétikailag értékesnek tartott)	5	3	2	3	5	2

Az olvasmányok stílusa–jellege	A magyar könyvolvasók százalékában					
	Magyarország (1985)	Magyarország (2000)	Erdély (1998)	Kárpátalja (1999)	Felvidék (1999)	Vajdaság (2000)
Szórakoztató irodalom (krimi, kalandregény, bestseller stb.)	35	42	16	25	26	26
Non-fiction (ismeretközlő)	25	31	29	29	29	23
Nem megállapítható	1	1	–	–	–	–
Összesen	100	100	100	100	100	100

Az aktuális olvasmányok szerzőinek nemzetiség szerinti 1985-ös és 2000-es magyarországi megoszlása (lásd a 2. sz. táblázatot) a *magyar szerzők* kategóriájában és a (nyugat- és kelet-) *európai szerzők* körében *csökkenést*, a (túlnyomórészt észak-) *amerikai szerzők* esetében viszont jelentős *növekedést* (7%-ról 31%-ra) mutat. Itt is éltünk a határon túli összehasonlítás lehetőségével, és azt tapasztaltuk, hogy a határon túl mindenütt magasabb a magyar szerzők aránya, mint 2000-ben itthon; az amerikai szerzőké viszont alacsonyabb, mint 2000-ben Magyarországon. Vagyis *határainkon túl jobban ragaszkodnak a hagyományos értékhez és a nemzeti irodalomhoz*, és egyelőre nem vagy csak lassabban és fékezten követik a Magyarországon évtizedek óta egyre jobban kibontakozó kommercializálódási és amerikanizálódási tendenciát.

2. sz. táblázat

A legutóbbi olvasmányok összetétele a művek szerzőinek nemzetisége szerint
(Reprezentatív felnőtt minták százalékos megoszlása)

Az olvasmányok szerzőinek nemzetisége	A magyar könyvolvasók százalékában					
	Magyarország (1985)	Magyarország (2000)	Erdély (1998)	Kárpátalja (1999)	Felvidék (1999)	Vajdaság (2000)
Magyar	55	42	59	49	45	55
Európai (volt) szocialista országok népei	4	2	3	6	7	7
Egyéb (főleg nyugat-) európai országok népei	29	21	20	27	21	18
(Észak- és Dél-) Amerika	7	31	14	10	22	18
Egyéb	2	3	4	1	3	2
Nem megállapítható	3	1	–	7	2	–
Összesen	100	100	100	100	100	100

Eddig az olvasmányanyag egészének összetételét elemeztük, most konkrét szerzőnevekkel szeretnénk illusztrálni az olvasói érdeklődésben lezajlott változási tendenciákat. Elsőként (lásd a 3. sz. táblázatot) a *legutóbbi olvasmányok legnépszerűbb magyarországi szerzőit* mutatjuk be, ahogy azt az 1964-ben, 1985-ben és 2000-ben végzett országos vizsgálatok regisztrálták.

A három lista három külön ízlésvilágot érzékeltet – pedig mindhárom a magyarországi felnőtt népesség közegében keletkezett, csak másfél-két évtizedes időközökben. **1964** olvasmányvilága nemcsak a klasszikus hagyomány és a nemzeti irodalom nagyjainak felkarolásában jeleskedik, hanem feltűnő az olvasói érdek-

lődés néhány nagy írónev körüli erős koncentrációja is: az összes (legutóbbi) olvasmány mintegy 30%-át négy író (Jókai, Gárdonyi, Móricz és Mikszáth) írta. Az okok elemzésére már több ízben kísérletet tettem, most itt csak annyit említenék meg, hogy a kiadáspolitikai okok mellett a legnagyobb szerepet az a (társadalom jelentős részét átható) lelkiállapot játszhatta, amely a leverett forradalom után alakult ki, és amelynek egyik fontos elemét a múltba való menekülés jelentette, és amely Jókai kiemelkedő népszerűségében csúcspontot ért el.

3. sz. táblázat

**A legutóbbi olvasmányok legnépszerűbb szerzői
representatív magyarországi minták felnőtt könyv olvasói körében**

Sor- szám	1964*		1985		2000	
	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában
1.	Jókai Mór	16,2	Szilvási Lajos	3,7	Steel. D.	4,6
2.	Gárdonyi Géza	4,9	Jókai Mór	2,6	Cook. R.	3,8
3.	Móricz Zsigmond	4,9	Dumas (id.)	2,2	Lőrincz L. László	2,4
4.	Mikszáth Kálmán	4,1	Berkesi András	2,1	Jókai Mór	1,9
5.	Hugo. V	2,3	Merle. R.	1,8	Moldova György	1,7
6.	Verne. J.	2,2	Zalatnay Sarolta	1,8	Smith. W.	1,4
7.	Cronin. A. J.	2,2	Zilahy Lajos	1,3	Fable. V.	1,2
8.	Móra Ferenc	1,7	Móricz Zsigmond	1,1	Courths-Mahler. H.	1,0
9.	Mark Twain	1,5	Rejtő Jenő	1,1	Dallos Sándor	1,0
10.	Tolesztov. L.	1,4	Szabó László	1,1	King. S.	1,0

* Forrás: Mándi Péter: A könyv és közönsége. Bp. 1968. KJK. 107. p.

Az **1985**-ös lista lényegében abból a tudatvilágból ad – némi kulturális fénytöréssel – ízelítőt, amely a Kádár-rendszer évtizedei alatt alakult ki. Ez a klasszikus értéknek már csak fragmentumait tartalmazza, és két legadekvátabb, kiemelt népszerűségű íróalakja mintegy negyed évszázadon keresztül Szilvási Lajos és Berkesi András volt. Ők a szocializmus hazai konszolidálásának tudatipari élharcosai, és ahogy a meglehetősen vontatott konszolidációs kísérlet megbukott, az ő népszerűségük is elenyészett. (Legalábbis Magyarországon, ugyanis – lásd a 4. sz. táblázatot – határon túl a kilencvenes évek írólistáinak első 10 neve között még találhattunk velük.)

A harmadik, **2000**-ből való lista az ezredforduló új kulturális tudatállapotának lenyomata, amely már csak nyomokban őrzi a nemzeti hagyományt (a klasszikus világirodalmat pedig még úgy sem), viszont felkarolja és intenzív érdeklődésével tünteti ki minden idők szórakoztatóiparának „nemzetközi nagymestereit”. A különböző diktatúrák korszakai után eljött végre a szabadság, amelyben a társadalom zöme – legalábbis egyelőre – azt választja ki, ami talmi, és azt mellőzi, amit a XX. századi értelmiségi közmegegyezés esztétikai–kulturális értéknek tekintett.

**A legutóbbi olvasmányok legnépszerűbb szerzői
reprezentatív magyar minták felnőtt könyv olvasói körében**

Sor- szám	Erdély (1998)		Kárpátalja (1999)		Felvidék (1999)		Vajdaság (2000)	
	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában
1.	Jókai M.	5,8	Jókai M.	4,6	Jókai M.	3,6	Jókai M.	6,8
2.	Wass A.	2,9	Rejtő J.	3,5	Steel, D.	3,1	Rejtő J.	3,4
3.	Mikszáth K.	1,8	Mikszáth K.	2,3	Cook, R.	2,2	Steel, D.	3,1
4.	Móricz Zs.	1,8	Szilvási L.	2,0	Rejtő J.	1,4	Gárdonyi G.	2,3
5.	Gárdonyi G.	1,7	Dumas, A.	1,7	Dallos S.	1,2	Móricz Zs.	2,3
6.	Rejtő J.	1,4	Mitchell, M.	1,2	Mitchell, M.	1,2	King, S.	2,0
7.	Petőfi S.	1,2	Nemere I.	1,2	Móricz Zs.	1,2	Zilahy L.	2,0
8.	Steel, D.	1,1	Gárdonyi G.	1,2	Christie, A.	1,0	Kosztolányi D.	1,7
9.	Sütő A.	1,1	Móricz Zs.	1,2	Berkesi A.	0,9	Mikszáth K.	1,7
10.	Tamási Á.	0,9	Berkesi A.	0,9	Heller, J.	0,9	Cook, R.	1,4

Ha a 4. sz. táblázat határon túl regisztrált írólistáit összevetjük a magyarországi névsorokkal, akkor a legszembetűnőbb talán az, hogy értékvilágukban inkább hasonlítanak a hatvanas évek, mint az ezredforduló magyarországi népszerűségi listájához. (A felvidéki olvasottsági lista pedig talán leginkább az anyaország nyolcvanas évekbeli névsorát követi.) A határon túl még ma is mindenütt Jókai vezet, és bár már mindenütt felütötte fejét a szórakoztató irodalom is, a nemzeti klasszikusok „aranycsapata” szinte mindenütt (főleg Erdélyben) felvonul. És ugyancsak Erdélyben jelentős szerepet kapnak a régió – élő vagy holt – saját klasszikusai is. (Ehhez azonban hozzá kell tennünk egy újabb keletű, eddig még nem publikált tapasztalatunkat: 2002 nyarán, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem szociológia szakos hallgatóival 400 főre kiterjedő reprezentatív felmérést végeztünk Zetelakán, egy székely nagyközségben, és a legolvasottabb írónak immár – egy hajszállal Wass Albertet, továbbá Jókait és Gárdonyit is megelőzve – Danielle Steelt találtuk. Vagyis a kommercializálódási folyamatnak a határon túl is egyre láthatóbb jelei vannak.)

Az aktuális olvasmányokon kívül a „kedvenc” írókra és a nagy olvasmányélményekre is rákérdeztünk minden vizsgálatban. A „kedvencekre” vonatkozó információink már nem a viszonylag esetleges és múltékony olvasói érdeklődésre, hanem a korábbi jelentős, bensővé tett irodalmi élményekre alapozó, „stabilabb” olvasói ízlésre engednek következtetni. Ezeknek a mélyebb elkötelezettségekről áruklódó kedvelt íróknak és emlékezetes olvasmányoknak egy-egy olvasóra jellemző együttese alapján (egy-egy kérdézet mindegyik műfajból több nevet és címet is megnevezhetett) – régi kutatási gyakorlatunkat követve – olyan „sűrített” (a kedvenc szerzők–művek esztétikai–stílári sajátosságait figyelembe vévő) ízléskategóriákat hoztunk létre, amelyekbe a rendelkezésre álló információk összehatását, domináns elemét vizsgálva soroltuk be az egyes olvasókat. (Az egyes ízléskategóriák rövid ismertetését lásd az 5. sz. táblázatban.)⁴

Olvasói ízléskategóriák
(Reprezentatív országos felnőtt minták könyvolvasóinak százalékos megoszlása)

A nagy olvasmányélmények és kedvenc írók alapján megállapított ízléskategóriák	Magyarország		Erdély	Kárpátalja	Felvidék	Vajdaság
	1985	2000	1998	1999	1999	2000
„Modern” (az értékes kortárs, illetve nem hagyományos XX. sz-i irodalom dominanciája)	5	2	8	4	3	3
„Klasszikus” (a XIX-XX. sz-i realista-klasszikusok dominanciája)	20	14	44	31	27	36
„Bestseller I.” (a nagy irodalom látszatát keltő félművészi, ill. álművészi irodalom dominanciája – értékes művek társaságában)	18	18	13	15	16	17
„Bestseller II.” (bestseller kedvencek önmagukban, ill. egyéb szórakoztató irodalom társaságában)	18	26	5	9	18	12
„Romantikus” (a XIX. sz-i romantika dominanciája)	14	13	16	18	15	15
„Lektűr” (a szórakoztató irodalom direkt műfajainak dominanciája, esetleg romantikával)	18	14	5	13	8	8
„Ismeretközlő” (kizárólagosnak tűnő non-fiction érdeklődés)	5	11	4	9	12	9
Besorolhatatlan	2	2	5	1	1	0
Összesen	100	100	100	100	100	100

Az 5. táblázat első tanulsága, hogy az interiorizált értékekre alapozó ízlés sokkal kevésbé változékony, mint az aktuális olvasmányokban kifejeződő olvasói érdeklődés: az anyaországban másfél évtized alatt a hét kategória közül csak háromnál mutatkozott jól érzékelhető (de nem túl jelentős) eltérés: a klasszikusok kedvelésén nyugvó ízléstípus arányszáma csökkent, az értékesebb művekkel nem társuló sikerkönyvek preferálására alapuló „bestseller II.” kategória, valamint a szépirodalmi érdeklődés híján ismeretközlő művekre fókuszáló beállítódás viszont erősödött. Vagyis a társadalom ízlésállapotának hangsúlyeltolódásaiban is megfigyelhető – szolidabb mértékben – az olvasói érdeklődés átrendeződésének két alaptendenciája: a *kommercializálódás* és a *praticizálódás*.

Ami pedig a *határon túli ízlésszerkezeteket* illeti (lásd ugyancsak az 5. sz. táblázatot), a magyarországitól való legjelentősebb eltérései főleg azokon a pontokon mutatkoznak, ahol az anyaország a legjelentősebb longitudinális változásokat produkálta: a „klasszikus” ízléskategória tekintetében a határon túli régiók (főleg Erdély) erősen vezetnek, a „bestseller II.” kategória esetében viszont (szerecsesen) alulteljesítenek. A képlet tehát hasonlatos az aktuális olvasmányokra (és azok szerzőire) vonatkozó megfigyeléseinkkel: a határon kívüli régiók felnőtt magyar olvasóinak olvasáskultúrája *értékorientáltabb és hagyományörzőbb*, mint a magyarországi könyvolvasóké.

Új világ köszöntött ránk, amely az olvasáskultúrában (is) új korszakot hozott. Számolnunk kell azzal, hogy a szépirodalom, amely a demokrácia professzionális politizálási színtereinek kiépülésével jelentős pozíciókat veszített Magyarorszá-

gon, az olvasmányszerkezetben is várhatóan további tért veszít. Számolnunk kell azzal is, hogy a szépirodalmon belül tovább nő a felületesebb, a világdívatok hullámain hozzánk érkező újkeletű olvasmányok népszerűsége, és csökken a hagyományos érték, a klasszikusok és általában a magyar irodalom szerepe. Vagyis a vizuális kultúrában korábban és radikálisabban jelentkező globalizációs jelenségek (amelyek sokszor az amerikanizálódás köntösét veszik magukra) immár egyre nagyobb teret hódítanak az olvasáskultúrában is.⁵ A határon túli magyarság egyelőre még többé-kevésbé ellenáll e tendenciának, de Magyarország – Laokoonként – már e „szép új világ” kígyójának foglya.

Felmerül a kérdés, mi adhat erőt és ösztönzést a Magyarország határain kívüli élőknek e minőségileg jobb olvasói arculat kialakításához és megőrzéséhez? A kérdésre adható egyik, s talán legfontosabb választ a kisebbségi identitástudat jellemző vonásaiban kell keresnünk.

Identitástudat – nemzettudat

Az azonosságtudat olyan összetett és rétegzett tudati kapcsolatháló, amely – jó esetben – az egyént számos szállal köti a társadalom különböző kisebb-nagyobb formációihoz (család, lakóhelyi és szakmai közösségek, felekezet, nemzet stb.) Az alábbiakban a kötődések közül a nemzeti identitást, vagyis a nemzeti közösséghez kapcsolódó érzelmi–tudati viszonyt és ennek fajtáit vizsgáljuk, ahogy azt empirikus vizsgálatunk operacionalizálni tudta.

A nemzettudat meglétét – mint kutatók – nem tekintettük evidenciának. Mielőtt részletesebben vizsgáltuk volna összetevőit, típusait stb., rákérdeztünk arra, hogy egyáltalán *Számon tartja-e Ön magát egy (vagy több) nemzet, nemzetiség tagjaként (ha igen: melyikként)?* A kérdezettek 97–99%-a válaszolt igennel a határon túli régiókban, s ezen belül általában közel kilenctizednyi rész tartotta magát *egyedül* magyarnak. A két érték közötti mintegy 10%-os különbséget a vegyes (túlnyomórészt magyar–szlovák, magyar–ukrán stb.) identitásuk töltik ki. Erdélyben azonban az egyértelműen magyar identitást vállalók arányát magasabbnak – 95%-osnak – találtuk. Magyarországon pedig lényegesen alacsonyabb volt az identitást (90%), és a kifejezetten magyar identitást vállalók (85%) aránya. Vagyis *a kisebbségi helyzetben élők mindenütt nagyobb aktivitással vállaltak nemzeti hovatartozást és magyar identitást, mint az anyaországiak.*

A magyarságukat (valamilyen szinten) vállalóktól megkérdeztük, hogy *Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?* A nyitott kérdésre az emberek spontán módon, rövidebben-hosszabban válaszoltak, és az identifikációs tényezők gazdag választékával szolgáltak. A további vizsgálatok számára ezt a gazdagságot kellett kezelhetővé tenni, s ezért a visszatérően előforduló hasonló szövegelemeket egymástól elkülönülő kategóriákba vontuk össze (lásd a 6. sz. táblázatot), és (most itt nem tárgyalat módon) tartalomelemzésnek vetettük alá.

A táblázat adatai arról vallanak, hogy a magukat (valamilyen mértékben) magyarnak tartó válaszadók mintegy 10-20%-a *negatív* érzésekkel vagy *közömbösen* reagált kérdésünkre, illetve nem akart rá válaszolni. A határon túli válaszadók mintegy 5%-a (Felvidéken 12%-a) számára a magyarság olyan természetes dolog, amibe „egyszerűen beleszületett”. Csaknem minden huszadik kisebbségi válaszadó a

nemzethez, szülőföldhöz, közösséghez, 13–20%-nyi hányad (a Vajdaságban a legtöbb: 28%) viszont egy sajátos nemzeti *kultúrához* (anyanyelvhez, irodalomhoz, népművészethez, szokásokhoz, hagyományokhoz stb.) való tartozásban éli meg a maga magyarságát. A kultúrán kívüli „legizmosabb” kategóriákat – határon túl (különösen Kárpátalján és Erdélyben) – a *pozitív érzelmekre*, illetve a *cselekvéses vállalás* (8. sz. kategória) gesztusára építő azonosságtudat jelenti.

6. sz. táblázat

„Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?”

Identitás-kategóriák százalékos megoszlása a magyar nemzetiségű felnőtt népesség körében (1998–2000)

Sor-szám	Identitáskategóriák	Magyarország	Erdély	Kárpátalja	Felvidék	Vajdaság
1.	Nem tudja, ill. nem válaszolt.	11,1	9,8	7,8	8,1	5,8
2.	(Kizárólag) negatív élmény: hátrányos kisebbségi helyzet, nehézségek, szenvedés, nyomásztó élmények, elnyomás.	4,4	1,7	2,1	3,3	7,4
3.	Közömbös , mindegy, mi vagyok” olyan, mint más néphez tartozni; semmi (különösét) nem jelent; fontosabb embernek lenni”. vegyes” identitás.	2,2	3,9	0,8	5,9	7,2
4.	Természetes , magától értetődő adottság , amibe beleszülettünk; származás dolga: őseink is magyarok voltak.	16,0	5,2	5,3	12,0	5,9
5.	Tartozni valahová (egy közösséghez, nemzethez, néphez, országhoz, szülőföldhöz, szűkebb környezethez, családhoz).	14,8	4,0	3,1	4,6	6,3
6.	Közös (anya)nyelv, kultúra , hagyomány, történelem, vallás, szokások, magyar iskolázás, nevelés.	9,6	12,9	13,7	19,8	28,2
7.	Büszkeség , ill. más pozitív érzés (öröm, boldogság, dicsőség, megtisztelő dolog, megnyugvás, mindent jelent); illetve pozitív jellemvonások (becsülettel, tisztességgel kell – magyarként – élni).	37,5	29,4	29,9	24,5	21,9
8.	(Nehézségek ellenére) vállalás, küzdelem, helytállás, feladat : kisebbségi lét, hátrányos helyzet ellenére megőrizni, ápolni, megmaradni kell; a szabadságot, kisebbségi jogokat meg kell védeni ill. ki kell harcolni; az identitást át kell hagyományozni a következő generációkra.	4,4	33,1	37,3	21,8	17,3
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Megállapíthatjuk, hogy az ezredforduló határon túlról származó adatait sok hasonló vonás köti össze. (Különösen az identitástípusok erdélyi megoszlási arányszámai és a kárpátaljai adatok hasonlóan egymásra, valamint a szlovákiai és a vajdasági magyarok identitásstruktúrája mutat megegyező vonásokat.) Mind a négy említett régióra jellemző, hogy a nemzeti hovatartozás-tudat három pillérre – és ez már a kilencvenes évek elején is így volt – a *kulturális elemek* (pl.: anyanyelv), a *pozitív érzelmek* és az identitást a nehézségek ellenére is vállaló *erkölcsi tartás* bizonyult. Mind a 6. sz. táblázat, mind pedig a tartalomelemzéses módszer itt most nem részletezett tanulságaira támaszkodva azt mondhatjuk, hogy az utóbbi elemet különösen Kárpátalján és Erdélyben találtuk erősnek, a pozitív érzelmeket pedig Kárpátalján. A közelmúltba visszatekintve pedig azt a tanulságot szűrhetjük le, hogy a kilencvenes évek során mind a négy vizsgált határon túli magyar közösségben *jelentősen csökkent a nemzettudat érzelmi telítettsége, nőtt*

viszont tudatossági, vállalási intenzitása és kulturális (főleg anyanyelvi!) kötődése. Mindez azt jelenti, hogy a kilencvenes évek során a Kárpát-medence Magyarországon kívüli térségeiben erősödött a magyar népesség kultúrnemzeti összetartozás-tudata.

Az *anyaország* identitásképlete sajátos vonásokkal rendelkezik, és több tekintetben jelentősen eltér a kisebbségi nemzettudat szerkezetétől. A kilencvenes éveket végigkísérő tapasztalatunk szerint a „természetes dolog, adottság, amibe beleszülettünk”, valamint a „tartozni valahová (országhoz, nemzethez)” választípusok megőrizték, sőt némileg növelték a magyarországi identitástudat szerkezetében betöltött meghatározó (a határon túli magyarokét jelentősen meghaladó) szerepüket. A jelek szerint azonban az anyaországban nem következett be az identitás pozitív (de sokszor szinte közhelyszerű) érzelmi elemeinek visszaszorulása, és a kulturális és egyéb tudatosabb (vállalás–feladat–áthagyományozás) összetevőkre való ama áthangolódása, ami a határon túl a kilencvenes évek fő változási tendenciájának mutatkozott. *A nemzet- és haza-fogalmak bizonyos erősödését Magyarországon nem kísérte kellő tudatosodási folyamat, s a leegyszerűsítő érzelmi hozzáállás erőteljes jelenléte mellett – sajátos ellenpontként és a nemzeti identitástudat „szétfeljedésének” jegyeként – mintha erősödött volna az identitás problematikájától való tartózkodás is.*

Végző soron Magyarország és a határon túli magyar társadalmak identitás-„szavazatai” – a különbségek mellett – erősen hasonlítottak is egymásra; tehát a nemzeti identitás típusai és alkotórészei tekintetében az egyes régiókat a különbözőségek és a hasonlóságok, a regionális és az össznemzeti jegyek sajátos egysége jellemzi, amelyben *az össznemzeti vonások tűnnek erősebbnek.*

Olvasáskultúra és az identitástudat kapcsolata

Már az eddigiekből is meglehetősen egyértelműséggel nyert bizonyítást, hogy a kulturális örökség alkotóelemei (anyanyelv, hagyományok, művészetek, történelmi múlt stb.) a közép-európai magyar nemzeti azonosságtudat egyik legfontosabb tartópillérét jelentik. Az alábbiakban – szimbolikus jelentésére apellálva – a kultúra világából kiemeljük és újból reflektorfénybe állítjuk az olvasáskultúrát, mégpedig azzal a konkrét szándékkal, hogy szélesebb körben és megbízhatóbb körülmények között (nagyobb létszámú reprezentatív mintáktól nyert adatok alapján) megismételjük a kilencvenes évek első felében végzett vizsgálatunkat: az egyes olvasási teljesítményszintek valóban megfeleltethetők-e bizonyos identitástípusoknak, és ha igen, melyeknek?

A kérdés megválaszolásához a 7. sz. táblázat nyújt segítséget. (Ez a táblázat szisztémájában hasonló a kilencvenes évek első felében készült vizsgálatok táblázatos kimutatásához.⁶ A táblázat több tucat keresztábla tanulságát összegzi azáltal, hogy országonként találkoztatja az egymással korreláló, tendenciaszerűen „kötelekben repülő” (együtt előforduló) olvasási és identitástípusokat. (A legnívósabbnak tartható olvasásgyakorisági és ízléskategóriákat – kiemelés céljából – kövéren szedtük. Az ízléstípusok részletesebb ismertetését lásd az 5. sz. táblázatban.)

„Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?”

Az egyes identitástípusok által preferált *könyvolvasási szokások (olvasásgyakorlás, ízléstípus)**
(Öt ország magyar nemzetiségű felnőtt mintáinak válasza alapján.)

Identitás-kategóriák**	Magyarország (2000)	Erdély (1999)	Kárpátalja (1999)	Felvidék (1999)	Vajdaság (2000)
<i>Válaszhiány, meghatározhatatlan</i>	nem (időnként) olvasók; „lektúr	„nem olvasók; „ismeretközlő”	nem olvasók; „ismeretközlő”, („bestseller+lektúr”)	nem olvasók; „ismeretközlő”	nem vagy időnként olvasók; „bestseller+lektúr”
<i>Negatív és közömbös</i>	nem olvasók; („ismeretközlő”, „bestseller+lektúr”	(nem vagy nagyon ritkán olvasók); „bestseller+lektúr”, „ismeretközlő”	nem olvasók; „bestseller+lektúr”	nem (és ritkán) olvasók; „lektúr”, „ismeretközlő”	nem olvasók; „bestseller+lektúr”
<i>Természetes adottság</i>	nem (nagyon ritkán) olvasók; „ismeretközlő”, „lektúr” („romantikus”)	nem olvasók; „bestseller+lektúr”	„bestseller+lektúr”; („ismeretközlő”)	nagyon ritkán (és nem) olvasók; „ismeretközlő” („romantikus” „lektúr”)	nem és nagyon ritkán olvasók; („bestseller+lektúr”, „romantikus”)
<i>Tartozni valahová</i>	(rendszeres olvasók) „modern”	(időnként és rendszeresen olvasók)	(rendszeres olvasók); („modern+klasszikus”)	(olvasók); „lektúr”, „ismeretközlő” („romantikus”)	(rendszeres olvasók); („ismeretközlő”)
<i>Közös anyanyelv, kultúra</i>	rendszeres (időnként) olvasók; „modern”	időnként és rendszeresen olvasók; „modern+klasszikus”	(időnként és rendszeresen olvasók); „modern+klasszikus” („ismeretközlő”)	rendszeres olvasók; „romantikus” („modern+klasszikus”)	időnként (és rendszeresen) olvasók; („ismeretközlő”, „bestseller I.”)
<i>Pozitív érzelmek</i>	rendszeres olvasók; „bestseller”, „romantikus”	időnként (és rendszeresen) olvasók; „bestseller I.”, „romantikus”, („bestseller+lektúr”)	nem olvasók, időnként (rendszeresen) olvasók; „romantikus”, („bestseller”)	időnként olvasók; „romantikus”, „bestseller I.”, („lektúr”)	nagyon ritkán és rendszeresen olvasók; „ismeretközlő”, „romantikus”
<i>Vállalás, feladat</i>	(rendszeres olvasók) „modern”, („romantikus”)	(időnként és rendszeresen) olvasók; „modern+klasszikus”	(rendszeres) olvasók; „modern+klasszikus”, („bestseller I.”, „ismeretközlő”)	időnként (és rendszeresen) olvasók; „bestseller II.”, „modern+klasszikus”, („bestseller I.”)	olvasók; „romantikus”, „modern+klasszikus”, („bestseller I.”)

* A táblázat egyes celláiban látható olvasási teljesítményszintekbe az adott identitáskategória képviselői az általánosan nagyobb eséllyel – általában a legmagasabb arányban – sorolódtak be. (Zárójelbe tettük a mérsékeltben, de ugyancsak preferált, illetve a tartalomelemzéses módszerrel megállapított identitás-elemek által vonzott olvasási szinteket.)

** (Részletesebb leírásukat lásd a 6. sz. táblázatban!)

A táblázat alsó és felső sávja meglehetősen jól kivethető üzenetekkel szolgál. Akik számára a nemzeti közösséggel való kapcsolatteremtés csak *töredékesen* vagy *sehogy* nem sikerül, illetve akik ezt nem is ambicionálják, vagy ha igen, számukra ez pusztán negatív élményt jelent (lásd az első két identitáskategóriát), azok általában – úgy mint korábban – egyúttal az olvasáskultúrának is a legdeficitesebb fokozataihoz tartoznak: nem vagy nagyon keveset olvasnak, s ha igen – kerülvén az esztétikai értéket – főleg kommerciális és praktikus igényszinten teszik ezt. A *cselekvően vállalt*, feladatorientált (a táblázatban az utolsó) identitáskategóriába tartozó kérdezettek viszont mindegyik vizsgált régióban általában sokat (vagy a kevésnél többet) olvasnak, és többnyire a régebbi és az új értékes irodalom, illetve a szín-

vonalasabb szórakoztató irodalom (esetenként a non-fiction) elkötelezettjei – akár csak egy évtizeddel ezelőtt.

A pozitív érzelmekre támaszkodó, emocionális beállítódású identitáskategóriához – ugyancsak több ország magyarságára kiterjedő érvénnyel – a rendszeres olvasók mellett már inkább a kevésbé gyakran olvasók vonzódnak, és azok, akiknek ízlésvilágához a romantikus, valamint a hatásosságra és a „nagy” irodalom látszatára törekvő ún. bestseller irodalom áll közel. Úgy tűnik, hogy a kifejezetten érzelemcentrikus identitástípus kilencvenes években tapasztalt visszaszorulása egyúttal ízlésbeli holdudvarának megváltozását is eredményezte, ugyanis a kilencvenes évek elején–első felében ez az identitásbeállítódás még sokkal jobban vonzódott a klasszikus irodalmi értékekhez. (Talán a rendszerváltozás utáni euforikus állapot lassú visszaszorulásáról és az akkor még logikusan magasabb emocionális szint csendesüléséről és egyben devalválódásáról, valamint az „identitásenergiák” más csatornába való átcsoportosításáról van szó.) Ilyen átcsoportosulási lehetőséget jelentett a kulturális elemekkel (anyanyelv, művészetek, hagyomány, történelmi emlékek stb.) átszőtt identifikációs típus, amely a korábbi vizsgálatok során még nem volt önálló kategória; létét az újabb felmérések által tapasztalt megnőtt említésszáma kényszerítette ki. Az ennek a holdudvarában megjelenő olvasási teljesítmények – meglehetősen logikus módon – egyenletesen magas színvonalúnak mutatkoznak. Valamelyest hasonló a helyzet a „*tartozni valahová*” (közösséghez, nemzethez, szülőföldhöz, stb.) típus esetében is, amelynek kulturális profilja a jelek szerint letisztulóban van: a kilencvenes évek elején a hozzákapcsolódó olvasói viselkedésformák (főleg az ízlésformációk) még nagyon vegyes képet mutattak, most viszont vonzásköre (talán csak a szlovákiai magyarságot leszámítva) kulturális értelemben a jobbik irányba mozdult el. Külön említést érdemel az e kategóriában szereplő, és az (itt most nem részletezett) tartalomelemzési módszerrel elkülönített *nemzet*-fogalom, amely tendenciaszerűen (ismét a Felvidéket leszámítva) a kifejezetten színvonalas kulturális környezetben találta meg adekvát közegét. Ugyanez már korántsem mondható el a „*természetes adottságként*” definiált – meglehetősen reflektálatlan – önazonosság-típusról (amely szerint az identitás egyszerűen „beleszületés” dolga), amely egy évtizeddel ezelőtt még ugyancsak nagyon vegyes (és hiányos) kulturális töltéssel rendelkezett, és amely napjainkra rosszabbik esélyét realizálta: beágyazódott a kevésbé színvonalas olvasói teljesítmények közé.

Az identitástípusok kulturális arculatának változásai vélhetően kapcsolatban vannak a közép-európai (magyar) identitás már említett átrendeződésével: az emocionális beállítódás visszaszorulásával és az összetartozás érzését tudatosabban kifejező kulturális jellegű elemek előtérbe kerülésével, vagyis a *kultúrnemzeti identitástudat erősödésével*.

A nemzettudat különböző típusának és az olvasáskultúra teljesítményszintjeinek ismételt egybevetése korábbi megfigyeléseink megerősítését hozta. Az olvasáskultúra kitüntetett értékteremtő és értékkijelző szerepe többek között az egyéni és a társadalmi identitástudattal való szoros kapcsolatában is megnyilvánul: a mennyiségileg és minőségileg is hiányos olvasáskultúra általában deficites (töredékes, hátrított) azonosságtudattal jár együtt, míg az egyik diszciplína (esztétikai, kulturális, morális stb.) *értéktelítettsége* vonzza a másik hasonló állapotát. A kulturálisan értékesnek mondható olvasási teljesítmények tendenciaszerűen a *vállalt*,

a kellően tudatosított, a nemcsak érzelmileg, hanem cselekvőleg átélt és az adott közösség kulturális örökségét megbecsülő és birtokba vevő identitást emelik föl a maguk szintjére. (De azt nem állítjuk, hogy okvetlenül a magasabb olvasási teljesítmények hozzák is létre ezt a fajta identitást. Mert ahogy a gyakori és színvonalas olvasás közreműködhet bizonyos értékek kifejlésében, kondicionálásában, úgy – főleg az idősebb kori – egyéni és társadalmi értékrendek is szabályozhatják, hogy gazdájukhoz milyen olvasnivaló jusson el és milyen mélységben.) Azt már régebb óta tudjuk, hogy az olvasás minősége kapcsolatot tart fenn a személyiségbe beépült értékekkel, minden bizonnyal az identitástudat milyenségét is ez utóbbiak egyikének tekinthetjük.

Kissé leegyszerűsített képlet szerint a határon túli magyarok olvasáskultúrája és nemzettudata egyaránt magasabb szintűnek bizonyult a magyarországinál. Mindkettő feltehetőleg a kisebbségi helyzet identitást erősítő nyomása alatt állt elő, mint ahogy a kora-kádári diktatúra értékdeficit állapotát a magyarországi társadalom is egy értéktelítettebb (olvasás-) kultúrával ellensúlyozta az ötvenes-hatvanas évek fordulóján, a hatvanas évek elején. (A közép- és késő-kádári korban pedig, amikor a diktatúra felpuhult, a társadalom védekező energiái is megcsappantak, és ez – többek között – az olvasáskultúra egyre fokozódó kommercializálódási és prakticzálódási tendenciájában is megmutatkozott. A Kárpát-medence Magyarországon kívül élő magyarsága tehát olvasáskultúrájának tradicionális vonásaival identitásának megőrzését szolgálja; identitástudatának markánsabb jellege pedig egyúttal premodern, értéktelítettebb olvasási szokásait konzerválja.

JEGYZETEK

- 1 Részletesebben lásd: Gereben Ferenc: *Könyv, könyvtár, közösség. (A magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében)* Bp., 1998. OSZK. 67–83. p.
- 2 Az eredmények összefoglaló elemzését lásd: Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar kisebbség körében.* Bp., 1999. Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely
- 3 Kötet formájában eddig az erdélyi vizsgálat eredményei jelentek meg: Gereben Ferenc–Tomka Miklós: *Vallásosság és nemzettudat. Vizsgálódások Erdélyben.* 2. kiad. Bp., 2001. Teleki László Alapítvány, Corvinus K.
- 4 Bővebben – a módszer részletes ismertetésével – lásd: Gereben Ferenc: *Könyv, könyvtár, közösség.* 118–119. p.
- 5 Nagy Attila: *Modernizáció, globalizáció, amerikanizáció? Változási tendenciák a hazai olvasási és könyvtárhasználati szokásokban* = *Könyvtári Figyelő*, 1997/3.sz.
- 6 Lásd: Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség.* 215. p.

Gereben Ferenc

A váci és ipolysági közgyűjtemények szakmai együttműködésének története és eredményei

Az 1990-es évek elejétől, a rendszerváltozástól tartalmas együttműködés alakult ki a könyvtári és helyismereti tevékenységben Észak-Pest megye és a szomszédos határon túli terület között. Először a szobi Érdy János Könyvtár és Információs Központ (akkori igazgatója a jelen szerző), majd a váci Katona Lajos Városi Könyvtár vállalt vezető szerepet az együttműködés koordinálásában.

Az együttműködés történetének két dátumhoz kapcsolható korfordulója volt.

Az első: 1986. május 16-án a szobi Nagyközségi–Körzeti Könyvtár író-olvasó találkozót szervezett dr. Csáky Károly ipolysági helytörténész kutatóval, tanárral, akinek ebben az időben jelent meg a *Honti barangolások* című könyve. A találkozó létrehozásában Halász Péter, a *Honismeret* című folyóirat szerkesztője közvetített, akinek kapcsolatai mindenfelé kiterjedtek a Kárpát-medence magyarságára. Ugyancsak az ő javaslatára hívtuk meg közreműködőnek a felvidéki származású Szvorák Katalin népdalénekest is. A rendezvény híre nagy port vert fel a településen. Az érdeklődőket a kíváncsiság hajtotta, miközben a politikai vezetők felháborodtak. Mit képzelnek a könyvtárosok, hogyan merik felemlgetni a trianoni békeszerződésben hazánktól elcsatolt Hont megyét?

A második: 2004. április 30-a és május 1-je, az európai uniós csatlakozás napja és előestéje. Az ünnepi rendezvénysorozatot a két város, Ipolyság és Vác közösen szervezte meg, az események mindkét helyen sűrűn követték egymást. Vácott a Madách Imre Művelődési Központban délelőtt köszöntötték a polgármesterek a megjelent vendégeket, majd elhelyezték az aulában Vác testvérvárosainak címereit és zászlóit. Az épület előtti ünnepélyes zászlófelvonás után dr. Bóth János polgármester a csatlakozás jelentőségéről beszélt, majd a történelmi egyházak képviselői megáldották az új Európa-harangot, amely délben kondult meg először, hirdelve egy új korszak kezdetét. A küldöttségek ezután – végigjárva a belvárost – megkoszorúzták Géza fejedelem és Szent István szobrát. Délután az ipolysági főtéren, a szabadtéri színpadon folyamatos kultúrműsor zajlott, helyi és váci fellépőkkel, a városháza épületében pedig a határ két oldaláról érkező politikusokat, polgármestereket fogadták a város vezetői. Éjfél előtt sokezres tömeg várta fáklyákkal és zászlókkal a parassapusztai határállomásnál a történelmi pillanatot, amikor jelképesen lebontják a határt. A magyar és a szlovák nemzetiszínű szalagok átvágása után felhangzott a magyar, szlovák és az Európai Unió himnusza, majd az örületes üdvölgás. Örömnönp volt ez – sok ember szemében lehetett könnyeket látni –, olyan élmény, amelyet egy életen át sem lehet elfelejteni. A tömeg közepén állva (és fényképezve, mint a jó helytörténész, aki minden fontos dolgot dokumentál) éreztem át a pillanat nagyszerűségét, jelentőségét, tudva, hogy valahol, kicsi pontként, a mi közös munkánk is megtalálható az ünnepelt eredményben.

A szobi könyvtár helyismereti munkája és az ipolysági együttműködés

Szobon a nagyközségi könyvtár vállalta a helyismereti, honismereti munkát. Ez a feladat a könyvtári helyismereti gyűjtemény kiépítését és folyamatos gondozását, a település ilyen típusú rendezvényeinek előkészítését és lebonyolítását jelentette. A könyvtár vezetője irányította az általános iskolai tanulókból álló honismereti szakkört, amelynek működési költségei a művelődési központ költségvetésében szerepeltek.

A helyismereti részleg gyűjtőkörének megfelelően folyamatosan gyarapítottuk az állományunkat, és nagyközségi szinten olyan kiemelkedő különgyűjteményt hoztunk létre, amely városi könyvtári szinten is megállta volna a helyét.

A helytörténeti rendezvények között kiemelkedőek voltak: a már említett első találkozó Csáky Károly helytörténésszel 1986-ban, a Börzsöny Napok rendezvénysorozata 1988-ban, a Pest Megyei Honismereti Napok 1983-ban, 1988-ban, 1989-ben. Ez utóbbin részt vettek Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Nógrád és Pest megye honismereti mozgalmának szakemberei és a megyék helytörténész könyvtárosai, valamint szlovákiai helytörténeti kutatók is. Erre az alkalomra adtuk ki a *Szobi Honismereti Híradót*. 1990-ben szervezett a szobi könyvtár néprajzi kutatótábort az Ipoly-mente hagyományainak felgyűjtése érdekében, amelynek dokumentációját a *Börzsönyvidék* című kiadványban adta közre 1991-ben. Az 1991-es esztendő a helytörténeti munka legjelentősebb eredményét hozta 1945 óta, hiszen először kerülhetett sor az egykori Hont megye múltjának, helyzetének bemutatására, mégpedig közösen, a határ mindkét oldalán. 1991 tavaszán Ipolyság város önkormányzata a Honti Napok felelevenítése céljából bizottságot hívott össze a szervezések összehangolása érdekében, amelyen hazánkból Kemenec, Drégelypalánk és Szob küldöttsége vett részt. A tárgyalások eredményeként megállapodás született, hogy Szobon készül egy kiállítás Hont megye történetéről, amelynek dokumentumait felhasználják az ipolysági rendezvényen is, mintegy „politikai tesztelésként”. Május 29-én dr. Zsolnay Ernő ipolysági polgármester és Csáky Károly helytörténész nyitották meg a „Hont megye a történelmi dokumentumok tükrében” című kiállítást, felelevenítve a vármegye jeles napjait. *„A történelmet félremagyarázni, elhallgatni – bár nem üdvös dolog, de – lehet. Becsapni azonban sosem! A történelemből erőt kell meríteni az újabb történelemhez. Bízom abban, hogy most itt Szobon is egy kis történelem kezdődik. Akkor, amikor a régivel ismerkedünk, amikor szembenézünk emlékeink töredékeivel, amikor az értékes hagyományok keresésére indulunk, az Ipolyon innen és túl, Szobon és Ipolyságon külön-külön és együtt is”* – mondta Csáky Károly. S a jövődőlés valóra vált: egy hosszú távú kapcsolat első rendezvényét valósította meg a szobi könyvtár, amelynek eredménye – többek között – a jelen szakmai összefoglaló is.

1991. szeptember 27–29-én rendezték meg Ipolyságon a X. Honti Napokat. Ennek keretében nyílt meg a *Hont megye az idő tükrében* című történelmi és néprajzi kiállítás, amelynek anyaga részben a szobi kiállításból származott, részben pedig a szlovákiai múzeumok gyűjteményeiből. A kiállítást Csáky Károly és Mándli Gyula állította össze, felhasználva a közgyűjteményekből kölcsönzött dokumentumokat is. A rendezvényen részt vettek Szobtól Vácig az önkormányzatok küldöttségei, megalapozva egy új típusú együttműködést. *„Emlékekből él az em-*

ber, a múltból él az emlékezet. Kinek nincs múltja, nem lehet jövője sem” – idézte Eötvös József gondolatait Csáky Károly megnyitó beszédében.

Honismereti munka az Ipoly mentén

A honismereti együttműködés a helytörténeti kutatásokban való együttműködéssel kezdődött, majd a személyes kapcsolatok kialakulásával kiszélesedett s jelentős eredményeket hozott.

1992-ben, Drégelyvár hősi csatájának 440. évfordulója alkalmából Drégelypalánk önkormányzata szervezett nagyszabású Szondy-*emlékünnepe*séget. A kiállítás nagy összefogással készült: a szobi, ipolysági, esztergomi és selmecbányai dokumentumokból állította össze a két rendező: Csáky Károly és Mándli Gyula. Az egykori Szondy-*emlékkápolna* helyén Paskai László bíboros, prímás celebrált misét, és szentelte fel az emlékharangot, illetve a Szondy-zászlót. Később a vár bástyáján vonták fel a lobogót, az Ipoly két oldaláról érkezett sokezres vendégsereg jelenlétében, jelképezve, hogy a folyó nem elválasztja, hanem összeköti a két partján élőket, hogy az anyaország és a határon túli magyarság kölcsönösen segítheti egymást. A közös összefogásnak köszönhetően ma már állandó Szondy kiállítása van Drégelypalánknak, amelynek ez a kiállítás lett az alapja.

1992 nyarán a szobi Erdy János Könyvtár és a Honti Honismereti Társaság kezdeményezésére, az általános iskolás tanulók számára, kerékpáros Ipoly-túra szervezésére került sor. A szobi és ipolysági gyerekekkel szerettük volna megismertetni az Ipoly két oldalán fekvő települések műemlékeit, a tájakat és az embereket. Már az nagy élmény volt, hogy a szalkai határállomást a csoport kedvéért nyitották meg fél órára, míg átkeltünk (pár évvel később lett újra hivatalos átkelő), s egy település lakossága köszöntött a túloldalon. Pereszlényben találkozott a szobi és az ipolysági csoport, ahol Manga János néprajzkutató házán emléktáblát avattunk. Azután Ipolyság, Gyügy, Selmecbánya, Ipolybalog, Kemence, Szob, Szentendre – fel sem lehet sorolni az élményeket! A sikeres programot 1993-ban új túra követte, Nagyborzsönytól Drégelypalánkon, Balassagyarmaton, Ipolybalogon át Ipolyságig tartó útvonalon. Ekkor négy iskola 35 tanulója és tanára kerekedett végig az útvonalat. A Duna TV forgatócsoportja két napon át kísérte a résztvevőket, és közvetített róla. Még két évig folyt a túrák szervezése, de már az ötletgazdák nélkül.

A helyismereti vetélkedők rendezése 1993-ban indult meg a kemencei általános iskola kezdeményezésére, a *Múlttal a jövőért* címmel. A felkészülés anyaga felfolette a Balassagyarmattól Szobig tartó terület történelmét, hagyományait, kultúráját, növény- és állatvilágát. A minden évben más helyszínen rendezett vetélkedő folyamatos tanulási lehetőséget biztosít a diákok számára lakóhelyük és környékének megismerésére.

A szobi könyvtár által 1990-ben szervezett néprajzi gyűjtést 1991-ben a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság által Ipolyszalkán rendezett néprajzi gyűjtőtábor követte. Itt fogalmazódott meg egy közös Honti Néprajzi Kutatóprogram megindítása, amely az egykori vármegye hagyományos népi kultúrájának, interetnikus vonatkozásainak feltárását célozta. A mintegy harminc néprajzkutató négy éven keresztül dolgozott a településeken, munkájukból jelentős számú publikáció és kiadvány született.

Szentendre és Vác, valamint Ipolyság könyvtárainak együttműködése

A kapcsolatok történetében nem mellőzhető a személyes szál bemutatása sem, hiszen a munkakapcsolat ekkor még csak a személyes barátságok vonalán működött. A szobi könyvtárigazgató munkahelyet váltott, Szentendrén, a Pest Megyei Könyvtár hálózati osztályán dolgozott tovább – közel háromnegyed évig. A szobi-apolysági együttműködés némiképp visszaesett, ugyanakkor megindult a szentendrei könyvtár és az ipolysági intézmények közös munkája.

A váci Katona Lajos Városi Könyvtárban 1995 szeptemberében lépett munkába az újonnan választott igazgató, Mándli Gyula. A könyvtárnak korábban állandó határon túli kapcsolata nem volt, de többször is sor került szlovákiai magyar intézmények támogatására, könyvtáraik fejlesztésére.

A váci könyvtárban megindult átalakítások, korszerűsítések megnehezítették a kapcsolatok folyamatos ápolását, a kezdeti években inkább az eseti találkozások, ad hoc feladatok kerültek előtérbe. Folytatódtak a könyvszállítások az iskoláknak, segítünk a helytörténeti vetélkedők anyagának elkészítésében és a zsűrizések munkájában.

Szép példája a segítségnyújtásnak, hogy a szlovákiai óvodáknak, kisiskoláknak a saját kocsijával személyesen szállított könyveket dr. Csáky Pál, szlovákiai országgyűlési képviselő, a későbbi miniszterelnök-helyettes. A személyes kapcsolat fennmaradt, bizonyítja ezt, hogy Szobon 1996-ban a nemzeti ünnepen és 2000-ben a városavatáson ő volt az ünnepi szónok.

1995 és 2000 között a váci könyvtár fogta össze és irányította az együttműködés sokágú kapcsolatrendszerét, mind a könyvtári szakmai munkát, mint pedig a helyismereti kutatást. Ennek keretében előadásokra, szakmai tapasztalatcserékre, tudományos konferenciákra, közös városi és intézményi rendezvényekre került sor.

Az 1998. évi Váci Könyvtári Napok keretében – a Hont Vármegyei Múzeum Társulat alapításának századik évfordulója alkalmából – baráti találkozót szerveztünk a két város közgyűjtőműveinek dolgozói számára. A rendezvényt dr. Zsolnay Ernő, Ipolyság város polgármestere nyitotta meg, és jeles kutatók, helytörténészek – Csáky Károly, Hála József, Danis Ferenc – tartottak előadásokat, amelyeken részt vettek a Váci Múzeum Egyesület tagjai is. Vácról közös intézményi küldöttség utazott a múzeumi díszközgyűlésre, melyet az ipolysági városházán rendeztek meg.

A váci és az ipolysági intézmények hivatalos együttműködése

2001. március 21-én Vácott, a Katona Lajos Városi Könyvtárban tartott értekezleten született meg az első hivatalos együttműködési szándéknyilatkozat, amelyet a két város könyvtárai, múzeumi és művelődési központjai, valamint néhány hozzájuk kapcsolódó civil szervezet (Váci Múzeum Egyesület, Honti Múzeumbarát Kör, Pongrácz Lajos Társaság) írtak alá. „*Ipolyság (Sahy) és Vác város közgyűjtőműveinek vezetői kinyilatkoztatják szándékukat, hogy a két város intézményei között a már 1990 óta létező kapcsolatot felújítják, és új tartalommal töltik meg. Folyamatosságát biztosítandó, évente legalább két alkalommal találkozót szerveznek, ahol az aktuális feladatokat megbeszélik. Az intézmények külön*

– külön saját munkatervükben a közös feladatokat megfogalmazzák (közös rendezvények, pályázatok és egymás munkájának segítése).” A nyilatkozat hivatalossá tételéhez a költségvetési tervezés miatt volt szükség, hisz csak ily módon kerülhettek be a költségvetési tételek közé a közös rendezvények költségei (tiszteltdíj, utazási költségtérítés stb.). Ettől az időponttól kezdve a résztvevők minden év végén közös értekezleten értékelik az együttműködés eredményeit, és megfogalmazzák a következő évre vonatkozó elképzeléseket és terveket.

A váci könyvtár továbbra is segítséget nyújt az ipolysági könyvtárak állományának gyarapításában, pályázatokkal és könyvcsomagokkal egyaránt. „Az Ipolysági Magyar Tannyelvű Alapiskola igazgatósága, tantestülete és diáksága köszönetét fejezi ki az iskolának adományozott könyvekért. Sajnos, az iskolánk nehéz pénzügyi gondokkal küszködik, s így évektől nem volt lehetőség sem a diákkönyvtár, sem a tanítói könyvtár bővítésére, pedig tanulóink szívesen látogatják könyvtárunkat.” – írta Lendvai Tibor igazgató 2001 tavaszán. Az ajándékkönyvekből osztálykönyvtárakat hoztak létre a gyerekek számára. A Fegyverneky Ferenc Egyházi Alapiskola számára szintén többször juttattunk könyveket, helytörténeti dokumentumokat egyaránt. Amikor azonban Csáky Károly igazgató elhagyta az intézményt, megszakt az együttműködés.

2001 őszen került sor az ipolysági művész, Pokorny Lajos első váci kiállításának megszervezésére a váci Könyvtár Galériában. A rendezvényre nagyszámú „külföldi” vendégsereg érkezett, közösen köszöntöttük a festőművészt, aki hetvenedik születésnapját is ekkor ünnepelte. Intézményünknek az alkotó egy, a Tátorról készült olajfestményt ajándékozott, amely a honismereti kutatószobát díszíti.

A következő év nyarán a Váci Világi Vigalom keretében az ipolysági képzőművészek gyűjteményes kiállítását nyitotta meg Németh Árpád festőművész és Vác alpolgármestere a Madách Imre Művelődési Központban. Ennek folytatásaképpen, össze pedig a Menora Saag Centrum Artis épületében, a zsinagógából átalakított kiállítóhelyen a váci Múzsza Egyesület művészeinek közös tárlata volt látható.

A 2003-as esztendő kiemelkedő eredményeket hozott az együttműködés történetében. A Nemzeti Kulturális Alap Könyvtári Szakmai Kuratóriuma pályázati támogatása révén sikerült jelentős számú rendezvényt megszervezni, és tovább szélesíteni az együttműködést más településekkel is. Vác vezetése is tervbe vette a két város közti együttműködés továbbfejlesztését, hiszen már az alapok lerakása megtörtént 1991-ben. Az év közepén hatalmas munkával a két város elkészített egy közös idegenforgalmi projektet a meghirdetett PHARE CBC pályázatra.

A korábbi rendezvényeket folytatandó, Vác önkormányzata meghívta Ipolyság vezetőit a Váci Világi Vigalom nyári rendezvényeire. E program keretében került sor a *Határon innen – Határon túl* című kiállítás, illetve az *Ipolyság egykor és most* című képeslap- és fényképkiallítás megnyitására, amelyet dr. Bóth János polgármester, országgyűlési képviselő nyitott meg az ipolysági küldöttség jelenlétében. Mindkét kiállítást a Katona Lajos Városi Könyvtár készítette az össze- gyűjtött helytörténeti dokumentumokból.

A Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatása révén tudtuk megoldani hazai képzőművészek kiállításának átvitelét Szlovákiába, ahol két városban is bemutatták az anyagot.

A Honti Napok keretében az ipolysági város könyvtár számára szerveztünk könyvbemutatót és találkozót Tóth Imre palóckutatóval. A szerző az Irodalmi Ká-

véház rendezvénysorozaton belül tartott előadást új könyvről, felolvasva részleteket a nagyszámú hallgatóságának.

Ősszel az Ipolysági Városi Könyvtár közvetített egy rendezvényt a váci középiskolások részére, a Madách Imre Gimnáziumba. A gimnázium iskolai könyvtára által szervezett rendhagyó irodalomórán a szlovákiai magyar irodalomról és alkotásairól hallhattunk előadást, illetve részleteket. A két ipolysági pedagógus, Vas Ottó irodalomtanár és előadóművész, valamint Bodonyi András zenetanár emlékezetes élményt nyújtott a diákoknak.

Október 8-án a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Pest Megyei Szervezetével közösen Honti Honismereti Napot tartottunk Ipolyságon, a Magyar Közösségi Házban. Lendvay Tibor, a Pongrácz Lajos Társaság elnöke köszöntötte a vendégeket, bemutatta a civil szervezet székházát, amelyet jelentős magyarországi támogatással sikerült megvásárolni és felújítani. A tanácskozáson részt vettek szlovákiai és a Pest megyei könyvtárakban dolgozó szakemberek, egyesületi vezetők is. Solymosi Márta, az Ipolysági Városi Könyvtár igazgatónöje ismertette az intézmény történetét, munkáját, a város kulturális életének jellemzőit. Mándli Gyula a határmenti együttműködésről beszélt, kiemelve a könyvtárak lehetőségeit és feladatait.

December 10-én Ipolyságon találkoztak az együttműködésben résztvevő intézmények vezetői, amikor az elmúlt év eseményeit értékelték, majd megfogalmazták a következő évben elképzelt programok terveit. A sikeres évzárás a lehetőségek gyarapodását vetítette előre a munkánkban.

Testvérvárosi kapcsolat és kitüntetés

Hosszú előkészítés után 2003. december 11-én tűzte napirendjére a váci képviselőtestület a testvérvárosi szerződés megkötésének tárgyalását. A testület 233/2003. (XII. 11.) sz. határozatában egyhangúan elfogadta, hogy Ipolyság városával testvérvárosi kapcsolatot hoz létre. Felhatalmazta a polgármestert, hogy a testvérvárosi alapító okiratot Vác város önkormányzata nevében aláírja. Az előterjesztés tárgyalása közben jelentette be dr. Bóth János polgármester, hogy *„A kapcsolat kiépítésében Mándli Gyula könyvtárigazgató nagyon nagy szerepet vállalt, s tájékoztatásul elmondja, hogy Ipolyság város kitüntetésben fogja őt részesíteni.”*

A könyvtári munka és az együttműködés sikerét jelzi, hogy a kapcsolatépítés terén végzett eredményes munka elismeréseként Mándli Gyula, a váci könyvtár igazgatója 2003. december 18-án megkapta Ipolyság Város Díját: *„Városunk kulturális életének gazdagításáért, sokéves aktív tevékenységéért.”* A díjat az ipolysági önkormányzat díszközgyűlésén adták át.

Az évtizedes szakmai munkának politikai eredménye is született: Vác és Ipolyság testvérvárosi szerződést kötött 2004. február 13-án. Ebben a könyvtárnak és társintézményeinek is jelentős szerepe volt, mind a kulturális munkában, mind pedig a területfejlesztés terén. Az ünnepélyes szerződéskötésre az ipolysági városházán került sor, amelyre váci küldöttség utazott, benne a könyvtár és a művelődési központ igazgatója is.

„Azt, hogy az együttműködést a szlovákiai város mennyire fontosnak tartja, jól jellemzi, hogy az ünnepélyes eseményen a szlovák parlament két képviselője is jelen volt. Arra pedig, hogy mennyire megbecsüli a kapcsolatokat szorgalmazóit,

az utal, hogy Ipolyság tavaly díszpolgárává választotta a határ magyarországi oldalán fekvő Kemence volt polgármesterét, idősebb Pongrácz Jánost, ugyanakkor Ipolyság Város Díjában részesítette Mándli Gyulát, a váci Katona Lajos Városi Könyvtár igazgatóját” – írta a Népszabadság tudósítója.

Együtműködés napjainkban

2002. július 18-án a váci IX. Országos Helyismereti Tanácskozás keretében Esztergom–Párkány között, a Mária Valéria híd közepén írt alá együttműködési szerződést a komáromi Dunamenti Könyvtár és a váci Katona Lajos Városi Könyvtár, a *Vág–Duna–Ipoly Eurorégió* nevében, a könyvtári és kulturális kapcsolatok fejlesztése érdekében. Az okirat megfogalmazta a szlovák és a magyar régió közös terveinek kidolgozását és megvalósítását, a helyismereti kutatásban a munkatervek egyeztetését, a Vág–Duna–Ipoly Eurorégió helyismereti adatbázisának folyamatos kiépítését, valamint a kulturális és művészeti kapcsolatok ápolását közös rendezvények szervezésével.

2002. október 4-én, Csúzon az első eurorégiós könyvtáros találkozóon megalakítottuk a „Bél Mátyás – nem beruházási – Alap” nevezetű alapítványt, amelynek feladata lesz a szlovákiai (Pozsony és Nyitra megye) és a magyar (Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom és Pest megye) együttműködés koordinálása és a pénzügyi háttér előteremtése pályázatok útján, illetve rendezvények, képzések szervezése. A kezdeményezés nem újkeletű, hisz 1991-ben a felsorolt megyék honismereti egyesületei már terveztek hasonló szakmai összefogást, akkor azonban a szlovákiai könyvtári hálózat nem volt fogadóképes erre. Nem tudható, hogy politikai tiltás vagy csupán emberi mulasztás okozta a kudarcot, de jelzi mindenképpen azt, hogy együttműködést csak mindkét fél pozitív hozzáállásával lehet folytatni.

December 4–5-én a váci és a szentendrei könyvtár kétnapos továbbképzést szervezett szlovákiai magyar könyvtárosok számára.

2004 februárjában Révkomáromban közös képzésre került sor a PHARE-pályázatok készítésének megtanítása, megtanulása céljából, amelyre nagy szükségünk lesz a továbbiakban. A tavasz folyamán megvalósult a két ország jeles személyeinek életútját bemutató közös kiállítás, először Komáromban, majd pedig Érsekújváron. A programban résztvevő könyvtárak mindegyike megkapja és bemutatja a vándorkiállítást.

2004. június 2-án ismét Ipolyságon találkoztak a határ két oldalán dolgozó könyvtárosok, ahol többek között sor került az együttműködés további terveinek egyeztetésére.

Tapasztalatok

Értékelni a munkánkat nem könnyű, úgy gondolom, hogy a leírtak magukért beszélnek. Sok-sok ember közös munkája hozta meg gyümölcsét. Inkább személyes tapasztalataimról szólnék. Az eltelt másfél évtized bebizonyította számomra, hogy a személyes kapcsolatok jelentősége sokszor meghatározóbb, mint a hivatalos utak végigjárása, ahol nem mindig működik a jószándék és segítőkészség. Igaz, a

személyi konfliktusok nehezítik az együttműködést, főleg, ha ezek vezetői szinten jelennek meg. A meglazuló hivatalos kapcsolatokban sokszor csak a barátság teszi folytathatóvá a munkát. Gyakori tapasztalatom, hogy az intézmények élén történő vezetőváltások inkább a kapcsolatok megszakadásához vezetnek, mintsem a folytatáshoz, akár változott formában is.

Az intézmények helyzete, a pénzügyi lehetőségek szintén jelentős mértékben befolyásolják az együttműködés formáit. Pénz nélkül nagy dolgokat ma már nem lehet létrehozni, ahhoz a szándék és a lelkesedés kevés.

A helyismereti, honismereti rendezvények felsorolásánál látható, hogy sok esetben rendkívül időigényes programokat (pl. a kerékpártúrákon tíz napig éjjelnappal együtt a gyerekekkel, vigyázva rájuk) szerveztünk, ahol nem lehet számolni a munkaidőt. Vagy éjszakákat hálózsákban tölteni tornatermek, osztálytermek padlóján – egy bizonyos életkor után már nem megy.

Állományfejlesztés szempontjából azonban rendkívüli eredményeket lehet elérni. A *Honti Lapok* című helyi újság 1992-ben indult meg újra, régebbi számaint igyekeztünk összegyűjteni a helytörténeti közlések fontossága miatt. Az esetlegességet jelzi, hogy egyes számaint megkaptuk, egyeseket megvettük, a hiányokat pedig másolással próbáltuk pótolni. Ma talán a váci könyvtárban található meg egyedül bekötve az összes évfolyam. Az említett kiállítások előkészítése tette lehetővé, hogy óriási mennyiségű dokumentumhoz jutottak a rendező kutatók, könyvtárak, mivel ilyenkor szinte minden közgyűjteményhez – különféle segítségekkel – el lehet jutni, még a raktárak mélyig is. Például a Szondy-kiállítás készítéséhez az esztergomi érsekkel való tárgyalás után hihetetlenül ritka dokumentumokhoz jutottunk. A fotóanyagok készítése szintén hatalmas lehetőség, mert a települések megjelenésének, imázsának alakítása lehetővé teszi a nagyszabású elképzelések megvalósítását. Ezek archiválásában természetesen a könyvtáraknak is részt kell venniük.

Helytörténészként megtanultam kistérségekben, régiókban gondolkodni és dolgozni, mivel a helytörténeti munkában nem mindig a jelenlegi közigazgatási rendszer a meghatározó. Mai napig – a váci kistérség mellett – segítek a szobi kistérség ügyeiben, pályázataiban, hiszen jó kapcsolatom maradt egykori munkáltatómmal, a szobi polgármesterrel, aki gyakran keres, ha helytörténettel kapcsolatos ügyben kell döntenie. Így született meg például a városavatóra a település történetét bemutató kis kiadvány is. De gyakran keresnek meg a települések vezetői helytörténeti dokumentumok, fényképek kölcsönzése céljából.

A gondok és problémák mellett persze sikerek is vannak, szerencsére azok a meghatározóbbak. Az eredményeket a személyes köszönetek teszik igazán érzékelhetővé, mert soha nem az intézmények dolgoznak, hanem annak szakemberei.

A leírtak nem csupán egy könyvtár kapcsolatrendszeréről szólnak, hanem sokkal szélesebb kört ölelnek fel. A tapasztalatok alapján megfogalmazható: meg kell tanulnia mindenkinek, hogy közösen, összefogva sokkal hatékonyabban és eredményesebben lehet dolgozni, mint egyedül. De nem könnyű, nagyon nem könnyű...

Mándli Gyula

„Legyen rendszere a közös munkának, fogalmazódjanak meg közös célok, alakuljon hozzá közös cselekvési program. Szűnjön meg a még mindig létező paternalista szemlélet, lépjen helyébe a partnerség. És főleg: mindezt ne csak mondjuk, tegyünk is ennek érdekében.” (Bakos Klára)

„Magyarország 2004-es uniós csatlakozása új történelmi helyzetet teremt, amely felveti a kérdést, milyen alapelveknek megfelelően működjenek tovább a külföldi kulturális intézetek. A jelenlegi nemzetközi kulturális és politikai helyzet kivételesnek tekinthető, hiszen az általános érdeklődés nemcsak Európában, hanem a távolabbi országokban is megnőtt Magyarország iránt.” (Varannai Zoltán)

„Kissé leegyszerűsített képlet szerint a határon túli magyarok olvasáskultúrája és nemzettudata egyaránt magasabb szintűnek bizonyul a magyarországinál. Mindkettő feltehetőleg a kisebbségi helyzet identitást erősítő nyomása alatt állt elő.” (Gereben Ferenc)

„1989 fordulópont volt a Kárpát-medence magyarsága számára. No persze itt most nem magáról a politikai változsról van szó, hanem annak egyik hozadékáról, az országhatárokkal sokféle szabdaltságot magyarság közötti, illetve az anyaország és a határon túl élők közötti kapcsolatok megváltozásáról.” (Fazakas Csongor)

„A tapasztalatok alapján megfogalmazható: meg kell tanulnia mindenkinnek, hogy közösen, összefogva sokkal hatékonyabban és eredményesebben lehet dolgozni, mint egyedül. De nem könnyű, nagyon nem könnyű...” (Mándli Gyula)

3K
3K 3K 3K
3K 3K